

COL·LOQUI SOBRE EL SUBSTRAT LINGÜÍSTIC DEL CATALÀ

Organitzat per la Societat Catalana de Llengua i Literatura (aleshores encara Secció de Llengua i Literatura de la Societat Catalana d'Estudis Històrics), se celebrà el 30 de novembre de 1985 un col·loqui sobre el substrat lingüístic del català, d'acord amb el programa següent:

El projecte inicial és l'anàlisi del substrat lingüístic a l'àrea de formació de la llengua catalana, és a dir, a la Catalunya Vella bàsicament, sense excloure la possibilitat de referir-nos, si cal, a la resta del domini lingüístic.

Creiem que és oportú de presentar aquesta qüestió perquè hi ha alguna contradicció en diversos tractats lingüístics que s'hi refereixen. Per exemple, mentre alguns lingüístics inclouen l'àrea de formació del català en una zona mediterrània no indoeuropeïtzada, d'altres veuen en el català traces evidents d'un substrat indoeuropeu en el lèxic i en la toponímia, i és evident que el català presenta diversos trets d'evolució fonètica que hom atribueix a una influència indoeuropea de substrat, com ara la sonorització de les consonants sordes intervocàliques llatines.

A més, hom diu, referent als pobles pre-romans de Catalunya, que l'onada indoeuropea juntament amb l'impacte que produí l'arribada dels grecs i fenicis ajudaren a crear una collectivitat d'estructura molt diferent: és allò que anomenem món ibèric. Sembla que aquesta descripció és correcta en relació amb la cultura material, però lingüísticament no és clar que de l'evolució de la llengua o de les llengües aportades per l'onada indoeuropea es formés l'ibèric, que és una llengua no indoeuropea.

Tenint en compte la complexitat d'aquesta qüestió, hem cregut oportú d'organitzar un colloqui que aplegui lingüistes i prehistoriadors especialitzats, els quals, un cop presentada la qüestió, puguin manifestar i contrastar llur criteri.

Sembla oportú que una discussió d'aquest caràcter, per la complexitat del tema i per la diversa procedència dels participants, lingüistes i prehistoriadors, es desenvolupi de manera metòdica i entenedora. Per això hem cregut convenient que, un cop exposada la qüestió, els participants responguin particularment al qüestionari que presentem a continuació i que després hi hagi un diàleg que permeti aclarir o contrastar les opinions particulars.

- a) *¿Hi havia una llengua o diverses llengües en el territori de formació del català al moment de la romanització?*
- b) *En el cas positiu, quin origen tenia cadascuna?*
- c) *Quines eren indoeuropees i quines no ho eren?*
- d) *Quina distribució territorial tenien aquestes llengües?*

Participaren en aquest colloqui els arqueòlegs Miquell Tarradell (Universitat de Barcelona), Guillermo Fatás (Universitat de Saragossa), Josep Padró (Universitat de Barcelona), Joan Sanmartí (Universitat Autònoma de Barcelona) i també hi fou llegida una comunicació de l'arqueòleg Miquel Cura, absent; i els lingüistes Sebastià Mariner (Universidad Complutense de Madrid), que actuava de moderador del colloqui, Antoni M. Badia i Margarit i Josep Moran, ambdós de la Universitat de Barcelona i membres d'aquesta Societat. Hi havia promès l'assistència el prof. Antonio Tovar, però poc abans ens manifestava que es trobava malalt, i moria sobtadament, pocs dies abans del colloqui. Per les seves cartes sabem que es refermava en la seva opinió en el sentit que el substrat català era clarament ibèric sense influència indoeuropea.

Hem de donar les gràcies al prof. Ramon Cerdà per la seva col·laboració efectiva en la preparació del colloqui. Jordi Bruguera va fer-ne l'enregistrament magnetofònic i Marta Moreno la transcripció del text, que publiquem seguidament un cop revisat pels autors, excepte la part

del prof. Mariner, el qual va morir pocs dies després que li'n féssim la tramesa.

Sessió del matí

[Després d'unes paraules de salutació de Josep Massot i Muntaner i de Sebastià Mariner, pren la paraula Antoni M. Badia i Margarit, que havia d'assistir al cap de poca estona a una reunió preparatòria del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana.]

BADIA: Jo voldria començar demanant perdó a tots els qui es troben aquí, perquè, després de mesos d'esperar amb ganes i amb il·lusió aquest col·loqui, hauré de fer, després de parlar jo, la descortesia d'abandonar aquesta sala; em sap molt greu perquè un col·loqui és un col·loqui, i jo tenia moltes ganes, precisament, que es produís aquest canvi d'impressions, que és obligat en tota reunió d'aquesta mena.

El senyor Moran sap que, quan es va fixar per a avui la constitució de la Comissió Territorial del País Valencià sobre el Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el primer que vaig fer fou de telefonar per a preguntar-li si encara era possible un nou ajornament d'aquest col·loqui, per al qual havien estat fixades diverses dates anteriors. No hi havia res a fer; ja estava lligat tot. La meva decisió fou de no anar a Castelló; però semblava que el món s'havia d'enfonsar si avui jo no anava a Castelló, i com que més m'estimo que no s'enfonsi el món, em permetreu d'anar-me'n, així que hagi acabat. Sé que tot quedarà enregistrat i que hi haurà ocasió de poder escoltar el que haurem dit entre tots.

Quan vaig haver decidit que abandonaria aquest col·loqui després de la meva exposició, convinguérem que les d'Antonio Tovar i la meva serien les dues primeres intervencions. Amb tot, com ja ha estat anunciat reiteradament, Antonio Tovar no pot venir, i, encara, la carta que em va escriure el dia 12, dient-me que no podia venir, no corresponia al seu actual estat de salut, que ha empitjorat molt (penso que a hores d'ara ha estat ingressat i tot).

És una carta curta; deia així: «Recibí ayer su carta del 6, y siento no poder acudir a Barcelona el próximo día 30. Me encontraré, por aquellos días, metido en actos de la Comunidad Castellano-Leonesa en

Palencia, donde se celebran, seguido, una reunión sobre medios de comunicación y otra de historia de aquella capital, y, desgraciadamente, mi estado de salud —se me ha resentido mi antigua lesión de cadera a consecuencia de un accidente de automóvil ya hace años—, me hace muy difícil viajar y moverme.

»Le he escrito a Ramón Cerdà sobre ello, y espero enviar mi comunicación escrita. El tema me interesa mucho, como usted sabe, y [la carta conté una mica d'aportació científica, en la qual repeteix coses que ja sabem d'ell] yo creo que las fuertes invasiones celtas que son de fechas muy altas —siglos IX-VII—, fueran de celtas o fueran de pueblos afines indoeuropeos, cedieron ante lo que se puede llamar “reacción ibérica”. Las inscripciones indígenas de Cataluña son ibéricas y en lo que se puede afirmar de una lengua no descifrada, parecen idénticas a las de todo país ibérico, desde Enserune a Almería.

»En fin, veré de presentar hechos seguros. Le envío por correo aparte la presentación reciente que hice este año en Vitoria sobre el conjunto de las lenguas pre-romanas en la península» [això ho he rebut, però la veritat és que no ho he portat]. «Agradecidísimo a sus invitaciones...»

He escrit un petit guió, com un resum de la meva exposició, que ha estat distribuït i que es publica en aquestes actes. En realitat, jo no sóc substratista, com tothom sap. Simplement sóc un aprenent de romanista, que, trobant-se amb unes dificultats, creu que el substrat és el que explica més bé aquestes dificultats.

Estic segur que tothom coneix el meu llibre *La formació de la llengua catalana* que vaig publicar l'any 1981 i que ha estat reeditat dues vegades. D'altra banda, jo he retornat sobre aquest tema en diverses ocasions. La penúltima ocasió en què ho vaig fer, i precisament tractant del tema que afecta la intervenció de Tovar en aquesta polèmica, fou a la «Miscel·lània» dedicada a la memòria de Sanchis Guarner, publicada per la Universitat de València —fa més o menys un any—, amb un article sobre la relació entre el substrat i la formació de la llengua catalana. N'he portat aquí tots els extrems que em queden (i després, els qui s'hi interessin podran agafar-ne). La darrera intervenció que he tingut sobre aquest tema va ser en el debat «Els Països Catalans», que se celebrà a València el mes d'octubre de l'any passat (el 1984). Els temes de lin-

güística hi anaven a càrrec de Joan Coromines, Antoni Ferrando, Aina Moll, Vicent Pitarch i jo mateix. Dissortadament, no feren extrets d'aquest treball, que és relativament llarg i que sintetitza tot el que he tingut ocasió de reflexionar i de discutir després de la publicació de *La formació de la llengua catalana*. Ho dic perquè és possible que això hagi escapat a l'atenció d'algú; per a veure amb més detall i més completa la meua posició davant del tema, us recomano de veure aquest volum, en el qual, per cert, hi ha també una conferència del doctor Miquel Tarradell (bé que no en la part de lingüística, sinó en la d'història).

Deia que jo no em tinc per especialista en lingüística pre-romana, però que, examinant la llengua catalana i les seves modalitats, m'he trobat —com tots ens hi em trobat— amb algunes dificultats. Hi ha uns fenòmens diferencials que aparentment manquen d'explicació, i ara penso concretament en el tema de les dues grans modalitats de la llengua catalana: català oriental - català occidental. Aquest tema ha estat objecte d'alguns intents d'explicació, que — per diverses raons — jo no trobava satisfactoris. Així és que vaig ocupar-me, durant molt de temps, a pensar si no es podia trobar una explicació que superés les dificultats que per a mi tenien tant l'anomenada «teoria de la reconquesta» com l'anomenada «teoria del substrat» de Sanchis Guarner.

La teoria de Sanchis Guarner fou formulada l'any 1956. Amb tot, d'una manera o altra, ja era coneguda amb anterioritat: Francesc de Borja Moll, en la seva *Gramàtica històrica catalana* (1952), ja en donava un avanç, i el mateix Sanchis Guarner, en el Congrés de Lingüística Romànica de Barcelona (1953), també en parlà. Tanmateix, la formulació més completa de la seva teoria és la de l'article de l'any 1956, aparegut als *Estudios dedicados a Ramón Menéndez Pidal*. Aquesta contribució de Sanchis Guarner em guanyà des del primer moment, i em vaig convertir, en el cas de la formació de la llengua, en substratista convençut.

Després les coses s'han anat modificant per aportacions posteriors, sobretot pel llibre de Miquel Tarradell *Les arrels de Catalunya* (1962). D'aquí vingué el meu intent de cercar una nova explicació que pogués superar la dificultat que per a mi tenia la desfeta de la teoria de Sanchis Guarner per la visió de Miquel Tarradell, intent que cristallitzà en el llibre *La formació de la llengua catalana* (1981). La diferència — respecte

al substrat— que hi ha entre el punt de vista defensat per Sanchis Guarnier i el meu era que per a Sanchis Guarnier el paper del substrat en la formació dels dos grans grups de dialectes catalans era de tipus qualitatiu. Ell atribuïa el futur català oriental a una mena de substrat (de tipus indoeuropeu), i l'oposava al substrat de tipus ibèric o bascoide, que hauria determinat la formació del català occidental. Atès que això ja no semblava defensable després de l'any 1962, vaig proposar una altra interpretació, en la qual el paper del substrat, independentment de la seva natura, era de presència eficaç (al territori que havia d'ésser de català occidental) o d'absència o d'ineficàcia (allí on havia d'aparèixer el català oriental).

Així, la intensitat de la romanització hauria impedit que l'acció del substrat —fos de la mena que fos— pogués intervenir de manera determinant en la formació de la llengua; en canvi, una acció menys eficaç de la romanització hauria deixat la via més lliure a l'acció del substrat. Això, pel que respecta al Pirineu, era bastant clar, perquè la romanització més intensa era sobretot la de la zona oriental (on s'havia de desenvolupar el català oriental), mentre que era més feble a la part occidental de Catalunya, on s'haurien repartit els papers tant la Catalunya bascònica com la Catalunya ibèrica, aquesta, en relació amb el gran focus ibèric del Baix Aragó i la resta de la península Ibèrica (i, com sabem, és en aquesta zona que s'havia de desenvolupar el català occidental).

Hi ha també el problema de la credibilitat de la teoria del substrat. Sobre això, ja no voldria gastar molt de temps, ja m'hi he referit en diverses avinenteses. No deixa de ser curiós que, normalment, lingüistes de gran categoria que admeten la teoria del substrat per a elements de lexicografia i per als noms propis, en canvi es resisteixin qui-sap-lo a admetre l'acció del substrat en algun tret fonètic o d'estructura fonològica. Llur resistència només sembla haver cedit davant casos molt evidents. Un del més divulgats —i avui molt acceptat— és el de l'aspiració i pèrdua de la *F* inicial llatina en la seva evolució al romanç castellà. Avui —llevat, potser, d'algun nucli de la Gran Bretanya, per influència de John Orr— tothom n'admet l'explicació substratista.

La manca de credibilitat de la teoria del substrat és deguda, ja ho sabem, a la raó cronològica, ço és, al decalatge de segles que van des de la desaparició d'aquella llengua, un element de la qual pretenem que

hagi influït en la que apareixerà com a llengua romànica, i els primers testimonis documentals d'aquesta. De totes maneres, penso que l'explicació de tipus sociolingüístic que s'ha anat difonent els darrers anys és un factor que reforça l'acceptabilitat de la teoria. Penso en l'aplicació que es basa en les dobles formes de llenguatge que solen coexistir al si d'una mateixa llengua, molt sovint, al costat de la modalitat comuna d'una llengua (la més estesa, la que es fa sentir, la que s'ensenya, la que s'usa per escrit, etcètera), hi ha unes altres modalitats, que no es mouen del terreny casolà, familiar, però que viuen i, més encara, que es retransmeten; no consten mai com a existents, perquè en tot allò que és escrit en ocasions solemnes no hi apareixen mai, però sempre hi són al costat, com a formes secundàries. D'aquesta manera, per exemple, certs elements d'una llengua de substrat s'anaren incrustant en el llatí parlat, la llengua que, en definitiva, tenia el paper de fer-la desaparèixer. Aquest procés és latent, indocumentable, fins que es produeix un trasbalsament sociocultural que posa en pla d'igualtat els elements de totes dues llengües (llatí i substrat). Així, qualsevol tret de substrat pogué passar al romanç a través del mateix llatí, el qual féu el pont entre dos extrems que, si no, haurien quedat separats per uns quants segles.

La tercera i darrera part de la meua intervenció s'ha de referir a l'aspecte qualitatiu del substrat. Quin substrat? Ja he dit que, des del meu punt de vista personal, aquesta qüestió afecta poc, perquè el meu assaig d'explicació només té en compte si el substrat —sigui de la mena que sigui— ha pogut actuar o no. Per tant, jo quedo indiferent davant la natura del substrat que hagi pogut intervenir. Ara bé, aquest és un dels temes fonamentals i crec que avui ha d'ésser d'atenció preferent per part de tots.

Pel que fa al substrat bascoide, avui no sembla que ningú hi posi dificultat, i, com sabem, Joan Coromines ha contribuït granment a esvaïr els dubtes que encara poguessin existir. En canvi, on hi ha un problema plantejat és en la pretesa unitat de la llengua ibèrica. En aquest terreny, Antonio Tovar és tallant: quan els romans arriben a la península Ibèrica, no hi troben el més petit vestigi de cap parlar indoeuropeu: només hi existeix la llengua ibèrica, que, d'altra banda, és summament unitària, sense clivelles. Enfront de l'opinió de Tovar, a la meua contribució a la Miscel·lània Sanchis Guarner (a la qual abans feia al·lusió), jo defen-

so la tesi d'una matisació diferencial dins la unitària llengua ibèrica. Una matisació en la part nord-oriental de la península Ibèrica. Raons n'hi ha moltes. Si teniu paciència per a llegir aquest treball, ja ho veureu. I veureu que el tema no és d'ara; Antonio Tovar diu, en «Investigación y Ciencia»: «Ya tuve que salir al paso de algún artículo de Maluquer i Pericay», que parlaven d'una modalitat específica de la llengua ibèrica a Catalunya. Això vol dir que la d'Antonio Tovar no és l'única opinió sobre aquest tema.

A mi em sembla que la prova més eloqüent d'aquesta matisació diferencial dins l'ibèric és un argument que presentà el mateix Antonio Tovar, el qual dirími una polèmica que havia enfrontat Menéndez Pidal i Meyer-Lübke, sobre l'antiguitat de la sonorització de les sordes intervocàliques llatines en el romànic. Menéndez Pidal relacionava la sonorització amb una sèrie d'inscripcions, sobretot emeritanes, començant per aquella, avui molt discutida, d'«immundavit». El fet és que hi ha moltes inscripcions que contenen «d» per «t» o «g» per «c», etcètera; és a dir: hi havia sonorització. Per aquesta raó, Menéndez Pidal relacionava la sonorització que ell havia trobat molt antigament documentada en el regne de Lleó, amb la que ja apareixia en el llatí vulgar de les inscripcions. I així ho diu a la *Gramática histórica*.

Meyer-Lübke, constatant que el mossàrab no presenta mai sonorització de sordes, sinó que manté sistemàticament la «p», la «t» i la «k», objectà contra Menéndez Pidal: «és evident —deia— que la sonorització és posterior a l'any 711, que és quan es pot començar a parlar de mossàrab». La veritat és que Menéndez Pidal respongué amb evasives, esgrimint «el cultismo» (que moltes vegades és el recurs per a defensar segons quines posicions dubtoses). Anys després, fou Antonio Tovar qui dirími aquesta polèmica, a base de cartografiar els casos de sonorització de la península Ibèrica, que apareixen en el *Corpus Inscriptionum Latinarum*: d'una seixantena de casos de sonora per sorda, resulta que n'hi ha cinquanta-vuit de localitzats en la que ell anomena «Hispania iberotartesia, con el apéndice vasco» (on la sonorització és pràcticament absent).

Quan vaig llegir el treball d'Antonio Tovar (primer, publicat en el «Boletín de la Academia Española», després recollit a *Estudios sobre Lenguas Primitivas de España*, publicat a l'Argentina) el vaig trobar totalment acceptable; així s'explicava per què, en *Orígenes del español*,

Menéndez Pidal havia trobat el cent per cent de sonorització al regne de Lleó, cinquanta per cent al regne de Castella, mentre que a Aragó no hi havia cap cas de sonorització (cosa que el Pirineu aragonès d'avui encara ha conservat en alguns casos). Hi havia, però, un punt que no quedava ben resolt: la sonorització a Catalunya.

Després de llegir aquest article, vaig córrer a buscar els documents de Pere Pujol, Miret i Sants, etc., tot dient-me: «Només que trobés una «p» per «b», ja em donaria per satisfet». No en vaig trobar cap; sempre hi ha coses que paleogràficament són discutibles, però no deixava d'haver-hi sonorització. Per tant, resultava que a la Hispània no indoeuropea segons Tovar hi havia l'excepció del català. Era clar que aquesta realitat es podia posar en relació amb les idees de Bosch Gimpera sobre aquests assentaments de tipus indoeuropeu, de manera que la teoria de Tovar ja no fos del tot invulnerable. És curiós que jo em valgui d'un argument de Tovar, que per a mi és molt fort, per a rebatre la seva negativa a la possibilitat que l'ibèric del nord-est de la península Ibèrica hagués estat un xic afectat pels parlars indoeuropeus anteriors. Evidentment, aquests ja no existien l'any 218, quan entren els romans. Però no veig per què no podien conservar el deix d'una llengua anterior, que ja no existia; no es pot parlar de cap bilingüisme, ni de bon tros, però hi ha algun tret lingüístic que secularment es va mantenint, a parer meu, i que és el que pot explicar aquesta manca d'unitat de l'ibèric.

Perdó, senyor moderador, si m'he allargat massa en el temps.¹

1. Reproduïm la resposta escrita de Badia a les preguntes del qüestionari proposat.

1. No em tinc per especialista en lingüística pre-romana. Examinant la llengua catalana i les seves modalitats, m'adono d'uns fenòmens diferencials que aparentment manquen d'explicació. O que tenen una explicació dubtosa (d'ací, intents). Cas típic: cat. oriental/cat. occidental. Teories. Trobo per fi una justificació que, a parer meu, és plausible. L'accepto. És de substrat (no de tipus qualitatiu, com pensava Sanchis Guarner, sinó de presència o absència del factor substrat).

2. Problema de la credibilitat de la teoria del substrat. Normalment s'admet per al vocabulari i per a la toponímia. Resistència per als sons (malgrat $F > h > \emptyset$ del castellà).

Raó: el decalatge de segles. Jo també havia estat escèptic. Ara, per a mi, és evident. Raó: dues formes de llenguatge (una de les quals, secundària, no apareix en les formulacions expressives, però no deixa d'ésser viva i de retransmetre's

MODERADOR: D'entre les atribucions que m'han estat atorgades, em sembla que el perdó més aviat hauria de correspondre, no pas pel que vostès es pensen, al president de la sessió.

Per una altra banda, jo maldaria per ser l'advocat defensor del doctor Badia, perquè el que ell portava per llegir o per exposar damunt d'aquest guió que ara ens regala a tots ha estat una mica escapçat al començament perquè ens ha fet l'alegria de donar lectura a la carta que el doctor Tovar li havia dirigit personalment a ell.

A mi em sembla que això és molt bon auguri per encetar un colloqui que té una necessitat d'afinar molt, veure com les dues persones que s'han barallat en lletra impresa són tan amics a l'hora de relacionar-se entre ells personalment.

Em sembla que hem d'agrair, doncs, al doctor Badia el que ha fet per a aqueixa solució salomònica, tan incòmoda per a ell, com li deia jo quan li agraija en una carta, desitjant-li bon viatge i que Castelló li vagi molt bé.

Aquí l'enyorarem al llarg de tot el matí. Farem el possible perquè la seva absència sigui al menys acusada possible, i, llavors, els recordo que les preguntes que han estat posades a cada un dels participants amb veu en aquesta taula són les següents:

Primera, hi havia una llengua o diverses en el territori de formació del català en el moment de la romanització? En cas positiu, quin origen tenia cadascuna? Quines eren indoeuropees, i quines no ho eren? Quina distribució territorial tenien aqueixes llengües?

M'ha semblat que la manera de ser més imparcial és donar ara la

---

com a casolana). Fins que hi ha un trasbalsament sociocultural, que la posa al nivell de les formulacions expressives.

3. Ultra l'existència i l'acció del substrat, hi ha el problema qualitatiu. Quin substrat? A mi (en la meua tesi sobre la formació de la llengua) no m'afecta: hi ha substrat eficient o no n'hi ha.

Però tema fonamental: hi ha un substrat sol (ibèric) o n'hi ha més d'un? (deixant de banda el basc). Ja he dit que no sóc especialista: només m'atinc als resultats en el romanç.

La unitat de la llengua ibèrica l'any 218 a.C. em sembla problemàtica. Raons: assentaments indoeuropeus indubtables. Toponímia. La sonorització de les consonants sordes intervocàliques llatines en l'evolució al romanç. Des d'aquest, les clivelles en la pretesa unitat de la llengua ibèrica semblen evidents.

paraula, un cop feta l'excepció per al doctor Badia, que se n'havia d'anar, als participants tal com estan en l'ordre que alguns de vostès, que són membres de la societat, hauran rebut.

Així, doncs, sentirem ara amb molt de gust el doctor Guillermo Fatás, de la Universitat de Saragossa.

FATÁS: Bien: es un reto el que me plantea el profesor Mariner. Acaba de decir que se trata de cuestiones en las que es preciso afinar mucho. Y es lo cierto que, respecto de los filólogos, los historiadores y los arqueólogos podemos pasar por gente ruda. Hablando, además, el primero, me pone en mayor dificultad, puesto que, de todos cuantos estamos en la mesa, con seguridad soy quien menos intensa i competentemente se ha dedicado al poblamiento de parte del actual territorio de lengua catalana. Más aún: creo que hay colegas que pueden irse a un horizonte cronológicamente más antiguo que el que yo conozco un poco, como es el de la Primera Edad del Hierro y los campos de urnas. Pero, sin duda, sabrán ustedes suplir mi ignorancia con su ciencia.

Si el profesor Badia, que lleva muchísimos años estudiando la cuestión, no está aún en condiciones de decirnos si el sustrato prelatino influyó, imaginen si lo puedo estar yo. Pero sí es posible que podamos ayudarnos un poco, unos a otros, a discernir, cuando menos, de qué naturaleza pudo ser tal sustrato. En primer lugar, ratificando lo que el profesor Tovar nos dice en su carta, en efecto, un conocedor de las fuentes y de los hallazgos epigráficos no puede certificar con seguridad la hipotética presencia viva de una zona de lengua indoeuropea; ni en la Cataluña Vieja ni en ninguna otra parte (y lo dice un «bosch-gimperiano» de toda la vida). Creo que la famosa teoría del sustrato de Sanchis Guarner tiene una procedencia boschiana; es, en buena medida, la formulación lingüística de la hipótesis de don Pedro. Mas la respuesta, creo, por ahora es negativa.

Les ahorro un horrendo listado hecho con el ordenador —hecho hace unos días de propósito para esta reunión—, tomando como base algo más de mil quinientos vocablos (esperemos que bien segmentados) del léxico ibérico. La cifra de hallazgos en territorio catalán actual es muy alta (los tengo clasificados por provincias de 1833) y, en particular, hay focos densos en la Cataluña gerundense —Ampurias, Rosas, Ullastret—, que parecen probar que, por lo menos hasta donde podemos

controlar los testimonios de lengua escrita, la presencia del ibérico casi descarta la existencia de influencias netas o potentes de otra procedencia.

Hay que tener —nunca será bastante la advertencia— mucho cuidado con la peligrosa ecuación lengua = etnia — cultura material, desde luego. Pero, por el momento, no parece existir ninguna prueba de que, en una larga franja que arranca en Ensérune (y que cubre Elna y el litoral gerundense, claro), haya pruebas de otra cosa que de la existencia viva de la lengua ibérica.

Por otro lado —aunque esto acaso desborde un poco la literalidad de la cuestión que se nos somete— hay un asunto histórico, propiamente histórico, que debió de jugar un importante papel en todo esto: el que va conexo con lo que denominamos «pueblo ilergete». Los ilergetes, a mi entender, constituyen un caso sumamente complejo y no deben ser estudiados bajo los mismos prejuicios convencionales que, por ejemplo, los indigetes o los layetanos. Creo que estamos ante un fenómeno de otra clase. Hay que subrayar su carácter mixto, en primer lugar. Bien es verdad que lo conocemos para momentos relativamente tardíos (en la raya del 200 a. C.); pero es innegable y no sólo por la existencia de antropónimos del tipo Mandonio o, para algunos, del mismo de Indíbil, sino porque, históricamente, se trata de un pueblo muy viajero, que aún está en movimiento en el siglo III a.C., en migración que da la sensación de ser masiva y rápida, camino del Oeste. Es un pueblo cuyas minorías dirigentes no sólo muestran nombres como los dichos, sino que aparecen minorías, acaudillando militarmente, al modo de hegemones, a otros pueblos diferentes del suyo.

Hay más rasgos que permiten presentarlos como un pueblo mixto o absorbente, absorbedor y que desarrolla su acción en un territorio charnela, bisagra, entre los somontanos prepirenaicos y el Valle del Ebro, entre la costa y el interior. No sé si nos hemos preguntado alguna vez si hay, en el poblamiento antiguo de la actual Cataluña, otro pueblo que cubra una diversidad tal de comarcas y tenga fronteras con tantos otros como, por ejemplo, con los andosinos, los arenosios, los supuestos sordones, los cosetanos, los ilergavones del Bajo Ebro, los sedetanos del Ebro Central, los iacetanos y aun los suessetanos, que podrían ser no sólo indoeuropeos, sino célticos (y puede ser que olvide alguno). Me interesa, pues, mucho subrayar la importancia y la complejidad que hubo de suponer, para el ulterior desarrollo de cualquier fenómeno de cultura,

la existencia, más que de los ilergetes, de la Ilergecia, propiamente.

La Ilergecia es, me parece, algo complejo, pues, y no bien atendido por nosotros. Por su situación central, los procesos de aculturación debieron de ser más ricos y variados que, por ejemplo, en el Pallars Sobirà o en l'Urgell. Claro que no puedo extraer, directamente, conclusiones lingüísticas. Pero ése es un camino por recorrer que me permito sugerir aquí.

Podemos aportar algunas pinceladas (sólo eso, porque nuestras fuentes son escasísimas). En territorio ilergete pueden anotarse letreros ibéricos (no monetales) en Almatret, Cogull, Sidamunt, Tornabous, Soses, Serós y algún punto más (hablo, ahora, de la provincia moderna de Lérida). Pero el territorio que solemos tener (y con buenas razones) por ilergete es mucho mayor que eso, al menos ya en el siglo II a.C. Hay una inscripción certificablemente ilergete y de mucho porte en Binéfar (Huesca). Hay una escritura, en este soporte monumental, precioso, de verdadera calidad paleográfica, con auténtico empaque. Está hecha por un cuadratario de técnica depurada y con un rigor formal extraordinario. No hay dudas de lectura ni se trata de un testimonio chapucero o de un texto improvisado o de un ámbito o personaje marginal. Pues bien, entre unos y otros hemos sido incapaces de encontrar en él (cierto que no es muy largo) ni un sólo étimo ibérico. En cambio, de lo único de lo que estamos bastante seguros es de que, territorialmente, es ibérico. Y de que hay un sufijo que puede ser ibérico en él, «-din» o «-tin»: ocurre, empero, que la palabra de que forma parte es, muy posiblemente, un teónimo de abolengo céltico, «Neitin», según los expertos relacionable con este Marte celta que es Neto (el monumento, desde luego, corresponde a gente de guerra, como evidencia su ornamentación).

Este parece, pues, un mundo nada elemental, lingüísticamente. Y recuerdo —con otras palabras— que las numerosas fronteras que antes decía llegó a tener la Ilergecia (el territorio directamente hegemonizado por los ilergetes) son fronteras con la Iberia propia litoral (e influida por lo griego), con el territorio vascónico y con el resto del ámbito pirenaico (al que me resisto a llamar vasco o vascoide, pues creo tiene personalidad diferenciada, con todo el respeto que me merece el profesor Coromines). La Ilergecia y los ilergetes tienen en apariencia un carácter fuertemente aculturado; y es posible, además, que esa acultu-

ración presente fronteras sociales; imaginemos que hubiera una aristocracia guerrera dominante cuya lengua hacía, por ejemplo, función de superestrato, matizando la lengua ibérica de la mayoría; es una posibilidad. Imaginemos cuán verosímil es la existencia, en ese gran territorio-bisagra, la existencia de hablas de transición. Yo creo, por razones históricas concretas y por haber escuchado hipótesis a colegas lingüistas, que hubo dialectos ibéricos, en general. Y no me parece heterodoxo decir que en una zona como la Cataluña Vieja el substrato, aun siendo ibérico, pudiese ser tan distinto del de la zona de Tortosa como lo es el andaluz respecto del aragonés, por ejemplo, hoy en día.

El segundo asunto que querría tocar es el del vasco-iberismo. Ya sé que es tema vitando y no me extenderé mucho, salvo que, luego, alguno de los asistentes lo requiera. Y lo toco a propósito de los cerretanos, los pobladores epónimos de la Cerdaña, cuyo nombre, vinculado a sus famosos pernils (o sea, a los de sus cerdos), se interpreta por el vascuence e, incluso, se vasquiza por esa razón. Voy a poner ante ustedes, más que pruebas, rasgos indiciarios.

Los cerretanos son una especie de coágulo, matriz o trabazón de más cosas de las que parece; se prueba por al menos tres testimonios distintos en un tracto cronológico tan amplio como el que va desde las fuentes de Avieno hasta época de los Flavios o cercana a éstos. Yo creo que tanto Estrabón como Plinio reconocían lo celta cuando lo escuchaban. Bien: Avieno, en su pesado poema, habla de unos «ausoceretes», cuyo nombre permite pensar en unos cerretanos de alguna especie particular, más o menos en relación con el territorio futuro de los ausetanos.

Dos: Estrabón dice (cito de memoria) que la mayor parte de los valles interiores del Pirineo, que son muy aptos para la vida humana, pertenecen a los cerretanos. Esos misteriosos países centrales (catalanes, aragoneses y, quizá, navarros) de los que no sabemos apenas nada hasta la documentación visigoda y altomedieval, que nos da nombres de «territoria» y «pagi», a menudo llamativamente prelatinos, según Estrabón eran, en su mayor parte, cerretanos.

Y tres: Plinio asegura, concomitantemente, que los cerretanos están «perque Pyrenaeum, dein Vascones». Y dice «per», no «in» u otra cosa. Puse en relación estas cosas leyendo unas líneas sueltas de mi maestro Lacarra; y, luego, tirando de ese hilo, otras de Antonio Ubieto y de Ángel Martín Duque. Ellos, que sí que conocen muy bien las fuentes

cristianas e islámicas de los siglos VIII al X, detectan, junto a los «bas-kunys», unos «sirtaniyum» y, en la *Canción de Roldán*, una «Terre Certaine», que no anda lejos de Roncesvalles o de Siresa.

Y, entonces, empieza uno a pensar si ese pueblo, que no es indo-europeo (lo subraya expresamente Estrabón), no pobló muy gran parte del Pirineo, más o menos fragmentadamente. Y si es preciso hacerlos «vascos» o «vascoides», lo cual es bastante difícil de admitir para un historiador, habida cuenta de que la Cerdeña parece que habría de incluirse en el área occidental de las hablas ibéricas. Pero a eso se opone la opinión de que el euskera (o un antepasado directo suyo) se estuvo hablando por esas tierras, que yo creo cerretanos, incluso en la Edad Media y en un territorio que cubre toda la cordillera y sus alledaños, porque pasa por la Ribagorza aragonesa, por Amélie-les-Bains y llega hasta la mismísima Tossa de Mar...

Pienso que hay aquí algo que no concuerda y que habrá que aclarar si nuestros colegas lingüistas, aparte el valor que decidan ha de darse al substrato, quieren saber algo sobre cómo pudo ser éste. Pienso que, con base en la Cataluña oriental, pirenaica y prepirenaica, hay en algún momento una gran etnia de tipo ibérico propio. Pero, quizá, con rasgos que la acerquen, por ejemplo, a lo aquitano, tanto como a la Iberia mediterránea. Parte de una vasta familia, muy difícil de definir, especie, a lo mejor, de lo que algunos han llamado «lengua complex». En todo caso, me parece muy reductor meter todo esto en el socorrido saco del «vasquismo». Hay razones ideológicas (de moda científica, por ejemplo), como los denuestos tan universalmente vertidos sobre el vascoiberismo, que pueden haber puesto en marcha la ley del péndulo. No se trata de hacer vascoiberismo en su versión más puramente humboldtiana y acrítica; pero resulta que ha desaparecido toda proximidad entre ibero y vasco y que todo ha de ser vasco.

En el camino, tan oscuro, que hay que seguir, se nos perderán datos y matices. La presencia en la Cataluña occidental del norte, en el Pallars, etcétera, de tanta microtoponimia y toponimia de tipo «vasco» puede ser tan «vasca» como «cerretana» o «iacetana». En cambio, la presencia de vasquismo en la Cerdeña es más atenuada y, al este, se nota mucho menos, al decir de los estudiosos. Yo, simplemente, no los llamaría «vasquismos». Sobre todo sí, pensando en lo incapaces que somos de traducir el ibero, recordamos, además, las profundas semejanzas exis-

tentes en la fonética del euskera (o sea, del vasco vivo que conocemos históricamente) y del ibérico. Como suele decirse, «suenan igual». Pues bien: si el vasco ha tomado, por su longevidad impresionante, tantos préstamos certificables de lenguas con las que ha convivido hasta el punto de que las más de sus voces no son de procedencia endógena ¿por qué negar que haya tomado préstamos del ibérico o de alguna de las lenguas no vascas y no indoeuropeas a las que aún no sabemos cómo llamar (por ejemplo, las pirenaicas)? Lo que no puede aceptarse es que sea «vasca» la Mendiculeia itineraria de las tierras del Cinca. Como, particularmente, no acepto el vasquismo de Torsa-Turissa ni el de las «kantai Niskai» ni el de Tanepaeser, aunque no sea éste lugar para argumentarlo.

En suma: los lingüistas que hoy nos convocan tienen que hincar el diente, cuando menos, en los vestigios legados por las gentes que poblaron la Ilergeria histórica y en los restos útiles de este territorio ampliado que creo puede proponerse para los cerretanos. Y creo que, de momento, puedo conformarme con apuntar estas cosas.

MODERADOR: Muchas gracias, doctor Fatás. Y me parece que los oyentes no nos conformamos con solo esto; de modo que guarde usted buenas reservas para ser preguntado y para conversar porque las cosas que ha tocado son auténticamente interesantes, en plan excepcional. Com que el doctor Fatás ha estat molt complidor dels vint minuts, podem passar, doncs, a continuar la llista dins del temps que ens havíem fixat i convidó, doncs, el doctor Padró, que ve segon...

PADRÓ: Jo havia plantejat la meva intervenció fent una mica un resum de l'estat de la investigació i de les diverses opinions que hi ha respecte a això. És a dir, en realitat, jo m'he estimat més amagar-me darrere les opinions dels altres, però crec que pot ser útil a l'auditori, i sobretot per als lingüistes —aquestes coses els historiadors sembla que les coneixem bastant bé—, veure fins a quin punt els arqueòlegs no estem d'acord encara, i quantes coses són susceptibles de ser discutides.

En primer lloc, vull plantejar uns quants punts que actualment l'arqueologia sembla estar d'acord a acceptar, a partir, per exemple, de la qüestió dels camps d'urnes.

Bé, sobre la qüestió dels camps d'urnes, jo em refereixo essencial-

ment a una síntesi que el doctor Enric Sanmartí va realitzar l'any 75, i que podem dir que era una actualització de la vella tesi del doctor Malquer, que datava de l'any 45.

Segons aquesta síntesi, com dic, tindríem una gran província dels camps d'urnes occidentals, els quals quedarien centrats essencialment a Catalunya i al Languedoc, que presenten fortes penetracions a Aquitània, a la vall de l'Ebre i al nord del País Valencià.

Dintre d'aquesta gran província dels camps d'urnes occidentals, a Catalunya es distingirien en aquest moment, ben definits, un grup de Terrassa, que se centraria des del Vallès fins a l'Ebre; un grup d'Agullana, que des de l'Empordà es dirigeix cap al Languedoc occidental i que té penetracions pirinenques molt fortes, i un grup de Lleida, que s'ha centrat a la zona de Lleida, i té penetracions cap a l'Ebre, per un cantó, i cap al Pirineu, per un altre.

També s'ha convingut actualment a acceptar que els camps d'urnes representen la unificació cultural d'un ampli territori, d'un amplíssim territori, amb —això sí, s'ha de reconèixer— matisos regionals diferenciats.

Finalment, també s'accepta avui dia —això els arqueòlegs ho accepten podríem dir que de manera generalitzada ja— que la iberització és un procés eminentment cultural. Essencialment no és un procés d'invasió ètnica, és un procés d'aculturització; en definitiva, l'arqueologia avui explica la iberització com l'evolució de la cultura material de les poblacions autòctones sota la influència dels pobles colonials fenicis i grecs. La iberització és tan poc ètnica com això; en general, les línies mestres, en principi, són aquestes.

Bé, sobre això, a partir d'aquest punt, hi ha un article que jo considero molt interessant, i que realment em penso, a més a més, que ha estat molt poc llegit, del doctor Arteaga, que va ser publicat l'any 78, en el qual opina les següents coses, que, com a mínim, em penso que ens poden fer rumiar.

En primer lloc, el doctor Arteaga opina que els diferents grups regionals dels camps d'urnes occidentals no responen a diferents grups invasors, com havia estat la tesi tradicional des de l'època de Bosh Gimpera i, després, del doctor Almagro, per exemple, les cèlebres invasions celtes, de les quals es distingien fins i tot les onades, i es deia el lloc exacte de Centreuropa d'on venien, doncs bé, tot això seria

fals, i segons Arteaga grups regionals responen als diferents grups indígenes preestablerts.

Per tant, el món dels camps d'urnes, segons Arteaga, seria sobretot degut a influències culturals, i no tant un moviment ètnic. Arteaga fins i tot dubta que es pugui parlar d'autèntiques invasions; això no vol dir que, certament, no hi hagi penetracions, les idees, les noves idees viatgen sempre portades per algú. Certament, algú ha vingut de Centreuropa portant les idees dels camps d'urnes; però, sobretot, Arteaga opina que seria un moviment cultural, la formació d'aquesta gran província dels camps d'urnes occidentals, seria degut a influències culturals. Aleshores, aquestes influències culturals serien assumides pel substrat indígena, que reinterpretaria de diferents maneres, segons les tradicions locals, les influències culturals rebudes, les quals haurien vingut de Centreuropa. Hi ha un cas molt clar —sembla difícilment discutible aquest cas, en concret—, que és, per exemple, el cas del grup de Lleida, del qual hem parlat abans. El grup de Lleida es caracteritza —i en això es diferencia precisament dels altres grups— pel fet que els seus enterraments es realitzen en túmuls. L'enterrament en túmuls és pràcticament segur que obeeix a tradicions anteriors, a tradicions de caire megalític. Ara bé, s'ha introduït la innovació —en aquests enterraments tumulars de caràcter megalític—, que representa el ritus d'incineració. És a dir, ja no són inhumacions collectives, com havia estat prèviament, sinó que ara passen a ser enterraments amb incineració. Sembla, doncs, que aquest potser és el cas més clar en el qual es pot apreciar fins a quin punt és en realitat el substrat indígena el que està assimilant unes influències culturals vingudes de l'exterior.

Arteaga també opina que altres detalls culturals que es troben en el món dels camps d'urnes occidentals es poden rastrejar en el seu origen gairebé fins a l'època del neolític com a mínim, és a dir, a començaments del segon mil·lenni, i finalment, basant-se en textos de determinats lingüistes —especialment de De Hoz, que Arteaga utilitza—, es pregunta si les arrels indoeuropees de la regió en realitat no deuen datar com a mínim de la mateixa època. Per dir-ho d'una altra manera, el doctor Arteaga ve a opinar que potser l'indoeuropeu és autòcton, indígena a la península, i això és el que explicaria, per exemple, que els lusitans de l'extrem occident de la península siguin indoeuropeus. Potser, doncs, l'indoeuropeu, la població indoeuropea devia ser ja a la península,

i, per tant, a l'àrea més o menys ocupada pels camps d'urnes, com a mínim des de començaments del segon mil·lenni.

D'altra banda, Arteaga planteja una evolució cultural, en principi clara, que és també la que ja hem plantejat abans com a acceptada generalment pels arqueòlegs, que és que el món dels camps d'urnes occidentals evolucionarà culturalment cap al que els arqueòlegs anomenen iberisme septentrional, és a dir, món ibèric septentrional. Doncs bé, és clar —segons Arteaga— que si per exemple el món tartèssic evoluciona cap a l'iberisme meridional, el món dels camps d'urnes occidentals evolucionarà cap a l'iberisme septentrional.

I encara hi ha un darrer punt que em sembla interessant de les observacions d'aquest article, que és que, segons Arteaga, les relacions transpirinenques van ser molt abundants, molt intenses, en el cantó del Pirineu oriental; fixem-nos en això. En canvi, segons ell, serien menys nombroses en el Pirineu central; però el més interessant és que Arteaga assegura que les relacions pel Pirineu occidental són nul·les, que per aquí no ha passat res. Segons Arteaga, no hi ha trànsit pel Pirineu occidental, ni en un sentit ni en un altre. Això, com a mínim, a la primera meitat del primer mil·lenni.

Bé, fet aquest discurs aliè, a mi se m'acuden una sèrie de consideracions que són les que els intentaré d'abreujar ràpidament.

El primer problema que se'ns planteja ja ha estat tocat diverses vegades aquí, i és com explicar que els camps d'urnes occidentals són succeïts per l'iberisme septentrional —cosa que sembla clara— quan, en canvi, més o menys tothom ve a convenir que els camps d'urnes són indoeuropeus i que en canvi l'iberisme no és indoeuropeu; aquí hi ha alguna cosa que no funciona. Com és que per un simple procés d'aculturació uns pobles que primer són indoeuropeus després deixen de ser-ho? Doncs bé, jo voldria recordar d'entrada —també ja s'ha dit aquí— que una sola cultura material pot ser assumible per part de pobles de llengües diferents. I tenim un cas perfectament conegut avui dia que ens pot servir d'exemple: són els celtibers.

Els celtibers, de llengua indoeuropea, adopten la cultura ibèrica, i si no fos per l'epigrafia, que ens demostra que tenen una llengua indoeuropea, res no permetria de separar, de destriar, els pobles celtibers de la vall de l'Ebre, per exemple, dels pobles plenament ibèrics de la zona més litoral. Per tant, una sola cultura ha de quedar clar que pot

en realitat ser adoptada per pobles de llengües diferents.

De la mateixa manera podríem argumentar, per exemple, que potser tots els pobles dels camps d'urnes occidentals no eren indoeuropeus, i potser no tots els pobles de cultura ibèrica són no-indoeuropeus.

Significativament —i aquí jo vindria ara a avalar una mica una de les observacions que ha fet el doctor Fatás, que, per cert, s'ha ficat en el meu terreny en parlar dels cerretans— jo els voldria assenyalar una diferenciació significativa; en principi dues cultures se succeeixen en el temps: els camps d'urnes occidentals i l'iberisme septentrional; però la superposició, en realitat, no és exacta, i això és molt significatiu.

Per exemple, a Catalunya només s'iberitzen els pobles del litoral, o bé prop dels grans eixos fluvials. Això demostra clarament que l'iberisme a Catalunya és obra de l'impacte dels pobles colonials. Fixem-nos, a més a més, que els pobles pirinencs —els cerretans dels quals parlava el doctor Fatás fa un moment— mai no van ser iberitzats. No hi ha iberització cultural a la Cerdanya en temps pre-romans. La iberització cultural és totalment inexistente, no solament a la Cerdanya, sinó també a totes les comarques del Pirineu. L'iberisme cultural aquí no va arribar a entrar; quan els romans hi arriben, no hi ha res que sembli ibèric.

A més a més, parlant del Llenguadoc, els col·legues francesos insisteixen en el fet que el Llenguadoc sembla haver estat iberitzat militarment, és a dir, que hi hauria hagut una autèntica conquesta de la zona que en diem ibèrica del Llenguadoc.

Per tant, d'aquí podem treure una conclusió, que em sembla que és bastant clara, que en allò que els lingüistes en diuen «territori de formació del català», com a mínim hi ha àmplies zones que no han estat iberitzades mai, o que, si van ser iberitzades, ho van ser en data molt tardana i potser per via de conquesta, per via d'expansió d'altres pobles. Tenim, en concret, encara que els fenòmens d'invasió actualment són bastant rebutjats —ja ho hem vist aquí; moltes de les invasions que abans es donaven perfectament per sabudes s'han ensorrat, actualment ningú les accepta—, però, en canvi, actualment la investigació arqueològica —que sembla que afina una mica més— s'atreveix en aquests moments a assegurar que hi ha evidències d'invasió ibèrica en algunes comarques concretes; per exemple, a les comarques de la Terra Alta, del Matarranya, de la zona del Baix Aragó —on personalment he tingut ocasió de treballar—, sembla que hi ha una sèrie de fenòmens que

es poden explicar per la invasió ibèrica d'un moment donat, que potser seria cap al segle v. És a dir, que, si hi ha invasió ibèrica, això vol dir que abans n'hi havia uns altres, de pobles, que no eren ibers.

El mateix acabem de dir del Lenguadoc; potser també és el mateix cas la zona de la Catalunya central: les comarques de la Catalunya central potser també van ser iberitzades per una invasió en un moment donat en una època més tardana.

De tot això se'n dedueixen uns «potser», una sèrie de «potser». Els lingüistes sembla que preferirien que la zona del substrat del català fos indoeuropeu. Jo crec que potser els pobles de l'interior, potser els pobles del Pirineu, potser fins i tot la zona de Barcelona són indoeuropeus, per què no? O potser no. Realment l'arqueologia no pot assegurar-ho, però diguem que el que tampoc no pot fer l'arqueologia és negar-ho. No crec que es pugui negar.

Quant a allò que en dèiem el substrat o bé basc o bé pirinenc, es podria pensar fins i tot que és una cosa molt remota, però, en fi, és discutible. El que jo voldria deixar clar és que no crec que l'arqueologia tingui criteris per afirmar o per negar aquestes qüestions en aquest moment. Si hi ha criteris lingüístics forts, en el sentit que faci falta que siguin indoeuropeus, l'arqueologia tampoc no pot arribar-ho a negar.

Tenim indicis que els pobles ibèrics que són originaris de la costa tendeixen a expansionar-se cap a l'interior; també el doctor Fatás ha alludit al fet de la possible invasió, de la possible penetració dels pobles ilergets, per exemple, cap a l'interior. Potser dels ilerjavons es podria dir el mateix.

Hi ha la possibilitat que els ibers de la Catalunya Nova siguin diferents dels de la Catalunya Vella. De tota manera —quan parlo de Catalunya Vella en aquest moment estic parlant de la costa—, s'ha insistit que a la zona de Girona, efectivament, l'epigrafia és perfectament ibèrica.

Efectivament, tenim inscripcions ibèriques seguides a la Catalunya Nova i a la zona de Girona. Però, curiosament, per exemple, a la zona de la costa de Barcelona, que culturalment sabem que està fortament lligada —des del punt de vista de cultura material— amb la Catalunya interior per l'eix del Llobregat, i, respecte a això, els recordaria les semblances preteses del laietans i lacetans; doncs bé, aquí només es

poden citar dues inscripcions. Certament, dues inscripcions ibèriques, una a Santa Perpètua i una altra em penso que a Sant Just. Ara bé, això és tan isolat, que tampoc no sé fins a quin punt pot ser definitori de res; i els recordaré que, per exemple, a la necròpolis del Puig des Molins, a l'illa d'Eivissa, hi ha una inscripció celtibèrica, i això no vol dir que Eivissa fos celtibèrica; això vol dir que hi va haver un celtiber que va viure allà i que es va fer enterrar amb una inscripció. És a dir, que d'inscripcions soltes jo tampoc no crec que se'n puguin treure unes conclusions definitives.

També se m'acut encara una altra consideració que crec que pot ser interessant i que, com a mínim, pot fer rumiar. Els celtibers de la Meseta, que sabem positivament que són indoeuropeus, no crec que tinguin res a veure amb els camps d'urnes occidentals; i això em sembla molt gros, però és que els espais geogràfics que ocupen són absolutament diferents. És difícil explicar que els celtibers de la Meseta hi hagin entrat per l'àrea que van ocupar els camps d'urnes, quan en realitat els espais geogràfics són tan radicalment diferents. Això potser avalaria, des del meu punt de vista, el fet que la indoeuropeïtzació de la Meseta és en realitat més antiga, cosa del segon millenni, i que quan els camps d'urnes van entrar de la manera que sigui —sigui o no sigui invasió—, potser els celtibers ja eren en aquest moment a la Meseta.

En definitiva, diria que des de la seva òptica l'arqueologia no s'oposa a l'existència d'un substrat indoeuropeu. És possible; el que passa és que no es pot demostrar i jo acabaria potser insistint en el fet que són importants els estudis regionals, s'han de realitzar estudis per pobles, pels ilergets, pels ceretans, que ens deia el doctor Fatás, estudis com els dels laietans, que està realitzant en aquest moment en Joan Sanmartí, estudis aprofundits per regions, intentant-los abastar en totes les fonts que poden ilustrar-nos sobre aquests pobles, i potser d'aquesta manera podrem aprofundir els nostres coneixements i el dia de demà podrem saber-ne més.

MODERADOR: Desitgem-ho de tot cor, i donem les gràcies al doctor Padró perquè si el dia de demà algú arriba a saber més, ho deurà en part també al que ell ens ha ensenyat.

Torno a trobar molt bonica la baralla dels nostres amics, ara entre els que s'especialitzen en ceretans; després d'una reivindicació ha vingut

immediatament l'estesa de la mà, i no farem l'abraçada perquè dirien vostès que és massa escènic.

El que sí que farem, segons em suggereixen els organitzadors, i donant les gràcies a la brevetat tan concisa, tan densa, dels intervinents, un petit recés, petit, d'un quart, només un quart, de manera que voldríem que, als que els interessa, a les dotze menys cinc minuts tornessin a ser aquí, i llavors hi hauria la possibilitat, si els tres intervinents restants també en tenen prou amb vint minuts, que acabéssim fins i tot puntuals, cap a la una; així està ben calculat.

Moltes gràcies... Bons amics, ja ho eren abans, de bons, però havent entrat de manera que podem començar a les dotze en punt, ara ja són boníssims. Els donem les gràcies de part de tots els de la taula, i el doctor Tarradell, a més de les gràcies, ens donarà la lliçó.

TARRADELL: M'excuso per avançat perquè la meva intervenció crec que serà bastant negativa. Vull dir bastant negativa en el sentit que jo crec que, com a arqueòlegs, ens hem de mostrar molt escèptics sobre les possibilitats reals que nosaltres, els que treballem en el camp de l'arqueologia, puguem aportar als temes que es plantegen aquí una contribució que tingui un mínim de base sòlida.

Jo quan lleigeixo aquestes quatre preguntes que els organitzadors han donat perquè responguem:

- a) Hi havia una llengua o diverses en el territori de formació del català en el moment de la romanització?
- b) En cas positiu, quin origen tenia cadascuna?
- c) Quines eren indoeuropees, i quines no ho eren?
- d) Quina distribució territorial tenien aquestes llengües?

Aquestes preguntes, fetes a un arqueòleg, si hem de ser absolutament seriosos i sincers, hem de dir: no les podem respondre.

No les podem respondre perquè, en general, tendim —tots ho sabem— a oblidar que en el camp arqueològic no es troben testimonis lingüístics. Nosaltres podem intentar refer, amb els vestigis que trobem, una cultura material, i, a vegades, a través de certs indicis, podem passar a temes que ja no són tan estrictament materials. A través, per exemple, d'uns temples o d'uns ritus funeraris podem parlar d'un món religiós, d'un món màgic, però no d'un món lingüístic. Per altra banda, quan

apareix un sistema d'escriure i trobem alguna inscripció en una fase molt vella, molt de principis del món de l'escriptura —quan les inscripcions són molt escasses i, generalment, molt breus—, no podem tenir cap seguretat que realment aquesta llengua que apareix en aquests textos sigui realment la llengua que parla la gent. Tenim muntanyes de testimonis a través de tota la història, i avui mateix, de zones on es parla una llengua i les úniques aparicions escrites que hi ha en aquesta àrea són en una altra llengua, en una llengua completament diferent, en una llengua de cultura, en una llengua de dominadors. Per tant, les garanties que tenim, concretament parlant de les inscripcions ibèriques, que aquestes inscripcions reflecteixen un estrat lingüístic únic en el territori en què les trobem, són unes garanties nul·les: no en tenim. No ho podem negar, podria ser que sí, però també podria ser que no.

Des del principi que es plantegen els temes que ara toquem aquí —no solament relatius al cas del substrat del català, sinó en tots els temes paral·lels—, hi ha un fenomen que és que com que tant els que treballen des de l'angle de la llengua —filòlegs, lingüistes—, com els que treballem del cantó de l'arqueologia, cadascun d'ells es troba amb un material molt escàs i molt pobre, que vulgui ajudar-se de les teories del veí, i, aleshores, fem una mena de partit de ping-pong, i ens anem passant les pilotes.

Jo sempre recordo que em va fer molta impressió quan una vegada, parlant amb l'illustre mestre doctor Pericot, devia ser cap allà l'any 60, jo li comentava: «Vol dir, doctor Pericot, que aquest món ibèric de què parlem tant, és realment tan homogeni, tan uniforme com diem? Perquè és evident que hi ha... —jo parlava com a arqueòleg— uns elements, uns determinats tipus de ceràmica i unes quantes coses que s'escampen en tota l'àrea ibèrica, però hi ha tantes diferències a dintre, és tan diferent el món ibèric de Catalunya del món ibèric de Múrcia, per exemple, però també de Catalunya: el món dels laietans, o el món de les comarques dels voltants de Girona indígeta». I ell em va dir: «Oh, escolti, el professor Tovar diu que la llengua ibèrica és una unitat claríssima», i aleshores el doctor Pericot estava molt convençut que aquesta aportació d'un lingüista l'havíem de tenir molt present quan parlàvem i quan escrivíem els arqueòlegs. I per això em va fer molta gràcia —diguem-ne gràcia— en una de les darreres intervencions del professor Tovar respecte al problema de la llengua ibèrica, un text

que va presentar a València el juny del 84 en un acte que es va fer amb motiu de la jubilació de Flecher, del director del Museu de València. El professor Tovar una de les coses en les quals es recolza —i quedo molt tranquil dient això, ja que va a favor de la meua hipòtesi— és el que diu el doctor Pericot.

Això ho poso com a exemple, i m'agradaria haver-ho pogut explicar al mateix Tovar si haguéssim tingut la sort que hagués pogut venir, i no ho dic en sentit gens negatiu. És un exemple d'un problema metodològic de fons, i és lògic que passi això perquè, és clar, cadascun dels camps és tan pobre d'elements que ha d'intentar recolzar-se en l'altre.

Però encara hi ha un agreujant —que ja no dic que sigui el cas Tovar, que és un home que té una capacitat immensa de lectura, etcètera—, però sí que és molt corrent, i a mi m'esgarrifa quan em toca a mi, el paper que, molt sovint, els que tracten problemes de llengua, el que llegeixen del que escrivim són els resumets, són els llibres de divulgació. Jo, per exemple, m'espanto quan em veig citat a través de *Les arrels de Catalunya* per parlar del problema de l'iberisme. *Les arrels de Catalunya* va ser un intent, fet amb molt bona fe, de posar una mica al dia no les teories meves personals, sinó el que creïem la gent en general vint anys després que no s'havia publicat cap síntesi. Algú ho havia de fer... Vaig fer aquesta aventura. Però jo sóc molt i molt conscient que aquell llibre, sobretot concretament en el cas dels ibers (que és un capítol de trenta, o quaranta, pàgines), el que es diu allà és molt superficial, com és forçosament superficial tot el que es diu en un llibre de resum, en un, diguem-ne, un manual.

Encara m'esgarrifa més quan em veig citat, per exemple, en articles de la *Gran enciclopèdia catalana*, que són articles que forçosament havien de ser telegràfics, com són els articles d'enciclopèdia. Llavors, doncs, em trobo que es diu: «Els ibers: Tarradell diu...», *Enciclopèdia catalana*... Allò que dic dels ibers a l'*Enciclopèdia catalana*! No es poden plantejar en aquest tipus de textos totes les problemàtiques. S'ha de fer forçosament un resum, i, aleshores, quin valor té, això?

Per altra banda, en general tothom oblida —fins i tot a vegades nosaltres mateixos, els del gremi, hauríem de fer el mea culpa— que no solament l'arqueologia prehistòrica pateix unes extraordinàries limitacions respecte als materials que podem utilitzar, sinó que pateix

d'un altre aspecte: són uns estudis molt nous. Quan ens comparem amb altres branques de la investigació, som els darrers arribats. La prehistòria que es pot dir ja funcionant, deixant a part uns primers moments de descoberta, no té més enllà d'un segle. Són cent anys, són tres generacions, o quatre generacions d'estudiosos; no més. A partir de zero, quan estàvem a la meitat del segle passat es partia del zero més absolut. Aleshores, no és estrany que passi això que passa amb els llibres de prehistòria, que les teories s'envelleixen tan ràpidament, que les hipòtesis canvien a un ritme... perquè també canvia no solament la quantitat de materials a manejar, sinó que canvien també punts de vista. Hi ha unes certes modes. Per exemple: ara ens trobarem aquí amb una de molt concreta que, d'una manera indirecta, el doctor Padró s'hi acaba de referir.

Durant una sèrie d'anys, a les primeres fases dels estudis de prehistòria, tot es va resoldre, o gairebé tot es resolva a base d'invasions; la gent anava amunt i avall que donava gust. Contra això —que potser sí que és veritat que se'n va abusar una mica— hi ha hagut aquests darrers decennis una reacció, a base que tot és per via de contacte cultural; i allà no camina ningú, aquí no es mou ningú, fins al punt que, en homes sobre els quals semblava que hi havia una absoluta unitat, el món dels camps d'urnes d'aquest moment pre-ibèric era un fenomen paral·lel al que són les invasions dels pobles indoeuropeus a les altres zones mediterrànies, per exemple, els doris a Grècia, els pobles itàlics a la península italiana; doncs, que aquestes invasions, això que en diem camps d'urnes —que ja en diem camps d'urnes precisament perquè traduïm el terme alemany *Urnenfelder* (que són els que primer el van definir perquè el trobaven a casa seva a l'àrea de Renània i per allà)—; doncs això que semblava el més segur del món —que aquí sí que això era invasió claríssima—, ara, com ens deia el doctor Padró, ens trobem que ja comença a dir-se que no, que tampoc, que no hi ha invasions, que els camps d'urnes són un procés d'aculturació —això és la teoria d'Arteaga, seguida per algun investigador jove d'aquí, per exemple l'Enriqueta Pons, del Servei d'Arqueologia a Girona, que ha treballat en aquest camp; doncs, tot ho resol a base... Quan troba unes coses exactament iguals a la França del centre i a la França del sud, i al Llenguadoc, amb l'àrea gironina, doncs no, són relacions comercials. La gent no es pot moure, ara; no està de moda.

Jo em pregunto si algun dia no haurem de replantejar-nos això respecte al món ibèric. Els ibers eren uns invasors. Eren uns invasors que —això sí que era gros— venien de l'Àfrica. I dic que era gros perquè al nord d'Àfrica no hi ha res, absolutament res que pugui posar-se en relació amb el món ibèric. Per què venien d'Àfrica? Doncs venien d'Àfrica per una raó molt clara: perquè, de tots els territoris del voltant, no hi havia paral·lels al nord del Pirineu, no hi havia paral·lels al Mediterrani central o al Mediterrani oriental. Aleshores, és clar, si donem la volta al mapa, només quedava l'Àfrica; doncs venien d'Àfrica.

Evidentment, no es coneixia absolutament res de l'Àfrica del nord, no ja en el camp arqueològic, sinó en altres camps. L'Àfrica, curiosament, que és aquí al davant, és un territori que els europeus l'hem descobert molt recentment. Però llavors passem a l'altre camp, saltem a l'altre extrem. És un procés d'aculturació, sense cap canvi de poble, de poble en el sentit ètnic, i són una gent, la gent d'abans, que reben unes influències que porten els pobles desenvolupats del moment— els grecs, els fenicis, els cartaginesos— per via marítima. Bé, la veritat és que resulta molt difícil d'explicar aquesta relativa unitat del món ibèric des de l'Andalusia central fins al Llenguadoc partint de la base d'uns substrats —parlo ara de substrat arqueològic— tan diferent en aquests territoris. No s'explica com podien donar lloc a resultats tan semblants unes influències homogènies sobre uns pobles diferents, perquè ho són; a l'edat del bronze, per exemple, en el segon mil·lenni, no hi ha un món uniforme d'Andalusia o del Llenguadoc.

Ara, és clar, dit això, que no ho podem perdre de vista, no tenim més remei que intentar treure'n alguna cosa. Però jo crec que en aquest intent cal que siguem molt i molt conscients de la precarietat de tot plegat. I tornem als filòlegs: quan Sanchis Guarner va muntar la teoria que la diferenciació del català oriental i el català occidental es basava en un fenomen d'arrel ibèrica, partia dels textos més seriosos que en aquell moment es podien trobar, escrits per un arqueòleg com Bosch Gimpera. Hi havia una Catalunya que ell en deia de pobles ibers en sentit estricte, que era el món del sud, el món de l'Ebre, una gran part de Tarragona i una gran part de les comarques lleidatanes, i un món que en deia de «pobles iberitzats», és a dir, que no eren els ibers, sinó que havien rebut unes influències que eren, per dir-ho ràpid, el que en diem la Catalunya Vella.

Això per què ho havia pensat, Bosch Gimpera? Doncs Bosch Gimpera ho havia pensat perquè els famosos camps d'urnes no apareixien ni a la banda meridional de Catalunya ni a la banda occidental. Per tant, no hi havia aquestes influències suposadament indoeuropes, i es tractava d'unes pobles ibèrics, més ibèrics.

Aquesta hipòtesi se'n va anar per terra quan es van anar trobant, si no estrictament camps d'urnes, almenys uns sistemes d'enterrament molt similars —perquè una de les coses bàsiques és que es tracta d'enterraments d'incineració, i això és una novetat radical—, amb uns túmuls que —ens deia fa un moment el professor Fatás— potser no són tan importants, poden ser una derivació del món megalític; però jo recordaria que aquests túmuls són exactament iguals que els que apareixen a l'àrea d'Alsàcia, per exemple; o sigui, que lliguen bastant amb el mateix moviment del món dels camps d'urnes. En tot cas, el que sí que és clar és que avui no creiem... Cap arqueòleg no defensaria aquesta divisió entre l'ibèric pur, l'ibèric en sentit estricte, i l'ibèric iberitzat, els pobles iberitzats, i, per tant, la teoria de Sanchis Guarner no es pot mantenir. No per culpa que ell s'hagués equivocat, sinó per culpa que ell fa un estudi de llengua i es fonamenta en el que en aquell moment sembla que és la realitat que donen els arqueòlegs. Aquesta realitat que donen els arqueòlegs al cap d'uns anys es modifica, i la teoria del lingüista, doncs, resulta que no és vàlida.

El problema de quan comencem a tenir textos que podem llegir —per cert, podem llegir, però no podem entendre'l; els textos ibèrics els llegim però no els podem traduir—, és en un moment relativament tardà; els textos ibèrics es comencen a divulgar... N'hi ha molts, n'hi ha algun del segle IV o potser algun pot arribar al segle V, però molt pocs, es comencen a divulgar gairebé tots quan ja hi ha l'ocupació romana. La major part de textos ibèrics són ja contemporanis del domini romà, a les primeres fases del domini romà. Aleshores, sembla que aquests textos ibèrics donen una llengua que s'assembla molt, que es pot considerar gairebé una llengua única —deu haver-hi matisos, però, vaja, es considera una llengua única—; però aleshores passen coses molt sorprenents: aquesta llengua no és indoeuropea. Al marge d'aquestes inscripcions ibèriques, ara mateix s'acaba de llegir una inscripció trobada ja fa uns quants anys, però que no s'havia llegit, al santuari del Coll, entre Osor i Susqueda, en plenes Guillerries, que és al Museu de

Vic, on surt —és una inscripció religiosa, allà devia haver-hi un santuari; és curiós que encara el santuari hi és— un déu que es diu i es llegeix molt clar —i això és llatí, vull dir que és lletra llatina, no hi ha problema—, es diu D(eo) Seitundo. Això encara no ha estat objecte de discussió perquè la novetat és d'ara mateix, però les poques persones que jo he pogut consultar sobre aquest nom, tothom en diu: és un nom indoeuropeu, no és un nom ibèric, sembla.

Aleshores, això ja lliga una mica amb el que ens deia el professor Fatás, d'aquests noms que no semblen ibèrics i que es troben a l'àrea que ell ha estudiat. No és només en certes zones occidentals del món ibèric, com els ilergets, on apareixen noms que no són ibèrics.

És a dir, el problema és si resultarà un dia que aquesta llengua que trobem a les inscripcions ibèriques és realment una llengua del país, o és tota la llengua del país. Això és un interrogant que crec que no es pot respondre avui, però, de tota manera, és curiós —i ara em fico en el camp dels altres, cosa que no hauria de fer, que no volia fer— que els filòlegs trobin en el català una sèrie de paraules que es consideren d'arrel indoeuropea; o sigui que, en tot cas, aquesta iberització, aquesta llengua, si realment fos autènticament la llengua global del país o de la major part del país, no devia tallar aquestes velles reminiscències.

En fi, em sembla que ja m'estic passant del temps... Més que una comunicació, com veuen, és una mena d'examen de consciència en públic. És plantejar ara en veu alta una sèrie de problemes que ens posem, i que jo tinc por que a vegades oblidem. Tinc por que som una mica massa optimistes sobre les possibilitats reals; sobretot parlo del camp nostre, del camp dels arqueòlegs.

Per acabar, diré com un llibre dels nostres ha de ser llegit; el famós historiador britànic Gordon Childe deia: «davant de cada parrafada dels llibres nostres, hi hauríem de posar una entrada que digués: "en l'estat actual de la investigació, la major part de les possibilitats sembla que s'inclinen cap a..."», i aleshores, a partir d'aquí, llegir la resta del text». Diu: «Com que això no ho podem fer, perquè seria molt avorrit, hem de tenir ficat al cap que quan llegim és com si davant de cada teoria hi hagués aquesta parrafada prèvia». I sobre aquesta parrafada prèvia, jo cada vegada n'estic més convençut que sí, que és per aquí que cal que anem alerta, perquè els perills, i, a més, això que cada vint anys les novetats, les noves troballes i les noves hipòtesis... estem en una mena

de terreny movedís, més que en altres camps, més que en altres camps d'estudi, i això ho hauríem de tenir present sempre.

MODERADOR: Tot al contrari; em sembla que tothom agrairà aqueixa lliçó de metodologia que s'ha fet només, sembla, a base d'un examen de consciència. La mateixa sinceritat de quan fa quaranta anys érem tots dos als claustres de la Universitat de Barcelona, continua tenint el doctor Tarradell, que ja m'avisava abans d'entrar que ell seria molt negatiu. I jo, no perquè m'agradi massa la paradoxa, em sembla que tots vostres ho reconeixeran, poques coses tan positives es podien dir avui aquí com aqueixa crida a la seriositat de la metodologia, el paràgraf que s'hauria d'avantposar a tantes afirmacions d'unes modes; modes que, ja que ell ha invocat i que jo he sentit en una conferència a Granada que ens va deixar amb la boca oberta sobre els ibers, el doctor Pericot, modes que són autènticament una tradició, quasi diria una herència en aqueixa gran escola d'arqueòlegs de Barcelona. El doctor Pericot va parlar de modes sobre els ibers; jo he sentit parlar de modes al seu deixeble i mestre nostre, el doctor Maluquer, al simposi de Tartessos, i ara ens parla de modes el doctor Tarradell, que un dia era company, i ja llavors era —en aqueixes matèries— el nostre mestre.

I ara sentirem el doctor Joan Sanmartí, d'aqueixa Universitat de Barcelona, que contestarà també les preguntes del qüestionari.

SANMARTÍ: Bé, jo us haig d'advertir que en gran part el que us puc dir en aquesta intervenció ja ha estat exposat pel doctor Padró i pel professor Tarradell, perquè, és clar, jo també vinc aquí com a arqueòleg, i com a arqueòleg, potser dissortadament, en el sentit més estricte del terme, és a dir, una persona que treballa sobre restes de cultura material i, per tant, el que jo puc avançar sobre un colloqui que fonamentalment té d'investigar qüestions de lingüística, és molt i molt poc.

Ara bé, tot i això, em penso que, en fi, després d'alguns anys de treballar sobre qüestions de món ibèric, algunes idees, algunes constatacions fetes, sobretot, en caràcter comparatiu, potser poden donar alguna pista als lingüistes —amb tota modèstia— a l'hora de tractar aquests problemes.

Arqueològicament el que primer hem de buscar sovint és documentar fenòmens de continuïtat. En aquest cas, quan parlem de món ibèric,

més concretament d'iberització, d'origens del món ibèric, em penso que una qüestió bàsica i fonamental és veure la continuïtat respecte al període immediatament anterior. Un període anterior que, com s'ha dit aquí, està caracteritzat —a Catalunya— per la presència d'elements culturals de tipus europeu que poden fer pensar que també la llengua que era emprada en aquell moment era una llengua —potser entre cometes caldria posar-ho— de tipus «celta», i la paradoxa que després, quan tenim una documentació escrita, ens trobem amb una llengua que, com molt bé ha indicat el doctor Tarradell, no és una llengua indoeuropea, és una llengua d'arrel diferent.

Bé, jo no voldria entrar en aquesta qüestió perquè no em sento gens autoritzat; el que sí que voldria plantejar és si podem documentar alguna continuïtat entre aquest món del bronze final, de la primera edat del ferro, i el món ibèric. Bé, jo crec que sí.

I, molt breument, els donaré els arguments que en aquest moment em semblen més vàlids.

Des del punt de vista de la cultura material, actualment i pràcticament a tot Catalunya podem afirmar que molts dels grans poblats ibèrics, als quals comencem a atribuir aquest nom a partir del segle IV abans de Crist, ja havien estat ocupats, ja s'hi vivia, des del període immediatament anterior, diguem des del segle VII, potser des del segle VIII o abans. I cal dir que no abans, és a dir, en certa manera, aquest fenomen d'iberització, que suposa un fenomen de sedentarització, d'ocupació de determinats llocs d'hàbitat, és anterior a l'aparició d'altres elements de la cultura ibèrica, que també serveixen per caracteritzar-lo molt clarament, com són les ceràmiques a torn, com són, en fi, l'utilatge de ferro —o la generalització de l'utilatge de ferro—; però ja tenim un element que a mi em sembla que és enormement important, que és un patró d'ocupació del territori, un patró d'assentaments, que començarem a documentar molt abans que puguem parlar d'un món ibèric plenament constituït.

També em sembla que caldria recordar que —i estic parlant sempre de Catalunya, ben entès— tampoc no documentem un canvi gran en el ritual funerari. És a dir, les mateixes poblacions incineradores del segle VI, doncs, en el segle VII i el segle VIII i encara abans, practicaven aquest mateix ritual. Si encara aprofundíssim una mica més en aquesta anàlisi, anant a elements més bàsics de la cultura material, com són,

per exemple, les ceràmiques, una reflexió que ràpidament se m'acut és que, efectivament, el món ibèric es caracteritza per la introducció de ceràmiques a torn, que substitueixen determinades produccions anteriors de ceràmica a mà, però es tracta únicament i exclusivament de les produccions de ceràmiques fines, és a dir, el que en podríem dir la vaixel·la d'ús una mica més refinat. En canvi, veiem una gran continuïtat en els elements d'ús més quotidians: les de ceràmiques de cuina, els elements més primaris.

Què vol dir tot això? Crec que potser, fins i tot quan parlem d'iberisme o d'iberització, hauríem de replantejar-nos una mica el problema si l'enfoquem des d'una perspectiva cultural més àmplia que el simple fet que la ceràmica sigui diferent o que hi hagi alguns elements de cultura material nous. Penso que podríem començar a parlar, en certa manera, que l'inici de la constitució del món ibèric remunta a abans d'aquest segle VI, en el qual començarem a documentar ceràmiques a torn.

Amb això vull dir, i sense entrar en elements lingüístics, que el que no veiem és un tall radical abans i després que el mot «ibèric» o «iberisme» tingui el sentit que habitualment li donem com a complex de cultura material. Si això vol dir que hi va haver una continuïtat de la llengua, repeteixo que és un tema en el qual jo no puc intervenir i preferiria deixar-lo de banda.

De tota manera, hi ha una altra qüestió que crec que és interessant: si en algun moment tenim dificultats per documentar continuïtat i, evidentment —com ha fet notar molt bé el professor Tarradell en aquesta lliçó de metodologia que ens ha donat—, això és en l'estat actual de la investigació, no és en el trànsit d'aquest món de la primera edat del ferro al segle VI, sinó, justament, quan, en teoria, pensem que el món ibèric és ja una realitat plenament constituïda; m'estic referint a la primera meitat del segle V. I troballes arqueològiques recents demostren que tant és així, que alguns jaciments han estat radicalment abandonats i reocupats i que, fins i tot en aquesta reocupació cap a finals del segle V o cap o segle IV, s'ha procedit a tot un ritual de fundació, de sacrificis de fundació. Estic parlant, per exemple, del poblat, molt proper, de la Peña del Moro, a Sant Just Desvern, i del d'Alorda Park, a Calafell.

Si això pot tenir a veure quelcom amb fenòmens lingüístics, jo tampoc no ho sé, però sí que voldria fer notar que és a partir d'aquest

moment que podem començar a parlar d'escriptura ibèrica, i no abans. Si hi pot haver alguna relació entre aquesta reocupació de llocs d'hàbitat i l'aparició d'aquest tipus d'escriptura, tampoc no en puc donar cap resposta concreta. Aquestes són les primeres idees que em penso que com a arqueòleg, i exclusivament com a arqueòleg, jo puc aportar a aquest col·loqui.

Una altra qüestió que a mi m'ha cridat l'atenció, una de les preguntes a la qual també renunció d'antuvi a donar una resposta, però que em penso que ens hem de plantejar, és si en el territori considerat, el territori de l'actual Catalunya, es parlava en època ibèrica una llengua o diverses.

Bé, ho repeteixo, no puc contestar. Però el que cal remarcar és que el progrés de la investigació arqueològica cada cop demostra més la gran fragmentació de les poblacions indígenes catalanes en aquesta època. Una fragmentació que no és aparent segons quins testimonis de cultura material s'observin o s'utilitzin. És a dir, quan hom parla de les ceràmiques a torn, per exemple, és molt difícil veure una diferenciació clara entre les del gran poblat d'Ullastret, que tots vostès coneixen, o de les que hi pot haver en el pla de Barcelona.

Ara bé, quan renunciem precisament a valorar els elements més —si em permeteu el terme— industrialitzats, més estandarditzats, i hom fa una mica el sacrifici —perquè sempre ho és— d'investigar els elements més petits, els elements de cultura material més quotidiana, per exemple, les ceràmiques a mà, la situació canvia. Quan les ceràmiques no estan fetes en grans centres de producció, que poden abastar una gran àrea, sinó que són les terrisses fetes en els mateixos hàbitats, hom comprova que la diversitat arriba a ser molt gran, fins i tot en àrees molt properes. Immediatament al nord, immediatament al sud del Garraf, aquest panorama de cultura material, quan ens referim als elements més primaris, és molt diferent. Les tradicions, per tant, són molt diferents; pot tenir quelcom a veure amb una tradició, també, si volen, entre cometes, lingüística diferent? És una altra pregunta a la qual jo no podria ni voldria donar resposta.

Ara bé, i només per il·lustrar l'enorme complexitat que pot arribar a tenir el tema des del punt de vista de l'arqueòleg: en plans d'investigació paral·lels sobre el món ibèric desenvolupats en aquests darrers anys al nord i al sud del Garraf s'ha estat insinuant —i cada cop s'ha con-

firmat més— una clara diferència a nivell de cultura material. Em refereixo, per exemple, al que us explicava fa un moment de les ceràmiques, o també al patró d'ocupació del territori, és a dir, la distribució dels nuclis, la mida dels nuclis, les relacions entre els nuclis. Tot això semblava confirmar una diferència notable entre les poblacions ibèriques a una banda i a una altra del massís del Garraf, i, això no obstant, en una troballa molt recent d'aquest estiu, hem pogut comprovar que determinats rituals religiosos eren absolutament idèntics; és a dir, que per sobre d'una aparent diferència testimoniada per la cultura material, ens trobem, contràriament, que hi ha elements superstructurals que són idèntics a una banda i a l'altra. Pot ser, en aquest cas, que també la llengua sigui idèntica. Disculpeu la brevetat, però l'exposició més global dels problemes arqueològics l'ha fet excellentment el professor Padró. El doctor Tarradell ens l'ha complementat també i ens ha donat una molt bona lliçó de metodologia. Jo només aporto aquestes petites idees que des del punt de vista de l'anàlisi de la cultura material no sé si poden donar alguna pista a les persones interessades en qüestions de lingüística.

En tot cas, i recapitulant, jo personalment crec que no podem pensar en aquest moment que en el segle VI —quan parlem en el sentit comunament acceptat de cultura ibèrica— es pugui documentar un canvi radical de població, almenys amb els testimonis arqueològics. Repeteixo que hi ha molts elements de continuïtat, els hàbitats són els mateixos, el ritual funerari és el mateix, i una bona part de la cultura material documentable és la mateixa. En tot cas, el que advertim és substitució d'uns elements per uns altres, els quals, per la rapidesa amb què s'introdueixen, poden fer pensar en l'arribada de nous elements de població, però, cal repetir-ho, difícilment en un canvi radical, en una substitució absoluta.

MODERADOR: Bé, a mi em sembla que aqueixa diplomàcia del ping-pong de què parlava abans el doctor Tarradell no és pas només entre la Xina i els Estats Units de Nord-Amèrica, sinó que es troba també davant d'aqueixa taula, fa anys que dura però no és privativa d'aqueixa qüestió. Molts de vostès saben que passa el mateix entre els prehistòrics i els lingüistes d'Itàlia primitiva. Uns diuen: la darrera paraula la tindran els arqueòlegs; els arqueòlegs diuen: la darrera paraula la

tindran els lingüistes, però amb una diferència: aquells es barallen i s'enfaden; aquí resulta que no, tots ens donen un bon exemple que es pot aprendre, efectivament, i posar remei a aqueixa situació a què al·ludia el doctor Tarradell d'una en tot cas ignorància mútua, que vindria desfer com més aviat millor.

Té, doncs, ara la paraula Josep Moran, que clourà la sessió d'aquest matí de part dels lingüistes.

MORAN: Jo respondré les preguntes una per una, tal com ho tenia escrit fa dies:

a) És evident que en aquest moment a la Catalunya Vella eren conegudes almenys dues llengües no indoeuropees d'origen: el basc, als Pirineus (tal com es dedueix de l'estudi de la toponímia i dels trets dialectals de les parles pallareses i ribagonçanes antigues, segons Coromines), i l'ibèric (conegut a través de l'epigrafia i la numismàtica antiga).

A més, per l'estudi històric del vocabulari català, de la toponímia i d'alguns trets de l'evolució fonètica dels mots llatins en català (sonorització de les consonants oclusives llatines en posició intervocàlica i vocalització de la C implosiva en el grup -CT-, LACTE > laite > llet) que s'atribueixen a un determinat substrat indoeuropeu, crec que hem d'admetre la possibilitat que hi fossin vives, al moment de la romanització, diverses parles o alguna llengua de procedència indoeuropea.

b) Respecte a les llengües d'origen no indoeuropeu de què hem parlat, el basc i l'ibèric, crec que almenys metodològicament hem de separar l'estudi de la procedència i de les característiques de cadascuna. Abans de les invasions indoeuropees és evident que existia un vell fons autòcton, que podem remuntar al període neolític i al començament de l'edat del bronze. El basc dels Pirineus és clar, pel que sabem d'aquesta llengua, que pertany a aquest vell fons autòcton. No sabem, però, fins a quin punt aquest «vell fons» era uniforme. Es mantenia fortament arrelat a l'àrea pirinenca i era o havia estat recessiu a la resta del territori de la Catalunya Vella, però crec que no podem afirmar que arreu d'aquest territori tingués un caràcter basc o bascoide. Hem de tenir en compte que la varietat lingüística dels pobles més primitius sol ésser gran, com ocorre a Amèrica i a Àfrica, tot i que als Pirineus, de l'Atlàntic fins a prop de la Mediterrània, sembla que hi havia una unitat lin-

güística notable, de caràcter basc o bascoide, sense considerar les divisions dialectals internes, com les que encara presenta el basc actual.

Quant a la llengua ibèrica, aquesta, juntament amb altres elements propis d'aquesta cultura (ceràmica, urbanisme incipient, etc.), apareix a casa nostra en inscripcions a partir del segle IV a. C. fins al I a. C. en què desapareix progressivament substituïda per la llengua llatina. A Catalunya, els elements de la cultura material ibèrica apareixen sobreposats immediatament als de la cultura hallstàtica, i és palesa en ells la influència grega (numismàtica, ceràmica feta al torn, etc.), però des del punt de vista lingüístic hem de separar ben bé els dos elements, hallstàtic i ibèric, independentment de les influències mútues, perquè si atribuïm a la cultura hallstàtica un caràcter lingüísticament indoeuropeu, és evident que lingüísticament no hi pot haver una identificació o continuïtat amb la llengua ibèrica, perquè aquesta no és d'origen indoeuropeu, independentment, repeteixo, de les influències mútues.

Respecte a l'origen de la llengua ibèrica, sembla que malgrat el seu origen no indoeuropeu no la podem incloure en el «vell fons» autòcton de la Catalunya Vella. En primer lloc, perquè la cultura material ibèrica és posterior a les aportacions indoeuropees. En segon lloc, perquè els elements més característiques d'aquesta cultura ibèrica no sembla que estiguessin consolidats a la Catalunya Vella més enllà de la costa i d'algunes zones de penetració vers l'interior del país a l'inici de la romanització; a més, hi ha l'inconvenient de l'extensió de l'ibèric per tot el litoral mediterrani, des d'Andalusia fins al Roine i, com afirma Tarradell, « cercar un fons comú antic per a tot aquest territori és anar molt lluny ».

És cert que l'epigrafia pre-romana a Catalunya és quasi exclusivament ibèrica, però aquest fet no exclou la possibilitat que s'hi parlessin altres llengües que no havien aconseguit un nivell de civilització semblant a l'ibèric, i que no coneixien l'escriptura. Sembla que la llengua i l'escriptura ibèriques pertanyien a una superestructura dominant i en procés d'expansió, però no devia ésser pas l'única llengua que hi havia, a la Catalunya Vella.

Passo a considerar ara l'arribada de pobles de parla indoeuropea a casa nostra. Crec que no podem excloure la possibilitat que els primers arribessin durant el segon mil·lenni a. C., encara dins un període megalític (bronze mitjà), anteriors, per tant, als «sorotapes» (segons la terminologia del prof. Coromines), perquè aquests pertanyien a la cultura

dels camps d'urnes. De fet, de la mateixa manera com arribaren durant el segon mil·lenni pobles indoeuropeus itàlics a la península dels Apenins o de la mateixa manera com es desenrotllà a Grècia la cultura micènica, en plena edat del bronze, també podien haver arribat a Catalunya pobles indoeuropeus en aquesta època, és a dir durant el segon mil·lenni i amb anterioritat als camps d'urnes. En aquest sentit, apuntem la possibilitat que la cultura megalítica de la comarca de Solsona (explotació metal·lúrgica de Riner) de caràcter antropològic i de cultura material de tipus centroeuropeu, hagi estat introduïda per pobles de parla indoeuropea, no «sorotàptics» en el sentit etimològic del mot, perquè encara enterraven, inhumaven, els cadàvers en sepultures col·lectives megalítiques.

A propòsit del caràcter que devia tenir la llengua indoeuropea més antiga que s'introduí a Catalunya, amb anterioritat a les possibles aportacions de caràcter celta, no és gens estrany que Coromines i d'altres hi trobin coincidències amb llengües bàltiques, perquè, segons Hans Krahe, «al nord i al centre d'Europa (al nord dels Alps), els estadis primitius de certes llengües de l'indoeuropeu occidental, entre les quals s'inclou el germànic, han hagut de romandre bastant pròxims en llur desenvolupament durant tot el segon mil·lenni a. C., de tal manera que arribaren a constituir un grup el qual anomenem conjunt de llengües europees antigues». Certament, la relació entre elles no és gaire estreta, però es dedueix clarament l'afinitat quant a l'origen i, a més, es produeix un intercanvi constant entre elles a causa de l'existència de fronteres geogràfiques comunes. A més del germànic, procedeixen del dit conjunt el celta, l'itàlic i el venètic (els parlants dels quals emigraren cap al sud), l'illiri, el bàltic i, en el límit, també l'eslau (Krahe, *Lingüística germànica*, trad. cast. [Madrid 1977], p. 27). Altres comparatistes, com Meillet (*Historia de la lengua latina*, trad. cast. [Reus 1973]), confirmen aquesta situació. Com que les primeres llengües indoeuropees arribades a Catalunya probablement pertanyien a aquest grup septentrional, no és gens estrany, doncs, que hom hi trobi les coincidències que hem assenyalat.

c) Respecte a les llengües no indoeuropees, anteriorment hem parlat de l'existència del basc i de l'ibèric sense excloure la possibilitat que hi hagin existit altres llengües pre-indoeuropees possiblement desaparegudes al moment de la romanització.

Quant a l'element indoeuropeu, les consideracions anteriors no

exclouen tampoc la possibilitat que posteriorment a les primeres immigracions no se n'hagin produït d'altres, també indoeuropees, corresponents a cultures hallstàtiques de camps d'urnes i de túmuls, aquests darrers, segons sembla, més propis de les terres del Segre. Algunes d'aquestes aportacions devien ésser de caràcter clarament celta.

Que eren vius l'ibèric i el basc al moment de la romanització, és evident. L'epigrafia ibèrica fou substituïda directament per la llatina al segle I a. C., i el basc va romandre als Pirineus fins al començament de l'edat mitjana.

Pel que es refereix a la persistència de llengües indoeuropees al moment de la romanització, crec que això és molt probable per diverses raons:

1. L'existència de toponímia pre-romana d'origen indoeuropeu (Besalú, Talarn, etc.); però penso que aquesta no fóra una prova definitiva, perquè la toponímia és molt conservadora i en aquest cas podria correspondre a un estadi lingüístic anterior.

2. La presència en el català d'un bon nombre de noms comuns d'origen indoeuropeu pre-romà. El nombre de mots catalans d'aquesta procedència sembla que és superior al de procedència pre-romana no indoeuropea.

3. L'onomàstica indígena d'època romana presenta elements indoeuropeus. Per exemple, el capitost indígena ausetà que lluità contra les tropes romanes de Gneu Escipió durant el segle II a. C., Amusic, tenia un nom indoeuropeu.

4. Hom ha atribuït a una influència de substrat indoeuropeu de caràcter cèltic la sonorització de les consonants oclusives llatines en posició intervocàlica i la vocalització de la C implosiva -CT- > -it-. Recentment hi ha qui nega que aquest fenomen sigui degut a una influència de substrat. El fet és que el català presenta aquestes característiques, i en el cas que les atribuïm a la influència del substrat cèltic, aquest substrat havia de ser viu i operatiu en el moment de la romanització. No vull entrar ara i ací en discussió respecte a l'atribució o no d'aquest fenomen a una influència de substrat, però sí que vull precisar una mica la seva extensió primitiva i la seva antiguitat.

El mossàrab mediterrani no sonoritzava aquestes consonants. I el fenomen devia començar prop de la línia divisòria actual entre el català oriental i el català occidental a les comarques de Tarragona; hi

tenim el coll de la Teixeta (teixeda) entre l'Alt Camp i el Priorat. La isoglossa no devia ésser molt lluny d'aquesta divisòria perquè l'Oracional de Verona (escrit, segons el seu editor Josep Vives a Tarragona al final del segle VII o al començament del VIII, abans del 711), malgrat que és escrit en llatí eclesial, presenta diverses mostres de sonorització de consonants oclusives llatines en posició intervocàlica o entre vocal i consonant líquida: *eglesial*, *glarescit* (*clarescit*, amb -g- inicial per fonètica sintàctica), *adalium* (*et alium*); ultracorreccions: *clorie* (*glorie*), *declutiendum* (*deglutiendum*), etc.

Es tracta, doncs, d'un fenomen que en origen que començava a Tarragona, que no era general als Pirineus i que, cronològicament, era present en el llatí vulgar de la Catalunya Vella, on es formà el català.

No és gens estrany, doncs, que aquest fenomen sigui atribuït a un substrat indoeuropeu, perquè no era propi dels territoris pirinencs, de substrat basc o bascoide, ni de l'àrea meridional de Catalunya, en què la influència cèltica devia ésser menor fins a entrar a les terres del País Valencià, on el caràcter ibèric del substrat pre-romà és més genuí. Es tracta d'un fenomen lingüístic que té exclusivament una continuïtat vers la Gàl·lia i vers el centre-nord d'Hispania (excepte a la zona pirinenca), on és perceptible l'existència de pobles hallstàtics, probablement celtes. Segons això, sembla que el panorama lingüístic de la península Ibèrica amb anterioritat a la projecció vers el sud de les parles romàniques del nord amb motiu de la Reconquesta, era similar a la que presenta la península Itàlica veïna, en què els dialectes del territori de l'antiga Gàl·lia Cisalpina (vall del Po) també presenten aquests fenòmens de sonorització.

Crec, doncs, que al moment de la romanització no hi havia una unitat lingüística en el territori de la Catalunya Vella, i que hi devien conviure diverses llengües o parles tant de caràcter indoeuropeu com no indoeuropeu.

d) No crec que a l'inici de la romanització els elements lingüístics basc, ibèric i indoeuropeu, s'haguessin fusionat arreu del territori de la Catalunya Vella, o que cap d'ells s'hi hagués imposat totalment. És difícil, però, ara per ara, d'establir una distribució territorial d'aquests tres elements, però podríem considerar, com a hipòtesi de treball, que l'element ibèric, superior culturalment, era més dens a la costa i a les ciutats o poblats més importants de l'interior; que l'element indoeuropeu, de

caràcter vari probablement, no s'havia estès per tot el Pirineu, on dominaven les parles bascoïdes, i que competia amb l'ibèric a la resta de Catalunya, amb més o menys intensitat segons les comarques, però es devia mantenir millor a la Catalunya interior no pirinenca, on potser romanien també elements residuals de «vell fons autòcton», no assimilats del tot, que progressivament havien adoptat el nou ritm funerari d'incineració.

MODERADOR: La qüestió de la multiplicitat de les llengües és, sembla, la pregunta que té més facilitat de ser contestada pel fet que, per exemple, no es pot negar que a la Catalunya del començament de la romanització, una part almenys, es parlava grec. Ara bé, hi ha una cosa que potser convindria, si algun dels participants la manté, que ho digués, perquè a mi almenys em sembla molt difícil de mantenir.

L'amic Tarradell parlava de la gran dificultat de donar lloc a una cultura i a una llengua unitària, que en diem ibèrica, d'uns substrats d'uns pobles indígenes, que es coneix que eren diferents. A mi encara em sembla més difícil que això, aqueixa unitat, pugui arribar a ser una realitat, si es parla, si es parteix de la hipòtesi que l'iberisme no és més que una resposta cultural a la influència d'unes cultures exteriors, i es posen en llista d'una manera que no es pot fàcilment admetre, coses tan diferents com, per exemple, el grec i el púnic; ja no parlo de les dues variants de púnic, el fenici i el cartaginès. Que els grecs influïnt per un cantó i els púnics influïnt també donin com a resultat la civilització ibèrica, això a mi em costa de creure, i m'agradaria saber si algun dels participants ho veu possible.

Quant als orígens. Evidentment, mentre no tinguem entès l'ibèric, difícilment podrem parlar amb seguretat, em sembla a mi, uns més que no pas altres, de l'origen de la llengua. Quan el doctor Tarradell deia que s'havia parlat del nord d'Àfrica perquè era la terra *nullius*, perquè allí no hi havia res, sí, però sembla que s'han fet coses —sobre el paper almenys— precioses amb aqueixos parentius de l'ibèric i del berber: que si *even* vol dir «fill» —*even* és una paraula corrent a les inscripcions ibèriques que suposem que són funeràries—; si *even* vol dir «fill» o vol dir «pedra». Certament, no s'assemblen pas massa, no pertanyen a un camp semàntic molt adient el fill i la pedra, però la veritat és que al nord d'Àfrica s'anaven a buscar els paral·lels per a defensar el «fill» i la «pedra», per *even* ibèric.

Això vol dir, doncs, que difícilment, mentre no se sàpiga què vol dir cada inscripció ibèrica, es podrà fer una hipòtesi versemblant quant a l'origen de la llengua.

Aquí hem sentit alguna vegada parlar que aquest element pirinenc, que no se'n vol dir vasconic, té unes relacions amb les llengües mediterrànies. Bé, els que hem estat a Vitòria aqueix abril —i em refereixo al doctor Fatás—, venim molt, però molt desenganyats. Els grans basquistes actuals no saben d'on ve el basc i es guarden molt de parlar ja ni de caucàsic, ni d'ibèric, ni...; ara, posar-ho en relació amb totes les llengües mediterrànies a mi també em costa. Si algú ho vol mantenir, tenim temps per posar-ho en clar, perquè, si no, a la tarda pot ser que hi hagi incomprendions.

És clar, el fet de l'origen condiciona que siguin indoeuropeus o no; en això es pot dir que hi ha hagut de tot. Recordin-se del llatinista Castro Guisasola, que volia explicar el basc, no ja l'ibèric, no, el basc, com una llengua indoeuropea. És clar, entre els mots llatins que hi han entrat i els romànics que hi han continuat entrant i els francesos i els castellans, llavors hi ha una gran quantitat de vocables, però això no arriba a l'estructura de la llengua.

I, després, l'intent de Josep Moran, que acabem de sentir, sobre la distribució territorial de les llengües és clar. El grec sembla que no passés del *hinterland* d'Empúries, no sembla que entrés cap a dins. Però, quant a les altres, poder fer una divisió... Sort que ha tornat el doctor Badia; jo no m'alegro del seu contratemps, però és una cosa que em penso que cal recalcar molt de la seva contribució, aquella afirmació al final: «Jo no sóc substratista; per tant, arriba un moment que m'és igual... —deia, és escrit— que fos un substrat o que fos un altre. Jo arribo només a dir que un substrat influeix més, o va influir més, i un altre va influir menys». Això fa perdre, a la seva manera de veure, molta importància a la quarta pregunta del qüestionari.

Podrem treballar probablement aqueixa tarda i d'una manera profitosa molts dies enllà, sense haver de posar d'una manera estricta una cosa que només fa potser dos anys —ell ho dirà d'una manera més clara— semblava que era la clau de la qüestió, és a dir, si territorialment una llengua d'origen indoeuropeu o unes llengües d'origen indoeuropeu eren sota del català oriental, i unes llengües no indoeuropees eren sota del català occidental.

Avui dia, ho hem sentit aquest matí, i em penso que és una de les aportacions més importants, no voldria pas minvar la importància de les altres, aqueixa del doctor Badia. No és ja de la seva opinió un punt capital el fet de distingir la distribució territorial, sinó la possibilitat d'influir més o menys en el llatí que era rebut.

Jo agrairé molt als que potser no he entès del tot bé, que em rectifiquin perquè no hagi donat mal exemple a la concurrència.

Sessió de la tarda

MODERADOR: Tenim la sort que podem comptar amb el text de l'amic Miquel Cura, que ha encomanat al doctor Tarradell, i que ell ens llegirà ara, si té aqueixa bondat, i la té, perquè vegem des d'un angle més la qüestió arqueològica que ens ha reunit en aquesta jornada.

El doctor Tarradell té la paraula.

TARRADELL: Bé, com a petita informació prèvia, per als qui no són del gremi dels prehistoriadors, diré que Miquel Cura és un jove que s'ha dedicat molt a treballar sobre el tercer mil·lenni, el moment megalític; que ha estat durant una sèrie d'anys director del museu de Manresa i que en aquest moment es troba a França. Ens ha enviat un text que es titula *Esbós sobre les irrupcions continentals i les influències mediterrànies en el II-I millennis abans de Jesucrist. Contribució per a un estudi lingüístico-cultural*.

[CURA]: No podem començar la nostra comunicació sense exposar les limitacions de les nostres coneixences, tenint en compte que dues disciplines tan llunyanes en la seva metodologia investigadora es conjuguen en aquesta reunió.

Malauradament, el mètode arqueològic i les coneixences del prehistoriador resten extremament limitades, atès el difícil accés a les dades i el caràcter deontològic de les excavacions. Limitats a la coneixença d'una petita mostra de la cultura material dels nostres avantpassats, desconeixem els seus aspectes d'ordre intel·lectual, per començar solament a discernir-ne aquells parcialment a la llum dels primers testimonis escrits.

Crec que reproduint la citació textual de l'antropòleg Claude Levi-Strauss se sintetitzen les nostres vertaderes restriccions: «*La dimension des problèmes est telle, les pistes dont nous disposons, si fragiles et ténues, la passé irrévocablement anéanti, l'assise de nos spéculations si précaire, que la moindre reconnaissance sur le terrain place l'enquêteur dans un état instable où la résignation la plus humble le dispute à de folles ambitions: il sait que l'essentiel est perdu et que tous ses efforts se réduiront à gratter la surface; et pourtant ne rencontrera-t-il pas un indice, miraculeusement préservé, et d'où la lumière jaillira? Rien n'est sûr, tout est possible donc...*» (Claude Levi-Strauss, *Tristes tropiques*).

Així doncs, i independentment de les valuoses aportacions que presenten els nostres col·legues, hom intentarà presentar un esbós sobre les diferents influències culturals detectades per la intervenció arqueològica durant el II i el I mil·lenni anteriors al canvi d'era; amb la intenció d'establir una pauta complementària a les investigacions lingüístiques.

Per esbossar la complicada trama d'influència i a fi de no caure en les feixugoses i rígides fases i subdivisions establertes per la prehistòria, procurarem aglutinar totes aquelles en tres grans períodes cronològics per facilitar així una millor comprensió.

Primer període (2200-1100 a.C)

Hom pot establir a finals del III mil·lenni les primeres influències clares d'origen continental que incideixen sobre les nostres contrades i que preludien tot un seguit d'irrupcions transpirinenques que en sentit nord-sud es prolongaran en els dos mil·lennis següents. Aquestes primeres irrupcions responen als pobles que la prehistòria reconeix sota el nom de «portadors del vas campaniforme»

Abans d'exposar els trets originals d'aquestes primeres onades, hom creu necessari establir una crítica entorn d'una hipòtesi establerta als voltants dels anys trenta pels grans investigadors catalans Bosch Gimpera i Castillo, que ha esdevingut tradicional, emparada pel xovinisme cultural de l'estat espanyol: l'origen ibèric del vas campaniforme i la seva expansió per Europa.

En realitat, aquella hipòtesi es basava en la conjunció de tres factors: la moda difusionista que cercava en el Proper Orient l'origen de les diferents civilitzacions; el desenvolupament d'una civilització megalítica a l'Europa Occidental com a resultat de les influències orientals, i el

vas campaniforme com a exponent material i característic d'aquella civilització. Però els avanços de les investigacions prehistòriques amb l'aplicació cada dia més acurada dels mètodes estratigràfics i sobretot la cronometria per mitjà del radi-carboni han acabat relegant l'antiga teoria.

Avui s'admet que el *vas campaniforme* respon a un element típicament continental derivat de la cultura de *les ceràmiques de cordes* del neolític nòrdic, que es propagà vers la zona mediterrània i atlàntica en dues onades diferents.

La primera onada, caracteritzada pels vasos campaniformes amb decoració d'impressions cordades o franges puntillades (estil «marítim» o «internacional») es desplaçaria pels voltants del 2200 a.C. des de la zona holandesa, pel Rin i el Roine, fins a la zona pirinenca i més tard per les costes atlàntiques. Aquesta onada solament influí tangencialment les contrades sub-pirinenques de Catalunya i el País Basc.

La segona onada, caracteritzada pels vasos campaniformes decorats per incisions i impressions, sembla tenir el focus originari a Bohèmia, i pel sud d'Alemanya accedeix al Roine i acaba desplaçant-se a través de Catalunya cap a la resta de les terres peninsulars després del 2000 a.C.

Hom no constatarà l'existència de noves aportacions continentals fins al voltant del 1600-1400 a.C., en què de nou les terres catalanes es relacionen en el focus centreeuropeu mitjançant la *Rhône-Culture*, que des de Suïssa s'entén fins a l'Ebre. Aquesta nova aportació continental comportarà de fet les innovacions tècniques que donen origen a una vertadera metallúrgia del bronze.

El període entre el 1400 i el 1100 a.C. respon al nostre bronze ple, en què el progressiu desenvolupament de la metallúrgia del bronze dona l'entrada a les nostres contrades als circuits comercials de l'època, caracteritzats per l'atracció del dinàmic focus metallúrgic atlàntic, des d'on s'exporten peces de nova tipologia (destrals de vores i de taló), que són transmeses per la civilització dels *vasos polípodes* de la zona aquitano-pirinenca.

També podem referir-nos, per a aquest moment, a la presència de les *ceràmiques amb nanses d'apèndix de botó*, atribuïdes moltes vegades a la cultura de Polada del nord d'Itàlia i que constitueixen en part els darrers fòssils-guia del megalítisme català. Però si alguns investigadors han pretès establir una relació directa amb el món nord-itàlic han oblidat l'existència d'un desplaçament cronològic considerable entre el focus

originari i les troballes al Llenguadoc i a Catalunya, perquè aquestes resulten molt més tardanes. És per aquest motiu que caldrà interpretar-les més com la perduració d'una moda ceràmica que parlar d'una veritable influència nord-itàlica.

En resum, per a aquest primer període, amb una durada d'un mil·lenni, les terres del Principat resten estretament lligades culturalment al món continental europeu i clarament diferenciades de l'evolució cultural que coetàniament es dona a la resta de les terres peninsulars.

Segon període (1100-650 a.C.)

Coincideix amb la problemàtica entorn de les irrupcions dels *pobles dels camps d'urnes* o *indoeuropeus*. En aquests darrers anys diversos treballs que s'han publicat tendeixen a desmitificar l'antic concepte de les grans invasions cèltiques tot remarcant, al contrari, la importància dels fenòmens d'aculturació com a vertaders transformadors que preludeixen l'edat del ferro.

No obstant això, cal advertir que la generalització del ritu incinerador delimita els estudis antropològics, perquè es perden unes dades precieuses entorn de la intensitat i l'evolució d'unes discutibles aportacions ètniques.

Els primers testimonis, que podríem datar entre el 1050 i el 950 a.C., són representats per les troballes de *ceràmiques acanalades* dins de conjunts indígenes del bronze tardà (poblats, coves, reutilització esporàdica de sepulcres megalítics, etc.). Hom parlaria, doncs, d'unes petites irrupcions pacífiques que no comporten cap trasbals ni ruptura amb la tradició cultural anterior, però que en certa manera preparen el terreny vers la següent etapa.

La segona etapa o camps d'urnes II català se situaria entre el 950 i el 850 a.C., i representa amb una major intensitat la continuïtat de l'etapa anterior, que ens permet identificar les primeres necròpolis dels camps d'urnes (Terrassa, Millàs I, etc.). Per similitud dels elements de la seva cultura material podríem cercar-ne l'origen en relació amb les zones alpines (llac de Le Bouget).

Entre el 850 i el 750 a.C. hi hagué una evolució *in situ* dels camps d'urnes establerts anteriorment, tot i constatar-se algunes lleugeres influències nord-itàliques. Aquesta evolució dona origen a un grup cultural autòcton que anomenem *grup de Mailbac*, que s'estén des del

Roine fins a l'Empordà i que es caracteritza per les seves ceràmiques decorades amb motius incisos obrats amb doble traç que configuren figures geomètriques, zoomorfes o antropomorfes.

Al mateix temps que hi ha el grup de Mailhac al corredor mediterrani, a les comarques sud-occidentals del Principat (Segrià-Urgell) es constaten les primeres manifestacions de la *civilització dels túmuls*.

La darrera etapa, entre el 750 i el 650 a.C., és caracteritzada per un gran trasbals cultural, que s'ha interpretat com una presència de noves onades cèltiques més violentes i poderoses; però, en realitat, estem assistint a la constatació d'una revolució tecnològica que culmina amb l'entrada de totes aquestes poblacions a la vertadera edat del ferro.

La nova metallúrgia del ferro que sens dubte és aportada pels primers impactes mediterranis (presència d'elements fenicio-púnics: tomba 184 de Can Bec, Canet, etc.) acaba en certa manera amb la dependència de primeres matèries, característica de la metallúrgia del bronze, i l'aprenentatge de la nova tècnica metallúrgica, que disposa d'un mineral abundant i proper, constitueix en ell mateix una vertadera revolució, que es propaga ràpidament i capgira les velles estructures socials i econòmiques.

En aquest procés de canvi, les poblacions relacionades amb la civilització dels túmuls semblen sortir-ne beneficiades. Noves necròpolis d'estructures tumulars s'estableixen sobre la forta tradició mailhaciana al costat de la costa (Gran Bassin 1, Anglés, Peralada, etc.), on el ferro i els productes importats d'origen mediterrani esdevenen cada vegada més generalitzats.

Per finalitzar, hom pot dir per a aquest període que, si bé podem intuir indicis de noves aportacions ètniques centroeuropees, aquestes no poden ésser considerades grans invasions, com s'havia pretès de bell antuvi, i els fenòmens d'aculturació esdevenen prioritaris seguint els eixos fixats ja al nostre primer període.

Tercer període (650-100 a.C.)

Va des del segle VII a.C. al canvi d'era, i es caracteritza per tot un ampli conjunt d'influències mediterrànies sobre les nostres contrades; el resultat de totes aquestes serà la integració de les comunitats indígenes a la civilització antiga.

Com que les diferents influències mediterrànies seran tractades amb més detall pels nostres col·legues, ens limitarem a exposar aquí algunes

pautes orientatives que han estat menys tractades a la bibliografia tradicional.

En general, trobem poques referències a l'impacte dels gals o celtos històrics, que el segle IV a.C. provoquen l'enfonsament del poder etrusc i arriben a fer perillar la mateixa Roma; a finals del segle III a.C. la seva presència és constatada al baix Llenguadoc (Tolosa, Anserona, destrucció de Pech-Mao, La Roque, etc.).

Malauradament, manca un estudi detallat capaç de valorar el vertader grau d'incidència d'aquests en terres catalanes, en concret a les comarques septentrionals, que, encara que molt limitada, no ha d'ésser per això rebutjada. Podem referir-nos a les inscripcions dels ploms d'Elna i Arles, algunes tombes d'Empúries, les monedes dels longostalletes i els reculls toponímics de les Fenolledes, el Conflent i la Garrotxa.

Finalment, resta fer algunes reflexions d'ordre essencialment històric respecte a la problemàtica de l'escriptura ibèrica. No deixa de ser simptomàtic que precisament és a la segona meitat del segle III i durant el segle II a.C. que trobem l'expansió epigràfica ibèrica que respon a unes necessitats comercials (numismàtica). Època en què el territori català resta sota el control de la conquesta militar romana i a la vegada plenament annexionat als circuits comercials del món «itàlic».

Es pot parlar d'unes influències itàliques d'ordre comercial des del segle IV, que a partir de la segona meitat del segle III estan representades pels interessos dels *negotiatores* i *publicani*, que foren els veritables instigadors de la conquesta a través de la *nobilitas* romana dels Cornèllis i dels Aemilii. Quin fou el paper que representaren les tropes auxiliars formades pels aliats itàlics, com a peoners de la romanització? Aquests fets obliguen a replantejar-nos una qüestió: si l'escriptura ibèrica respon vertaderament a la llengua dels autòctons o respon a un substandard comercial dels nous arribats.

Per una altra banda, l'epigrafia ibèrica decaigué al segle I, quan les lleis Apuleies permeten la instal·lació i el repartiment de terres a grups de veterans romans o llatins que originen l'inici d'una política d'ordenació territorial a les noves fundacions urbanes; el llatí acaba imposant-s'hi a mesura que es consolida l'uniformisme administratiu romà. [Elna, 1985.]

MODERADOR: Moltes gràcies, doctor Tarradell, i transmeti-les a l'autor, que ha pogut veure completa la seva il·lusió de donar una visió global. Han pogut vostès sentir que la comunicació, que és d'una sinceritat admirable i deixa, al capdavant, aqueix interrogant terrible de si l'iber, com a tal llengua escrita, podria ser una espècie de variant dels tentacles de Roma per aculturar aquesta gent nostra. Si puc fer un primer petit comentari, diria «renoi!», i ho van fer molt costós; podrien fer una cosa que s'assemblés més al llatí, francament». Llavors segurament l'iber ja estaria desxifrat, vull dir interpretat, no sols desxifrat com ara.

Els organitzadors m'encomanen de dir-los que tenen moltes ganes que el colloqui sigui espontani i que sigui sincer, però que sigui de debò un colloqui sobre les qüestions que s'han exposat, sense que això els hagi de treure a vostès la possibilitat de formular-ne de noves i de prendre inicatives.

Ara bé, les bases de la discussió són les opinions exposades aqueix matí i les que en puguin penjar.

Perquè aqueixes opinions siguin enteses tal com han volgut ser dites, hi haurà ara, doncs, un primer torn entre els participants de la mesa, els qui sembli que poden innovar alguna cosa del que han dit, o bé aclarir respecte al que han dit els altres.

No hi ha ordre, aquí. El primer que demani la paraula, la tindrà. El doctor Padró, per exemple.

PADRÓ: Volia contestar una de les preguntes, una de les estranyeses que ha manifestat el doctor Mariner al final d'aquest matí. Em sembla que com a arqueòleg algú ho havia de fer; bé, suposo que parlo en nom dels arqueòlegs que som aquí.

Era la seva estranyesa del fet que l'impacte colonial greco-fenici pogués donar un fenomen tan uniforme com la cultura ibèrica. En això tots coincidim, amb variants de matisos; hi ha qui dóna més importància al món fenici, hi ha qui dóna més importància al món grec a l'hora d'aquest impacte, però potser un dels punts de dubte i que potser és que ens hem explicat malament...; voldria insistir en el fet que això no pressuposa res pel que fa a la llengua. La llengua ibèrica, lògicament —en aquest cas, en aquest supòsit— era la llengua dels indígenes. La llengua ibèrica, per tant, no té res a veure ni amb el fenici ni amb el

grec. El que sí que neix com a resultat de l'impacte dels colonitzadors fenicis i grecs és el que els arqueòlegs coneixem com a cultura material ibèrica, que és, en definitiva, diguem, el terme que s'ha donat a conèixer per abreujar, ha entrat a formar part de la *jerga* —perdó per l'expressió— arqueològica. Parlem de cultura ibèrica; en realitat, la cultura ibèrica és la cultura material ibèrica: és la ceràmica al torn, és l'instrumental de ferro, són tota una sèrie de conceptes que van lligats a aquesta cultura, i en la qual, evidentment, també entraria l'epigrafia.

Però la cosa que crec que cal ressaltar és que precisament la regularitat, l'aparença d'uniformitat que la cultura ibèrica té des d'Andalusia fins al Lenguadoc precisament s'explica per això, perquè és que l'impacte és el mateix. Una de les reconstruccions, per exemple —de la qual jo sóc més partidari— creuria que en un primer moment, entre el segle VII i el segle VI, l'impacte que es va fer més notable és el fenici. Que posteriorment es va fer present l'impacte grec, a partir del segle VI, és a dir, que aquests dos pobles colonials es van succeir en realitat diacrònicament en el temps, i el resultat ha estat la cultura ibèrica clàssica del segle V o del segle IV; però, i precisament perquè l'impacte colonial és el mateix des d'Andalusia fins al Lenguadoc, per això aquesta aparença d'uniformitat de la cultura grega. Però això no pressuposa res respecte a la llengua. Precisament el que sembla que l'arqueologia creu actualment és que si en realitat és un procés d'aculturació de les poblacions indígenes, la llengua ibèrica, lògicament, seria ja la llengua preexistent, la llengua dels pobles indígenes, com a mínim de la costa, que ja venia, doncs, d'època anterior.

—No sé si ha quedat contestat, o si ha quedat prou clara la interrogació del doctor Mariner.

MODERADOR: Moltes gràcies, doctor Padró, i amb aqueixa divisió entre la llengua i la cultura, la cosa almenys queda molt allunyada de la certa dificultat que jo hi veia per poder-ho entendre d'una manera.

Però, qui més? Doctor Tarradell.

TARRADELL: Jo voldria dir una cosa en relació amb el que acaba d'explicar el col·lega Padró. És el problema que arriba, per crear aquest fons de cultura, nova cultura indígena, pel cantó fenici, pel cantó grec i pel cantó cartaginès.

Bé, nosaltres tenim tendència a veure aquestes tres objeccions d'influència com a tres coses molt diferents.

Evidentment, hi ha la llengua que els separa; una cosa és la llengua semítica, que parlen fenicis i cartaginesos. L'altra cosa és el grec. Hi ha altres elements, per exemple, de tipus religió, etcètera. Però el que realment ens arriba aquí és molt homogeni, és molt uniforme, perquè al Mediterrani del segle VI al IV hi havia una mena de *koiné* diguem industrial, cultural, etcètera, que feia que cartaginesos, fenicis i grecs tinguessin uns productes molt semblants. Vull dir l'entrada del torn del terriçer, l'entrada del ferro, fins i tot l'entrada d'un sistema alfabètic, no cal dir de la moneda, no la podem tallar entre món semític fenicio-cartaginès i món grec, perquè tots plegats representaven una civilització material molt semblant, molt homogènia. A partir d'Alexandre i del món de l'hellenisme el Mediterrani s'unifica; és a dir, és una mica —perdoneu potser l'exemple— com avui, que estem vivint un fenomen igual, estem vivint un fenomen d'aculturació, d'influència, d'elements que ens arriben de fora; és igual que els automòbils siguin de marca americana o alemanya, és igual que siguin Ford o Volkswagen, són automòbils. I aleshores aquesta diferenciació de fonts d'origen se'ns escapa; el ferro és igual que sigui ferro, tècniques de ferro que ens han aportat els fenicis, que ens han aportat els grecs; no hi ha diferenciació possible. És un bloc, i aquesta divisió entre fenicis, cartaginesos, que es marca tant a la història (ja sabeu que a les històries escolars que vam aprendre els cartaginesos eren els dolents, els fenicis eren els que s'emportaven l'or i els grecs eren els bons, que ens portaven la cultura). Bé, tot això, en realitat, l'aportació tècnica és comuna, perquè surt d'un fons comú, d'un fons «civilitzat», diguem-ne «desenvolupat», del Mediterrani oriental.

L'altra cosa que voldria dir, que abans no he dit i que ara s'escapa una mica del tema, és que quan parlem i ens pregunten els organitzadors del colloqui sobre les llengües, pensem sobretot en aquell món geogràfic que va donar origen al català, a la Catalunya del nord, el món del Pirineu o a la Catalunya nord, que diem ara. Però voldria dir que hi ha un territori, un territori que ara forma part de l'àmbit de la llengua, que d'aquest sí que en podem tenir una idea clara, i tinc por que sovint l'oblidem, que és el cas d'Eivissa.

Si hi ha un lloc que sapiguem segur que parlaven, quina era la

llengua del país, és el cas d'Eivissa, que és clarament el cartaginès. I dic que és clarament el cartaginès no solament pel fet que tinguem unes determinades inscripcions, sinó perquè queda bastant clar que l'illa d'Eivissa fou autènticament colonitzada pels cartaginesos, vull dir a partir pràcticament de zero. És a dir, no coneixem gairebé res de prehistòria d'Eivissa. Fa l'efecte que Eivissa era una illa, si no radicalment buida, almenys molt buida el segle VII, quan hi arriben els cartaginesos. I ara dic això del segle VII per una altra raó, perquè quan jo vaig escriure el meu llibret de *L'Eivissa cartaginesa*, publicat fa deu anys, encara no teníem clar que la data històrica tradicional de mitjan del VII de l'ocupació d'Eivissa pels cartaginesos es pogués demostrar, tingués una base arqueològica. Llavors, deu anys enrere, no la teníem, però ara sí. Queda bastant clar que els cartaginesos s'implanten a Eivissa el segle VII, i s'implanten sobre una illa no diré radicalment buida, però pràcticament buida, i, per tant, això, aquest fenomen, lligat al fet que les inscripcions d'Eivissa —fora d'aquell cas estranyíssim d'una inscripció celtibèrica que s'ha citat aquest matí—, realment sí que tenim un lloc del món dels Països Catalans on puguem dir amb gran tranquil·litat, sense perill de pensar que podem dir disbarats i que d'aquí quatre anys ens modificaran, és que a Eivissa la llengua era cartaginesa, o fenício-cartaginesa.

Això realment té molt poc valor per al problema de l'origen del català, perquè si avui dia Eivissa forma part dels Països Catalans no és pas per un substrat lligat al món púnic, sinó que és per Jaume I i la història del segle XIII, però, almenys, sí que m'agrada que quedi clar que l'únic lloc on podem parlar (i no podem parlar en absolut d'un bloc lingüístic baleàric, perquè una cosa és Mallorca i Menorca i l'altra és Eivissa). I que allò és un món, és una llengua, és un dels pocs llocs que jo m'atreveria, com a arqueòleg, a parlar d'un procés lingüístic; crec que sí, que no hi ha manera de dir que no, que a Eivissa la llengua era el fenício-cartaginès.

MODERADOR: Moltes gràcies, doctor Tarradell. I demana la paraula el doctor Sanmartí.

SANMARTÍ: Només, i molt breument, per complementar, que no contradir, les observacions del doctor Padró sobre els orígens del món ibè-

ric, perquè tot el que ha dit és absolutament cert; però jo voldria cridar l'atenció sobretot del fet que, evidentment, hem de parlar dels fenicis, hem de parlar dels grecs. El món ibèric no hauria estat el que va ser sense la influència fenícia, sense la influència grega.

Però això ens porta una mica al perill de substituir les invasions per les influències automàticament. És a dir, el món ibèric, certament, no hauria estat el que va ser sense els fenicis, sense els grecs, però, per molt que hi hagués hagut fenicis, per molt que hi hagués hagut grecs, sense una evolució prèvia de les poblacions indígenes cap a unes formes de vida més evolucionades, tampoc no s'hauria produït res de semblant al món ibèric.

Em refereixo que hi ha d'haver una preparació prèvia; les societats evolucionen a vegades autòctonament cap a aquests fenòmens. En aquest sentit, voldria recordar un article del doctor Tarradell, que és a l'homenatge a Joan Reglà, en el qual es fa notar que l'impacte fenici tant es manifesta al nord d'Àfrica com es manifesta a la península Ibèrica, i, no obstant això, la resposta del món indígena és molt diferent a una àrea i a l'altra. Això vol dir: si les poblacions indígenes de la península no haguessin iniciat de manera autòctona una mica el que jo pretenia dir aquest matí, és a dir, sedentarització, ocupació de determinats llocs d'hàbitat, modificacions de les estructures econòmiques, em penso que la presència a la Mediterrània occidental de fenicis o de grecs no hauria incidit de la manera que ho féu sobre aquestes poblacions per tal de crear el món ibèric. És només per evitar aquesta temptació de substituir la invasió —és a dir, els ibers ens vénen de l'Àfrica— per simplement la influència —és a dir, els ibers neixen de la influència grega i fenícia—; efectivament, el món ibèric no hauria estat el que va ser sense aquestes influències, però no oblidem que sense un món indígena preparat per rebre-les tampoc no ho hauria estat. I, en fi, aquí és tot el que jo volia dir i m'haig d'excusar perquè tota intervenció que faci jo serà purament des del punt de vista de l'arqueologia.

MODERADOR: Això no cal que ningú ho excusi. Aquí s'ha cridat els arqueòlegs perquè parlin des del punt de vista que ells coneixen i il·lustrin tots els altres.

MORAN: Només vull aclarir, respecte a la meua comunicació, que

quan afirmo que la isoglossa de la sonorització i no-sonorització de les consonants sordes intervocàliques coincidia amb el límit del català occidental i el català oriental (almenys a la costa), no prejutjo que l'actual divisió dialectal respongui o no a una diferència de substrat. Simplement volia fer una precisió geogràfica d'un fenomen antic aprofitant la coincidència amb un límit lingüístic actual ben conegut.

Quant a l'extensió de les àrees respectives que presenten o no la dita sonorització, és evident que l'àrea situada al sud del límit assenyalat (corresponent a l'àrea del mossàrab abans de l'expansió del català), no sonoritzava, mentre que l'àrea situada al nord, que comprèn la Catalunya Vella, i que presenta sonorització, tenia una continuïtat a la Gàl·lia. Ara bé, aquesta distribució és anterior a la invasió àrab i a la reconquesta carolíngia subsegüent, la qual cosa vol dir que no respon a cap repoblació d'època carolíngia sinó que devia existir ja en llatí vulgar, és a dir, que era un fenomen autòcton, que podria remuntar a una diferència de substrat.

MODERADOR: De moment, si no surt ningú, el doctor Fatás ens dirà encara alguna cosa més.

FATÁS: Moltes gràcies. En el texto que he oído antes con mucho interés, y que ahora leo, de Morán, hay un párrafo que me preocupa, aunque en parte haya sido aclarado por el doctor Padró: «Respecte a l'origen de la llengua ibèrica, sembla que malgrat el seu origen no indoeuropeu no la podem incloure en el "vell fons" autòcton de la Catalunya Vella». Yo diría lo contrario; porque —y aquí retomo la cuestión para que se considere— las cuestiones de terminología son vitales, casi las únicas importantes de verdad en asuntos de esta clase (por eso me pongo tan pesado con lo del vasco, el pirenaico, el ibero, lo paleohispánico y demás).

Hay un vicio de nuestra jerga histórico-arqueológica que ha explicado muy bien Josep Padró: el de «cultura ibérica». Hablamos, por vicio, de iberos cuando encontramos unas secuencias asociadas y unos fósiles directores de cultura material; pero a ciencia y conciencia, creo que estamos empleando un cómodo e incorrecto convencionalismo que, de hecho, hemos logrado exportar fuera de nuestra microespecialidad, a ámbitos en los que el término cobra otros sentidos, no previstos o desea-

dos. Pero ese vicio nuestro en absoluto da pie a tal afirmación. Los pueblos de lengua ibérica, independientemente de que estén antiguamente caracterizados por una cultura material en dependencia de los «Urnenfelder», de las cerámicas a torno rápido, o pintadas peculiarmente o aun del uso de un alfabeto propio aunque inducido por los colonizadores mediterráneos, están aquí desde mucho antes. Correrá gran riesgo quien pretenda la probanza de lo contrario y, basado sólo en elementos de cultura material, niegue la presencia de una lengua. Una cerámica excisa o acanalada o un uso metalúrgico no determinan necesariamente la conexión con una etnia; término, por lo demás, ambiguo, que yo no refiero en modo alguno a lo antropofísico, sino preferentemente a los modos culturales y, desde luego, a la lengua. De modo que yo pienso que la lengua ibérica sí está, y fuertemente, en este «vell fons»; porque, evidentemente, nadie, que se sepa ni adivine, lo pudo traer después. Esas lenguas son tan viejas y están aquí desde hace tanto tiempo que, incluso, creo que por eso es posible que algunos, en ciertos puntos, las llamen «vasco».

Segundo: Estrabón de Amasia demuestra tener excelente olfato, como casi todos los griegos eruditos, Hecateo y demás, y el mismo Heródoto, para lo céltico. Ellos lo bautizan. En Occidente, junto con los hiperbóreos y demás, a través de navegantes diversos, de marselleses y focenses, del trato con estas gentes por las rutas hacia el Báltico y el mar del Norte, con los celtas alpinos, etc., identifican bien lo céltico, lo galo. Un buen día, descubren, también, celtas fuera de la Céltica: en Iberia. Empieza a aparecer difusamente una nueva Céltica ibera, que les asombra y que ni conocen bien ni saben dónde termina. La van precisando de la mano de las legiones. De hacia el 100 a.C. son las fuentes de Estrabón, cuando Cicerón y César son unos rorros. Escribe y retoca en época de Augusto. Pero, redactados los libros III y IV, con Iberia y la Narbonense, ya ha acabado la última gran operación de policía de Roma en Hispania, en la que ha intervenido el amigo, familiar, íntimo y conmillitón del Príncipe, Vipsanio Agripa; con su estado mayor ha reconocido bien el terreno, ha medido Hispania (lo cuenta Plinio) y pone en marcha ese famoso legado propagandístico de su pórtico romano, con el importante mapamundi. Todas esas fuentes acopiadas entonces las maneja Estrabón, de modo que tenemos un estupendo libro tercero... en el que, para todo el territorio de la actual Cataluña, no parece

que haya ni atisbos de celtas —no digo indoeuropeos, ¿eh?—. Y por eso insisto en que cuando los cerretanos son caracterizados del modo en que lo son, con una coletilla expresa que dice algo así como que son «de estirpe ibérica», hay que traducir, que interpretar que no son celtas, sino autóctonos, al modo en que se lo parecerían los aquitanos o los iberos litorales.

Porque estas fuentes nuestras, siempre que encuentran celtas (y no sólo «celtíberos»; hay más clases de celtas en Hispania), lo señalan: «Éstos son celtas o célticos». Pero los cerretanos, no. Y no recuerdo ningún otro pueblo de los que nos interesan del que se postule cualquier clase de celtismo. Claro que eso no elimina la posibilidad de que existiese. Pero lo que es seguro es que sí existía lo ibérico, ampliamente. Y Estrabón conocía bien a Posidonio y a Polibio.

Lo que ocurre con estos cerretanos es que hay que buscarles un perfil propio, que la arqueología, hasta ahora, apenas nos ayuda a encontrar. Pero la historia, en alguna medida, es, también, lógica. Veamos: los cántabros y los cerretanos hacían unos jamones estupendos. Nada sabemos de eso entre los vascones, caristios, várdulos y autrigones (aunque yo creo que los autrigones no son «vascos» y hay quien piensa que los caristios y los várdulos pueden ser cántabros). Eso significa que entre los cerretanos («kerri», cerdo) está en marcha lo que podríamos denominar, económicamente, el «ciclo de la bellota». Encinares, pjaras, salazones, alimentación cárnica y grasa, manteca, tierra no cerealícola ni, en general, dependiente de la tríada mediterránea, apenas urbanizada (todavía son «Cerretani» en Plinio, divididos, los orientales, en dos grupos no caracterizados por el nombre de sendos «oppida», sino aún con el etnónimo, caso raro en el este hispano) y, presumiblemente, sociedad poco letrada. Pero todo eso, que los emparenta decididamente con los pueblos montañoses, esos «highlanders» vistos por el corógrafo bajo un prisma unificador (no exento de motivos) no los emparenta lingüísticamente con nadie en particular.

En cambio (aunque no soy determinista a ultranza reconozco que, en un estadio no muy avanzado de cultura técnica, el país y sus condiciones físicas, el medio, pesa mucho), la situación de la Cerretania oriental, mucho mejor comunicada y más abierta que los rincones del centro y el occidente pirenaicos, postula una recepción más temprana de influencias directas de lo ibérico, desde luego, y de lo grecorromano, también.

Pienso que los territorios orientales exportan a poniente. A lo mejor, términos como «kerri» y como «niska». Que hoy, claro, son detectables únicamente en el vascuence. Repito lo de la vieja Mendiculeia, que no podemos achacar a repoblaciones medievales. Y no se olvide que hay, en Córdoba, una Nescania asociada a fuentes, a aguas. Y nada menos que en la Beturia, que es tierra indiscutiblemente de celtas, como dicen las fuentes y ha estudiado en detalle García Iglesias. Las «niskas» de los famosos «ploms sorotàptics» de Joan Coromines serían —son— la única voz no indoeuropea que en unas inscripciones latinas, o galo-latinas, si están bien leídas, de léxico bastante copioso. Todo, porque «niska», «neska» existe hoy en vasco. Yo creo que ese teónimo, genérico, era indoeuropeo, céltico, galo y que viajó hacia poniente. Como el «tur» de Turissa (que aparece en muchas aguas nada vascas) o el «kerri» de los cerretanos. Ni el vasco ni el ibero tienen F, les repugna la P, sólo usan cinco vocales puras, huyen de la asociación «muta cum liquida»... ¿Cómo, pues, detectar un iberismo en el euskera de hoy? Difícilmente. Pero ¿cómo negar a la verosimilitud histórica que, en tan larga vecindad, los iberos no exportasen al euskera antiguo tantas palabras como los celtas, por ejemplo? Más difícil todavía...

Bien: ¿Queremos pensar que todas esas poblaciones y lenguas y substratos eran «vasco», «euskera»? Todo el mundo es muy libre de pensarlo y de no ir más allá. Se puede decir que hay en Ovarra, en la Ribagorza de Aragón, el caso, asimismo estudiado por Coromines, de Asterdumar y de Tannepaeser. Se trata de una inscripción que, sin retorcerla, está en latín y declinada. La argumentación, ingeniosísima, del profesor Coromines dice que eso es vasco. No «vascoide». Es «basc ribagorçà del segle I». Que las palabras como «et» latino pueden ser la copulativa vasca; que el dativo Asterdumari puede ser una flexión vasca y que se trata, en suma, de un letrero convencional, casi ideográfico. Bien: pero a Tannepaeser puede oponerse Tannegiscerris, por ejemplo y a la Asterdumar ribagorzana homonimia casi exacta... pero en Castellón de la Plana (si es que no hay que leer «Asterdumbar», al modo ibérico).

No creo que eso sea garantía de euskerismo o aquitanismo por fuerza. El euskera de hoy es un enorme depósito milenario. Puede que guarde, en la palabra «arte» («saeptum») la clave del nombre de Tartessos, como escribió un día un estudioso español al que nadie ha hecho caso hasta

que otro, alemán, lo ha calificado hace poco de «indiscutible». Esto es: no soy capaz de aportar los vocablos para crear esta taxonomía pirenaica, que me parece necesaria, pero creo que la homogeneidad de la vida de los montañeses no puede excluir que los pirenaico-orientales y centrales fuesen ibéricos o estuviesen en una zona que, lingüísticamente, plantea a un experto problemas parecidos a los de ambos lados de la «Franja» entre Aragón y Cataluña, en donde hay hablas que no aceptan ser puestas, ahora mismo, en ninguno de los cajones tópicos (y otras que sí, naturalmente, aunque en diverso grado). No sé por qué en la Antigüedad iba a ser de otra manera.

Un último punto, para que se diviertan discurriendo. En la Ilergercia (que me pone muy nervioso, porque no sé dónde meterla; pero eso es estimulante) se produce un fenómeno de transición que han apreciado los estudiosos de las monedas indígenas. Ya fue visto por Caro Baroja y luego lo ha ceñido muy bien Unterman, en su obra monumental sobre los letreros monetales hispanos. Es la zona en que las acuñaciones pasan de los letreros en «-sken» a los letreros en «-kom». Creo que nadie gasta bromas con el nombre de su «polis» en las monedas, de modo que han de ser testimonios seguros, reveladores. Pues resulta que hay tan sólo una zona, en todo el territorio de las ciento y pico cecas indígenas, que llama la atención por no sujetarse a sistema y es la zona que incluye la Ilergercia occidental y el territorio (aproximadamente) vascón.

No sé qué pensar de eso. Pero sí sé que el fenómeno ha de tener que ver algo con la lengua. Se diga lo que se diga, cuando las gentes de Calagurris acuñan una moneda en que escriben «Calacorricos» (creo que con erre fuerte), están declinando un tema celtibérico en «o». Al menos los que mandan qué es lo que hay que poner en las monedas no creo que hablen vasco, sea la ciudad vascona, políticamente, o no lo sea (su nombre, desde luego, no lo es. Claramente, en el radical. Y creo poder demostrar que en el sufijo, difícilmente; o, mejor, que tanto puede ser de tipo vasco como no). Este ejemplo demuestra que el hecho monetar es revelador. Y ha de serlo, por lo mismo, en la Ilergercia occidental, aunque yo no sepa bastante como para extraer conclusiones. Me gustaría que alguien estudiase estas cosas. La zona incluye la red Cinca-Segre y no tiene, de modo aparentemente inexplicable, letreros en «-sken», al modo de «Ildirkesken», por ejemplo. Parece que ni uno. Algo sucede allí.

Por último, Padró decía esta mañana que si hace el mapa de distribución de los campos de urnas occidentales y de la civilización ibérica septentrional y el grupo leridano de los campos de urnas, según Sanmartí, etc., se aprecian algunos hechos peculiares. Las inscripciones están más bien en la costa, sin abandonarla entre Ampurias y Tivissa, con la excepción del grupo Binéfar-Fraga. Voy a incrementarlo con el caso de Albelda, en el bajo Cinca-Segre. Esa inscripción, incompleta, nos da una palabra acabada en «-utas». Tendría que ser, por ilergete, ibérica, ¿verdad? Pero, yo, los «-utas» que recuerdo están en el Bronce de Botorrita, como «nouantutas». En fin: otro bonito engorro y eso que no se trata de la frontera occidental de la Ilergecia, precisamente.

MODERADOR: Muchas gracias, doctor Fatás, por la clarificación de algunas cosas expuestas esta mañana y correspondencia a las que se habían dicho en medio. Espero que, a partir de esta intervención, ya se hayan animado los presentes. Perdón, profesor Moran...

MORAN: Com que el doctor Fatás ha fet al·lusió a una part de la meva ponència, voldria aclarir-ne el contingut. Quan afirmo que l'element ibèric apareix com una cosa postissa a Catalunya (almenys a la Catalunya Vella) em refereixo a la cultura ibèrica en sentit estricte, de caràcter netament mediterrani, tal com la descriuen actualment els arqueòlegs, diferenciada de les altres cultures pre-indoeuropees de la península Ibèrica. Ja sé que des d'antic hom havia relacionat el terme ibèric amb qualsevol element pre-indoeuropeu en general; així, Estrabó afirmava que els aquitans no solament per la llengua sinó per l'estructura corporal eren més semblants als ibers que als gals, però avui sabem que els aquitans tenien un caràcter pirinenc pròxim al basc, i actualment no es sol incloure els aquitans entre els pobles ibèrics mediterranis, malgrat que ambdós lingüísticament fossin pre-indoeuropeus. En tot cas els arqueòlegs i etnòlegs distingeixen clarament entre un món ibèric mediterrani i les cultures pirinenques.

La meva intenció, doncs, és de destriar l'element basc estricte (o bascoide o pirinenc, o com se'ls vulgui anomenar) de l'element estrictament ibèric; en aquest sentit, i pel que he llegit, el món ibèric en sentit precís, sí que sembla almenys lingüísticament una mica postís a Catalunya, perquè se sobreposa a un estrat indoeuropeu, cosa que no passa,

per exemple, al País Valencià. L'objectiu d'aquesta manifestació és evitar la contradicció en què cauen alguns manuals d'història lingüística quan afirmen que a Catalunya els pobles indoeuropeus en contacte amb grecs i fenicis van donar origen a la cultura ibèrica; aquesta afirmació pot ésser correcta des del punt de vista de la cultura material, però no pas lingüísticament, perquè és impossible que els indoeuropeus (recordem que aquest és un terme originàriament lingüístic) en contacte amb els fenicis i amb els grecs (sobretot amb aquests a Catalunya) hagin esdevingut lingüísticament ibèrics, perquè els ibèrics no són indoeuropeus. Aleshores, la cultura ibèrica a Catalunya, que, repeteixo, se sobreposa a un estrat indoeuropeu, sí que sembla un caràcter postís o, almenys, difícil d'explicar, ço que no ocorre, com he dit abans, en les terres al sud de l'Ebre. La projecció d'elements ibèrics per la costa mediterrània en amunt fins a Anserona almenys, ja dins la Gàllia, sembla que confirma aquest caràcter postís o sobreposat de la cultura ibèrica a Catalunya, sempre, és clar, que diferenciem la cultura ibèrica mediterrània del món pirinenc pre-indoeuropeu, entre els quals, però, hi poden haver relacions i influències mútues.

JORDI PONS: La meua perspectiva del tema serà des de l'estudi de la romanització de Catalunya, i hi ha un tema que aquí ha sortit, que el volia preguntar concretament al senyor Fatás, que és que jo m'he trobat que en el moment de produir-se l'arribada dels romans hi ha, en certa manera, uns rebrotaments i unes desaparicions d'uns determinats pobles. I en donaré dos casos en concret: pel que fa a l'àrea ilergeta, hi ha dos pobles veïns que pràcticament desapareixen amb posterioritat als primers moments de la conquesta romana. Uns són els bergistans, que pràcticament l'única notícia que en tenim com a poble és la campanya de Cató, que pren la seva ciutat i en ven com a esclaus una bona part, no pas tots —cosa que fa pensar que hi havia diferències internes—. I l'altra, que és un cas una mica posterior però que també tenen una sort pràcticament similar, és la dels suessetans, que sembla recordar que és en l'any 186... [*Intervenció del senyor FATÁS: «84».*] La seva ciutat és presa i són venuts com a esclaus.

En certa manera, aquests dos pobles reapareixen ulteriorment lligats al poble ilerget, perquè entre les poblacions que dona Ptolemeu de l'àrea ilergeta són Vergidum i Berbúcia, i de l'altra banda, Plini dona, a

part que és un passatge de lectura discutida, però sembla que es pot admetre, que Osca era dels suessetans, i Osca és una ciutat que Ptolemeu la dóna; Ptolemeu i Estrabó la donen als ilergets.

Jo pregunto, en certa manera fa la impressió que el poble ilerget està com inflat, no? Que s'ha superposat a uns pobles veïns i que, bé, jo proposaria —a veure què li sembla, al doctor Fatás, que suposo que és qui més coneixerà aquesta qüestió— fins a quin punt la no-participació dels ilergets a la revolta que va haver de combatre Cató, hauria pogut convertir els ilergets en una mena d'aliats de Roma, i que fos beneficiat d'aquests pobles veïns, és a dir, que hagués actuat com una mena d'aliat de Roma, per posar una mica d'ordre a la preparació de l'Ebre.

Dic això perquè, en certa manera, aquests pobles... Bé, hi ha una dada que no he comentat, però si llegim Plini atentament, quan dóna la llista de les poblacions que depenien del *conventus* de Caesaraugusta, dues de les comunitats que ell esmenta, que són concretament la comunitat d'Osca i la de Lleida, dóna una precisió com volent subratllar que una és de la gent dels sordons, i els altres són de la regió dels suessetans, i això a mi em sembla que fa pensar en una mena d'Illergècia, que o no seria homogènia o seria clarament heterogènia per l'absorció o per la superposició d'altres pobles preexistents.

Bé, hi ha un cas paral·lel també a Catalunya, a l'altre extrem, que està també lligat amb aquesta arribada dels romans que provoca uns canvis que nosaltres hem de tenir molt presents, que és el cas dels sordons del Rosselló. Si llegim Livi, quan parla del pas d'Anníbal, doncs ens presenta un Rosselló poblat pels celtes; i Polibi també ens ho diu. Ara bé, la documentació que tenim del Rosselló, ja de l'alt imperi, concretament Plini i Mela, ens tornen a parlar dels sordons, que no és un altre poble que el poble aquell del qual ja ens parlava l'*Ora marítima* d'Aviè; és a dir, el poble preexistent al Rosselló.

També dic això perquè una mica —seria potser el cas a la inversa—, però una mica com de vegades estem jugant amb elements cronològicament diferents i oblidem aquest factor de superposició d'uns pobles sobre altres, i com Roma ha pogut, en el primer cas, potenciar la funció dels ilergets, i, en el segon cas, possiblement per crear un glacis protector entre l'Empordà i l'àrea de domini celta del Llenguadoc, que hauria fet una mica tornar a reflorar l'antiga població autòctona, perquè no hem

d'oblidar que en el mateix moment que els romans arriben a Empúries, tenen un problema molt greu a l'altre extrem de l'àrea cèltica, que és, bé, la zona del Po, amb una revolta en contra d'ells, i, aleshores, suposo que una aliança amb l'element que havia quedat dominat del país es podia ser beneficiós.

FATÁS: Bueno, amigo Pons, bueno, lo que pasa es que todo lo que ha dicho está muy bien, de modo que, en el fondo, no sé si me pregunta algo o me pide confirmación; y se la doy.

Es, en efecto, lo que ocurre con los bergistanos lo que usted dice, y lo que ocurre con los suesetanos, y lo que ocurre, aunque no es tan seguro, con los cosetanos de Tarragona, y cambia la ciudad su viejo nombre por el nuevo, y es lo que ha ocurrido entre los celtíberos ceteriores, entre pelendones y arévacos; es la desaparición de una unidad política, normalmente multipolada, para entendernos, cuando es grande (que reuniría, haciendo la interpretación romana, varias *civitates*, unidas entre sí por nexos de alguna especie, y que formarían una unidad cultural y política neta). Eso es lo que yo entiendo en el empleo viejo de la palabra *ethnos* o *populus*, cuando aparece en las fuentes antiguas; supone una derrota militar, y aun la venta como esclavos, que de los bergistanos sí que lo sabemos, pero en los suesetanos no. No tiene por qué suponer la desaparición de esa gente ni de su lengua. Es más: en algunos de esos casos hasta sería imprudente, porque la política de conquista con una retaguardia no consolidada como es la que hay por lo menos en los tiempos de Graco en todas esas zonas nuestras, no consiente vacíos de control; esa retaguardia no puede estar permanentemente amenazada y se deja ahí un dispositivo legionario o se crean unas *vexillationes* o unas cohortes de caballería, o unos campamentos estables (están documentados), y desde la potencia dominadora se instala un poder delegado a través de lo que podríamos llamar un pueblo hegemónico, indígena.

El pueblo ilergete —por eso yo prefiero hablar de la Ilergetia— es un fenómeno muy complicado, del que se sigue hablando mucho tiempo después, con una enemistad de sus dirigentes por lo romano, que les lleva a rebelarse continuamente y dejan de hacerlo cuando el castigo a que se somete a sus caudillos, a sus régulos, es calificado por las propias fuentes romanas de crudelísimo —al pobre Mandonio—; a partir

de entonces se están quietos, y sí que sabemos que desde entonces, en tres generaciones, los niños que nacen se «bautizan» en latín —por decirlo rápidamente, porque es lo que nos atestigua el Bronce de Ascoli, que está muy bien fechado— y ésa es la generación del cambio.

Ahora bien, siempre se ha dicho: «Esos son los ilergetes»; bueno, más bien éstos son los ilerdenses; y Plinio, que es muy cuidadoso en la descripción de tipo administrativo que hace, no habla de ilergetes para nada; dice *ilerdenses*, los llama *populus*, como llama a los bilbilitanos, como llama a los tarraconenses, que naturalmente no son razas, ni pueblos, ni etnias ni antiguas naciones. Ya son una *civitas*; un *populus* vale casi siempre por una *civitas* en Plinio, tengan o no un *oppidum*, y entonces dice: *Ilerdenses Surdaonum gentis*, que pueden ser parientes de esos sordones, en efecto (yo no tengo ninguna repugnancia en admitirlo: al revés, porque hay que explicar fenómenos por lo menos de las familias dominantes entre los ilergetes); pero luego viene la segunda parte. Yo no pienso que sean ilergetes en modo alguno los habitantes del territorio de Osca y alrededores. Están dominados por los ilergetes, y la prueba es que el propio Plinio menciona la «regio Ilergetum» una sola vez; pero cuando está describiendo los territorios de Osca menciona esa *regio* que más bien, a veces, hemos dicho Suesetania; pero es corrección del editor renacentista y en particular yo creo que de Hermolao Bárbaro, seguido después por Mayhoff y todos los editores de Plinio, pero en el códice de Leiden, que es el *vetustior* de más autoridad, no pone nada de esa inicial. Sencillamente, no hay «S».

Hay una interesantísima *Uerse* o *Uescetania*, que puede tener mucho que ver con Osca. De modo que, para Plinio, la zona de lo que nosotros llamados la Ilergecía occidental, que estuvo dominada por los ilergetes, sin duda ninguna, no es ilergete; es otra *regio*, y no es nada pródigo Plinio en partir *regiones*, y sí menciona la *regio Ilergetum*, a propósito de Lérida.

De modo que esas cosas hay que rascarlas, a ver qué dan de sí, que yo no lo sé demasiado bien. Y pienso que... bueno, los bergistanos, Bérigido queda no sólo en Ptolomeo, está en el Ravenate y está en el Itinerario; pero pienso que eso, que la derrota de un pueblo y la venta de sus gentes no los elimina necesariamente. Nadie entienda que cuando los ilergetes llegan hasta no sé dónde —y perdónenme la broma— la gente se pone a hablar en «ilergete»; en modo alguno, ¿eh? El amplí-

simo territorio adjudicado por Ptolomeo, seguramente con toda razón, a los vascones, en absoluto es vascón; en manera alguna, eso sí que lo podemos probar. Hay toponimia abundantísima indoeuropea e ibérica propiamente, en epigrafía de la época casi contemporánea de Estrabón y de Tito Livio. ¿Qué ocurre? Que los vascones son el pueblo hegemónico con el control político otorgado por consentimiento de Roma, y eso es posible también que ocurra en la fase de atemperamiento de los ilergetes. Roma lucha con los celtíberos de manera sistemática y, de los pueblos propiamente ibéricos, sólo con los que son de hegemonía ilergete: sedetanos y compañía; contra ellos lucha mucho. No lucha jamás contra los vascones, no hay un solo testimonio, en absoluto, ni enfrentamiento romano conocido hasta la época de César, que pasea mucho por allí. Y una cosa más: ¿Por qué cuando Roma hace con tanto cuidado la división muy significativa y muy importante a muchos efectos, hasta en la historia de las mentalidades, de velocidad de asunción de pautas de comportamiento y de creencias romanas, por qué pasan los ilergetes, completos, al convento jurídico de Cesaraugusta y no al tarraconense? ¿Por qué la raya deslinda precisamente por ahí? Por alguna razón del mismo tipo por la que cayeron en el cesaraugustano los vascones, pero el resto de los pueblos que hoy llamamos vascos cayeron en el cluniense. ¿Qué quería decir esto, incluso a los efectos de lengua? Pues no lo sé, pero repito que ahí tenemos todavía que coger estas pistas, que son muy numerosas pero que son hilachas todavía, no forman un tejido, e ir construyéndolo.

Yo creo que no he dejado de responder a nada de lo que me planteaba. Me parece que no...

Sí, una cosa. Ese viaje de los ilergetes al que aludía antes, que pueden ser portadores de tantas cosas, está efectuándose en el siglo III antes de Cristo aún, es muy rápido y muy profundo. La hegemonía ilergete incluirá muchas docenas de kilómetros de avance muy rápido desde unas ciudades costeras de muy difícil localización, que parece que se llaman cosas tan raras como *Atanagrum* e *Intibilis*, con unos tipos monetales la mar de curiosos y que no responden al cánon de lo que va a ser la moneda ibérica del noroeste, donde, por ejemplo, hay lobos (y ya se han hecho muchos juegos y muchas etimologías con ese lobo) hasta que se asientan con un «centro federal», para entendernos rápidamente, en Ildirda, con unas acuñaciones de tipo canónico.

Quiero decir que el problema de los ilergetes, que, desde luego, son primos hermanos de los ilerlavones del bajo Ebro, es un problema muy complejo, en donde se encastran e imbrican muchos planos de interpretación, y yo sólo soy una modesta parte de conciencia de algunos profesionales que se están dando cuenta de que habíamos despachado aquí a los ilergetes más o menos en los últimos tiempos con bastante alegría. Si a eso se añaden los trabajos de Junyent, que ha descubierto una personalidad en lo que concierne a la cultura material tan neta de los «ilergetes-ilergetes», como que se puede seguir a través de un fósil director (que sería su cerámica de tipo rojo) pero que en absoluto ésta aparece en la totalidad del territorio ilergete, de dominio ilergete, resulta que ahí hay un asunto verdaderamente rico.

PADRÓ: Voldria aclarir, donar simplement una dada més complementària de tot això que s'està dient ara aquí sobre els ilergets, que és una cosa que a mi em va sorprendre molt a primera vista, que és que Villaronga, per raons exclusivament numismàtiques, situa la seca d'Iltirkesken entre la Segarra i el Llobregat, cosa que a mi em va sorprendre molt d'entrada, però que ara m'ha fet rumiar, aquest fet, la possibilitat que fins a la zona de Berga, o el Berguedà, s'hagués estès la Ilergècia aquesta, de la qual estàvem parlant ara.

MODERADOR: Gràcies, també, doncs, doctor Padró. I, qui més, ara? Per animar una mica la cosa, doncs, em ficaria —si m'ho deixen fer— jo mateix en una qüestió. Aqueixa importància dels ilergets, ve un moment que se n'anirà potser ja per sempre en orris, i és quan hi ha la guerra cesariana, quan comença la guerra de les Garrigues, i voldria preguntar fins i tot al senyor Jordi Pons: què pensa d'aqueixa emissió de gals que vénen i que volen prendre part a la disputa i que s'acaba una mica, si no hi ha gaires valencians aquí, com la lluna de València? És Cèsar mateix qui ho ha explicat, aqueixa... Hi hauria, doncs, una vinculació encara entre les idees i les polítiques, el companyonisme de la Ilerda ja romana, hi hauria qui el fes sostenir de part d'aqueixes tribus galles que Cèsar mateix al llibre primer de la *Guerra civil* ha historiat? Jo també tempto els...; a veure, el senyor Pons.

PONS: Bé, suposo que es refereix a les tropes auxiliars de la Gàl·lia

que va portar Cèsar a la batalla d'Ilerda, de què parla al primer llibre de l'obra [Juli Cèsar, *Comentaris de la guerra civil*, I, xxxix].

MODERADOR: Exacte; llibre primer, sí.

PONS: Jo no em dedico específicament a això, per tant, la meua opinió en aquest punt és molt poc meditada, però penso que no té més significació que unes tropes auxiliars que ell ha reclutat.

Més importància donaria en aquest moment a tota la gentada que es van trobar aquestes tropes, que venien d'Itàlia, que aquest és un fet que ja va subratllar el doctor García Bellido, que sembla que proposava si es dirigeix cap a Celsa, que realment era un contingent humà molt important, que em sembla recordar que ell xifrava en unes 20.000 persones, podria ser que on es van establir realment devien provocar uns efectes importants.

Ara, jo sí que volia comentar una altra qüestió del cas que he dit abans, dels sordons: com Roma fa reparèixer un poble sotmès als celtes, o que hem de suposar que era sota el domini celta, però en aquest vell poble que ja era conegut, i, a més, en el seu mateix territori, a l'*Ora marítima*, curiosament la documentació escrita que tenim de la zona, de l'actual Rosselló en sentit ampli, sí que —vaja, i em remeto als estudis dels lingüistes— la documentació epigràfica pre-romana no reflecteix una llengua homogènia ni dintre del territori, de la *regio sardonum*, de què parla Plini, sinó que, fins i tot aquest poble, que ha tornat a ser una mica ressuscitat o alliberat per l'acció romana, dins d'aquest territori trobem documentació de gràfics ibèrics. Tenim els ploms, els famosos ploms d'Arles, i fins i tot em sembla que hi ha un plom a Elna, que es pensa que és una llengua escrita en alfabet grec, però de tipus cèltic. Vull dir que aquí també es reflecteix una complexitat d'idioma dins d'aquesta mateixa regió, i, aleshores, em sembla que potser ens adonem que estem arribant a uns nivells d'una complexitat lingüística bastant gran, encara que també vull subratllar de passada que precisament en aquest punt del Rosselló tenim l'únic límit de què ja parlen els autors antics, concretament Mela, com el límit dels sordons, que continua, que després continuarà essent el límit de la diòcesi d'Elna, i el límit del català. Això és un cas ben conegut, però

vull dir que fins i tot Mela subratlla: «A partir d'aquest lloc», concretament de la font de Salses, de la font salada de Salses, «a partir d'aquí ve la costa dels sordons». Ja dic que això realment és un cas important a tenir en compte, però també..., és a dir, que, d'una banda, és un fet a retenir quant al valor del substrat, i, de l'altra, dintre d'aquesta mateixa regió constatem una pluralitat o una heterogeneïtat lingüística d'acord amb els documents epigràfics.

Aleshores, jo no sé per què la *regio sordonum* de què parla Plini no sembla que sigui estrictament litoral, sinó que sembla que també devia incloure el Conflent. Jo no sé si ens trobaríem en el cas que aquestes *regiones* havien també incorporat —bé, almenys en aquest cas— altra població, és a dir, que ens tornaríem a trobar amb un altre cas d'un poble que en domina un altre, perquè Sili Itàlic parla dels bèbrices quan Anníbal passa el Pirineu. Jo no sé si aquesta heterogeneïtat lingüística podria respondre que hi hagués també aquesta població bèbri-ce, com el doctor Bosch va suposar que serien els pobladors d'aquestes muntanyes del Conflent.

FATÁS: Sí, sólo decirle que no se fie de Silio Itálico como fuente histórica. Por suerte para él era un poeta, y escribía poéticamente, y también pone a los sedetanos en la costa valenciana, etcétera, ¿no? Pero ¿celtas? Pues, claro; lo que yo no sé es cuántos. Me temo que celtas han sido un poco todos los indoeuropeos, seguro. A mí me da mucho miedo hablar de esto porque todos conocemos que los nombres en «h» catalanes «eran» celtas, hasta que «fueron» franceses, por ejemplo. Eso es un dato conocido en la historiografía de la lingüística catalana, de su gramática histórica.

Yo he leído en más de un sitio: «El elemento angio» (pronuncio a la castellana) «en “anya” en “anyus” que es “dehesa” en vasco». Bueno, yo ya digo que no sé nada de esto, pero Anguiano, en la provincia de Álava, eso es celta; y el bronce de Botorríta, por buscar un caso cercano, nos dice «iste angio, iste esangios», «cercado o sin cercar». ¿Por qué «angio» es vasco, y por qué no es celta, además, y no sólo indoeuropeo, por ejemplo? Bueno, yo no sé contestar, sólo puedo plantear estos problemas. De modo que yo creo que sí, que habrá celtismos limitadamente, que habrá indoeuropeísmos en mayor número y un montón de cosas a las que creo que indebidamente se llama vasquismos y que serán

cerretanismos o iberismos, y, desde luego, no euskerismos. Es más, si nosotros invertimos por un momento el planteamiento, es posible que lleguemos a detectar a través de hechos de pervivencias que pueden ser particularmente viejas, como las de Cataluña, algunas cosas que pasan por euskeras y que puede que no lo sean, ¿no? Y esa es una buena vía de averiguación.

Muchas veces he pensado qué es «egiar», que aparece tantas veces en ibero, que es una lengua claramente invasora del territorio euskaldún (para entendernos) en donde el euskera está permanentemente en recesión desde que sabemos que se enfrenta o con el celta (versión celtíbero) o con el ibero, antes de enfrentarse con el latín. Bueno, «egin» es «acción», en vasco; y cuando algunos lo encuentran dicen «vasquismo». Yo les digo que se preocupen de averiguar si el «egiar» que aparece en algunos objetos ibéricos que, por su funcionalidad misma, tienen que llevar un «fecit» o «pinxit» o una cosa así, no está el «egin» allí y a lo mejor es un verbo que el euskera tomó de uno de sus vecinos, o lo prestó; no lo sé. Yo no me atrevo a ir más lejos. Pero creo que pudo llegar al vasco. O ser de un fondo común.

Y respecto de lo de César, César pienso que tiene muy poco que ver con la cuestión que debatimos aquí de substrato. Él habla de iler-gavones que le ayudan, pero para él los iler-gavones son los habitantes de la ciudad y territorio de Dertosa, la que luego se va a hacer colonia «Julia Híbera Dertosa Ilergavonia». Para él, iler-gavones ya son los habitantes de esa localidad fundamentalmente. Y los galos que trae... bueno, eso es el año 49, batalla de Ilerda. Ya hacía casi, casi un decenio que habían empezado sus aventuras galas; tenía clientelas muy amplias, y en la guerra cesariana habían participado elementos de procedencia ibérica, de los que se comenta expresamente en las fuentes que pasaron el Pirineo, ya veteranos de las guerras sertorianas, para ayudar a esos gemelos suyos aquitanos que no se parecían al resto de los habitantes de la Galia, porque hablaban una «jerga» que no era céltico.

Y, por último: hay testimonios tardíos (supongo que el profesor Bastardas nos lo podría aclarar muy bien) que también han servido para demostrar que se hablaba —y esto es literal— euskera y vasco en el Pirineo central, y demás, porque tal viajero más o menos monástico en esas fechas, dice: «Y aquí a estas gentes hay que hablarles en *sermo rusticus*». Pienso que no necesariamente el *sermo rusticus*, o el *vul-*

garis, y aun *sermo barbaricus*, ¿puede ser un latín muy contaminado? No sé bien del todo. Porque podría tratarse de hablas de transición y no nos queramos enfrentar a un problema de taxonomía lingüística a base de fronteras hechas con lápiz y cartabón porque hoy ya lo tenemos muy claro con las hablas de transición y a veces damos un salto 2.500 años atrás y se nos olvida lo que ocurre.

¿Que cuánto había de eso? Muchísimo; en muchos sitios. Pero ¿cómo es posible que en el territorio alavonense, que es vascón en época del cambio de era, los dos únicos nombres de alavonenses conocidos que tenemos son, el uno, ibero, y el otro, también? Y ¿cómo los saluienses, que son iberos de nación, en fin, sedetanos de estirpe, resulta que el padre del sedetano cuyo nombre conocemos, acaba en «-bar»? Y me dirán: es una zona de frontera, es típico. Sí, pero en esa misma zona de frontera, la parte sur, que es de celtíberos, escribe en celtíbero puro; el colmo de la precisión, hasta donde los lingüistas han llegado a poder decir que es un estadio antiguo de lengua, y está justo en la raya de la frontera de una lengua muy influyente, como es el ibero, viva por entonces y limitánea con Botorrita.

De modo que los problemas no sólo son complicados y hay que seguirlos cronológicamente, sino que ni siquiera un planteamiento de factores externos aparentemente similares produce siempre resultados similares. ¿Qué hablaban los de Amélie? Una cosa muy rara. ¿Qué hablaban los celtíberos de Botorrita, en frontera con otras lenguas? Celtíbero; y punto, sin contaminar, hasta donde podemos juzgar.

De modo que lo único que me da mucho miedo es escuchar algo que a mí me parezca una simplificación como, por ejemplo, decir ibero, o vasco ribagorzano. Creo que tuvo que ser mucho más complicado; y, más, el Pirineo oriental, en donde hay unos pasos usados del neolítico en adelante, continuamente. Y ¿por qué gentes? Por todas las gentes. Todos pasaron por allí incesantemente, y en las zonas donde hemos podido rastrear hasta más modernamente, aparecen en el Ebro aldeas o ríos que se llaman «de galos», lo cual da una dominación moderna (no son «celtas», son «galos») en Cinco Villas, en el Ebro central aragonés hay un Forum Gallorum, Pagus Gallorum, Gallica Flavia... Estuvieron entrando galos hasta muy tarde. En Cataluña ¿hasta qué tiempo y en qué cuantía? No sé, pero fueron mundos muy trillados, muy largamente trillados.

MODERADOR: Una mateixa llengua escrita en sistemes d'escriptura diferents. És una cosa clara que el llatí ha servit per a les inscripcions lusitanes. Aquest matí hi ha hagut aquí un mapa de Lourdes Albertos. El mateix llatí ha servit per a inscripcions celtibèriques a Peñalva de Benestar, l'alfabet llatí, vull dir. Hi ha una inscripció a Lerga que ha estat feta per un dedicant basc en honor d'un difunt basc també, potser és única.

Jo no podia pensar que el dia 30 de novembre del 85 seria aquí enmig de vostès quan vaig fer la recensió d'*Entre dos llenguatges* de Joan Coromines a «Serra d'Or». Vaig procurar guardar tot el respecte que es mereixia la persona, però no se'm va poder dissimular la impressió que va quedar més o menys així. Segurament una de les parts de l'obra que el doctor Coromines hi confia més, i ben segur també una de les que li seran més criticades. N'acabem de sentir una crítica.

Què és el que hi ha a les inscripcions que ell anomena sorotàptiques? Diu el doctor Fatás que, si fem llegir fort, que diríem en el camp de Tarragona, no acaba de treure la impressió que allò fos o no fos un llatí mal parlat, que potser no hi ha tant d'indoeuropeu com sembla; potser sí.

Ara em sembla que és l'ocasió de parlar, a Barcelona tot just, de *barbarico sermone*, amb què la devota Sarabria era exaltada pel prevere Eutropi perquè, feta pausadament, a tots predicava la doctrina nova, als servents seus, *barbarico sermone*. Això, que havia portat el mestre García Bellido a dir coses molt estranyes, perquè ell creia que Eutropi era el bisbe de València dels segles v-vi, i que, és clar, hi hauria hagut llavors persones que encara no parlaven llatí a la mateixa costa de Llevant, havíem provat d'arreglar-ho unes quantes persones, dient que s'hauria de tractar del prevere Eutropi, probablement sud-gàllic, i que llavors la Sarabria, la seva dirigida espiritual, ensenyava catecisme cristià en llengua aliena als seus servents, potser del Pre-pirineu, una cosa així.

Avui ens acaba d'avisar el doctor Fatás que podria ser que no fos llengua vascona; sí, però, una llengua no-llatina.

El doctor Fatás ens fa pensar que la llatinització no és un procés que s'acabi tan de pressa. Quan jo he arribat aquí, he preguntat de quin territori d'origen del català es parlaria; se m'ha dit que és en la consigna de tots, però el doctor Tarradell, que ja se'ns n'ha anat, ha dit que on ara es parla català sap què es parlava només a Eivissa, i era púnic.

Bé, doncs; una cosa semblant he preguntat. I del moment de la romanització, que diu el qüestionari... I, en realitat, no és un moment, és un procés i un procés llarg, un procés de segles, i és possible que hi hagi hagut progressos i retrocessos en aqueix moviment de romanització.

Sembla, doncs, que podria, no diré cloure's, perquè encara falta i ens queda força temps, i podem precisar bastants coses, aqueixa reunió que em penso que haurà estat ben il·lustrativa per a molts de nosaltres, especialment perquè, com notaven alguns dels participants aqueix matí, en destaca la interdisciplinarietat; no diré que hi hagi acord, però sí que d'aquí en endavant posarem més cura a tractar d'afinar les següents coses: la independència d'escriptura i llengua. Pot ser molt interdependent, però hi ha testimonis palesos que hi havia gent que escrivia en sillabari ibèric i no parlava pas aqueixa llengua que avui en diem ibèric. Això ja ho sabem; bé, doncs, que se sàpiga d'aquí en endavant, i que no s'hi torni més, com les criatures que ho han fet malament i que diuen que no ho faran mai més, ben penedits d'haver confós això.

Segon: Aquesta llengua ibèrica que sembla unitària dins el que són les llengües amb variants dialectals des d'Anserona, al Lenguadoc, fins a Porcuna, dels ibers a la frontera entre l'Andalusia oriental i occidental. Sembla —si jo ho he entès bé i prego sobretot als arqueòlegs en aqueix moment— que no es pot dir ni sí ni no, i era una llengua només de cultura o era una llengua autòctona usual?

No es pot dir?

FATÁS: No mucho, pero esa lengua ibérica sirvió para escribir cuentas domésticas...

MODERADOR: Y plomos, decían en una sesión a la que ustedes no han tenido acceso; ha sido la sesión de una a cuatro menos cuarto de la tarde. Ha servido para escribir plomos de execración...

FATÁS: Que se echaban... no, en fin, fundamentalmente hay dos tipos de datos. En una cerámica no de lujo propiamente (una cerámica pintada ibérica no es propiamente una cerámica de lujo), máxime si convive con campanienses importadas, donde alguien firma; o en un fondo de telar casero en donde alguien ha puesto unas iniciales o ha garabateado terminando un nombre en «-adin», claro, o rompiendo el

bello barniz de la campaniense, no parece una lengua de cultura sólo; y si alguien lleva las cuentas de casa, no una factura, ni un documento, ni un tabularium, ni un censo oficial ni municipal, las cuentas de provisión del almacén, etc., no digo más que lo que sé y no me atrevería a ir mucho más allá, sobre todo porque es que a mí me intimidan mucho los filólogos (lo digo de verdad, no es chiste). Creo que saben muchísimo, aunque aparenten que no, pero yo diría que es una lengua que no conoce en todo el Levante fronteras dependientes de las capas sociales; y que, además, es una lengua capaz de expresiones complejas porque juntando estos textos de uso más cotidiano hay textos que aparecen junto a realizaciones iconológicamente muy complicadas, de heroicización ecuestre, de tumbas principescas más o menos solemnes, aunque es verdad que son siempre inscripciones relativamente cortas; pero parece que era una lengua adecuada para la expresión en los múltiples niveles que una lengua necesita en una cultura urbana tan desarrollada como la ibérica del Levante en la época del iberismo clásico, pienso yo. Es verdad que salen celtíberos en Sagunto, vamos, y que había mezclas..., claro que en Ibiza tenemos uno, un paisano mío (yo lo quiero mucho). Pero aún así hay mezclas documentadas de poblaciones indoeuropeas, celtas incluso, en territorio edetano, contiguos de los iberos de toda la vida, aliados de Roma, que se dejan quemar por Roma.

Pero yo pienso que sí, que el ibero se habla mucho, que está en la antroponimia, que está en la teonimia, y que está en objetos de uso de toda especie hasta donde se puede observar.

SANMARTÍ: Si m'ho permet, jo, com a profà, i que quedi clar que és com a profà, participo d'aquesta opinió del doctor Fatás; que l'íber devia ser una llengua més o menys unitària: efectivament, s'estenia i era correntment parlada a la zona compresa entre Anserona i Porcuna.

PADRÓ: Voldria recalcar una mica més això que estem dient. Potser la pregunta del doctor Mariner demostra que a vegades ens costa acabar d'aclarir les coses entre disciplines diferents. Jo crec que, efectivament, l'ibèric majoritàriament era la llengua parlada al món ibèric tal com el coneixem.

Les meves úniques reticències, els meus únics dubtes vénen, doncs, de la possibilitat que a determinades zones —com ara, per exemple, el

Llenguadoc, o en algun altre punt, potser a la Catalunya central—potser l'ibèric era simplement la llengua d'una minoria dominant que havia conquistat algun territori en algun moment donat, aquesta possibilitat no es pot mai excloure. D'altra banda, abans, al matí, he exposat els meus dubtes en zones on l'epigrafia ibèrica és existent però hi és escassa, i he exposat alguns dubtes metodològics del tipus, doncs, bé, que els grafitis sobre ceràmica poden viatjar molt, i poden ser fets simplement pels mercaders que porten els articles a vendre, i que, per tant, no demostren que es parli efectivament ibèric allà on la peça ha estat trobada; quan són escassos, eh? I, sobretot, quan, a més a més, no hi ha altre tipus d'epigrafia.

Les monedes diguem que tampoc no em semblen excessivament rellevants des d'aquest punt de vista, perquè l'escriptura ibèrica pot haver estat adoptada per pobles de llengua diferent, i això ho sabem positivament. Ja hem vist, per exemple, el cas dels celtibers, que van adoptar l'escriptura ibèrica per escriure una llengua indoeuropea.

És a dir, *grosso modo*, jo crec que es pot acceptar en bloc que la llengua ibèrica correspon als pobles ibèrics dels quals coneixem la cultura material ibèrica que en diem els arqueòlegs. Ara bé, hi ha casos que s'han de matisar; pot haver-hi excepcions. Efectivament, hi ha casos de pobles que posseeixen la cultura material ibèrica i en els quals hi ha molt poca, o gens, epigrafia ibèrica; en aquests casos es pot dubtar. Potser es pot pensar en un cert bilingüisme o alguna certa penetració d'alguns elements ibèrics que podrien no ser majoritaris.

MODERADOR: Moltes gràcies, doncs, i passem a una tercera, torno a dir que no conclusió, sinó més aviat pregunta i a veure si queda la cosa així. Sobretot a partir de les aportacions i precisions dels doctors Padró i Fatás, aquesta seguretat que algunes vegades s'ha tingut, és curiós, havia anat creixent els darrers anys contra una època que es pensava que hi havia hagut una rebasquització de les parts veïnes a Catalunya del Pirineu.

Aquesta idea d'avui que, abans de dir que una cosa és basca, caldrà preguntar si no és que el basc actual l'ha après dels celtas. Ja fa anys que s'està pràcticament d'acord —des del doctor Tovar— que justament els *bascones* és el nom amb el qual no se'ls coneixia entre ells mateixos. Ara ells mateixos ja ho diuen, és la manera d'anomenar-los

per part dels celtes. Bé, doncs, mentre no estigui feta la filiació lingüística del basc, mentre no hi hagi una història de la llengua basca que vagi una mica més enrere d'on arriba ara, mentre no sigui interpretat l'ibèric, en principi serà prudent no parlar d'una seguretat d'extensió del basc ni com a llengua d'abans que després ha tirat enrere ni com a llengua que durant la crisi del món visigot es va tornar a estendre, sinó parlar que hi havia als Pirineus una sèrie de parlars que no eren llatins i que no van ser abandonats per aqueixes tribus un cop hi va haver el cop final de la conquesta de Roma, perquè hi ha hagut una cosa que s'ha dit avui molt important i que de vegades s'hi passa pel damunt: els romans quasi no van fer guerra als *bascones*; els van sotmetre molt de pressa, i Iruña, la ciutat, es passa a dir Pompaelo, del nom de Pompeu. Bé, doncs, una sèrie de parles pirinenques que potser —tampoc no es pot dir ni sí ni no— eren el basc, però que potser no ho eren.

MORAN: Jo voldria remarcar que en el vocabulari català, tant en l'actual com en l'antic, hi ha molts noms prellatins d'origen indoeuropeu, i no solament noms aïllats, sinó també formant famílies de paraules.

Per exemple, per a la descripció del terreny hi ha una sèrie de noms d'origen indoeuropeu com «coma», «clot», «calma», «ardenya», «cama» (de l'arrel cèltica *camb* «corbat», que es troba en el topònim Sacama), «quer-a».

Aquest darrer mot, a més, sembla que està emparentat amb el basc *harri*, «pedra». No fa gaire comentàvem amb el professor Gulsoy que el nom basc *harri* és probablement de procedència celta com el català «quer-a». No cal oblidar, doncs, la relació del basc amb les llengües que li eren veïnes en l'antiguitat, com ha dit abans el doctor Fatás. Per altra banda, el basc disposa del mot *haitz* que també significa «pedra», «roca», i que sembla més antic que no pas *harri*.

Però jo només volia ara remarcar l'abundor de l'element indoeuropeu en el vocabulari català.

MODERADOR: Potser algú podria posar en dubte el que acabem de sentir, però com a classicista per obligació, em permeto recordar-los que el nom de la pedra és en el llatí un hellenisme, i qui s'ho podia esperar? Els romans tenien *lapis-lapidis*, i *petra* és un hellenisme. Sembla que

per a una cosa tan de la natura com és una roca, no cal pas acudir a un préstec, i, no obstant això, mentre el professor Moran ens ho explicava, jo pensava: doncs sí, qui ho havia de dir que a Gulsoy se li acudís que *barri* és la pronunciació basca de «quer»; doncs mirin, aquí en llengües històriques hi ha una comprovació palpable. I no sé si —per a mi és el capdavall, però jo no sóc ningú per tancar, vostès diran— després d'aquestes precisions que en gran part es deuen al que hem sentit avui, que jo voldria que haguessin estat instructives per a tothom, queda la pregunta que potser hauria estat la primera i la que ha donat lloc a aquestes altres: la relació dels dialectes, de les modalitats dialectals del català actual, sobretot quant al seu origen, la distinció oriental-occidental, si es relaciona amb qüestions de substrat, no caldria relacionar-la amb la quarta pregunta, perquè el mateix autor de l'opinió ha declarat aqueix matí —ho tenim escrit; no l'agafem pas pel mot, sinó que després que ara ens ha sentit perquè ha estat una providència que s'hagi espatllat el cotxe, si tornaria a dir la cosa d'aquest matí.

És a dir, de moment, el doctor Badia escriuria el mateix tant si es distingia o no es distingia un substrat indoeuropeu com un altre, tant si corresponia o no a les fronteres dels dialectes actuals, mentre hi hagués una possibilitat que valgués la seva resolució d'avui. No és tan important si es tracta d'un substrat indoeuropeu o no-indoeuropeu, com si el substrat ha actuat molt o ha actuat poc.

BADIA: No, jo continuo pensant que es pot sostenir el mateix que he dit avui, i no es tracta —com tots sabeu— d'una improvisació. Al contrari, fa molt de temps que hi reflexiono; naturalment, estic disposat a retirar-ho quan ho vegi d'una altra manera, però mentre no passi, mantindré la mateixa posició.

En canvi, potser sí que —si el moderador m'ho permet—, voldria reprendre un tema plantejat abans. La veritat és que em feia un xic de peresa de respondre a la pregunta de qualitat sobre la llengua ibèrica, si aquesta era llengua de cultura o llengua usual. En realitat, amb el que he dit aquest matí jo demanava molt menys encara que el matís a què es refereix el moderador.

MODERADOR: Permet-me. És que tu no has sentit el doctor Tarradell. I el doctor Tarradell ja no era aquí quan jo he preguntat, i el

que s'ha sentit alludit ha estat el doctor Padró, però la persona que ha dit d'una manera més clara que, en principi, amb arguments arqueològics, no es podia dir si l'ibèric era la llengua amb la qual havien après a escriure i, per tant, encara que parlessin amb el que parlessin, si havien de posar una mala dita en una paret, o si havien de fer una maledicció en una tomba, ho feien en ibèric, perquè era la llengua que sabien escriure, o bé si era la llengua que els dos arqueòlegs que han parlat aqueixa tarda diuen que el més natural, potser el més fàcilment pensable és que fos una llengua d'ús. La persona que ho ha dit més ha estat el doctor Tarradell. Perdó per la gosadia...

BADIA: Penso que, una vegada més, ens trobem davant d'una qüestió de tipus sociolingüístic, per a la qual poden aportar una mica de llum els anomenats nivells o registres; podem presentar-ne uns exemples de qualsevol llengua moderna. Jo no em referia sinó a matisos de pronunciació.

Jo deia, aquest matí, que devia haver-hi un «deix indoeuropeïtzant» en una part de l'ibèric, que és el que jo veia a la part oriental. Jo deia simplement «un deix»; no és res de bilingüisme, per al qual Tovar, en la seva crítica, afirmava, amb raó, que «s'ha de partir d'una situació de bilingüisme, que dura dues o més generacions». Penso que l'explicació pot ésser molt més modesta, i la prova pot donar-nos-la qualsevol llengua d'avui, per exemple, el castellà mateix. El castellà és llengua de cultura, d'ensenyament i també llengua d'ús, i fins i tot en llocs on és totalment llengua d'ús, hi té un deix diferent. A Xile, per exemple, a Mèxic, a Andalusia, té un deix molt diferent, cosa que per a mi ja justificaria aquella matisació diferencial que devia trencar la unitat de la llengua ibèrica, i que permetia que, per al català oriental, poguéssim pensar en una situació diferent, respecte a la resta de la llengua ibèrica.

I reprenc el que deia. La crítica de Miquel Tarradell a la teoria de Sanchis Guarner a mi em va fer esmolat les eines, fins que vaig arribar a aquesta altra conclusió: n'hi hauria prou que el llatí pogués quedar deformat per un substrat eficaç, fos de la naturalesa que fos. Així el català oriental correspondria a un llatí més lliurement evolucionat, sense traves de tipus de substrat; ho prova que el català oriental es desenvolupa en els territoris de romanització més pregona. Això penso que ningú no ho posarà en dubte.

MODERADOR: Moltes gràcies, doctor Badia. Sabem la seva posició que al començament de la jornada d'avui li parlàvem de si la separata que els ha regalat era la seva posició penúltima, i anàvem a escoltar l'última. Ha dit, no, en tot cas n'hi ha una entremig, que és el llibre de què ens ha parlat. Ara sabem, doncs, la postúltima i perdoneu la gosadia.

PADRÓ: Voldria manifestar una simple discrepància —potser la darrera— amb el doctor Badia: que no crec que hi hagi arguments arqueològics per dir que la zona del català occidental estigui menys romanitzada que la de l'oriental, i això, precisament, aquest tema, l'hem discutit amb el doctor Tarradell, i hi estem d'acord. Vull dir que en aquest cas crec que puc transmetre l'opinió de tots dos.

La zona pirinenca és tota més o menys romanitzada, per exemple, però no crec que estiguem en condicions d'afirmar que una zona hagi estat menys romanitzada que una altra.

BADIA: Jo puc dir que en el meu llibre vaig partir de les dades arqueològiques que els arqueòlegs han presentat en mapes i en monografies: més enllà del centre, de la zona de Manresa i el focus de Lleida, que acusen una romanització molt intensa, crec que hi ha una diferència molt gran respecte a la densitat geogràfica de romanalles romanes entre els territoris actuals del català oriental i del català occidental. Potser vaig fer mal fet en el meu llibre de recórrer a altres proves; em sembla que la prova dels noms en «-anum» és adequada, i em porta a un reforç de la prova arqueològica. En canvi, fou un un error meu de partir dels noms de sants, perquè els noms de sants presenten onades diferents. En tot cas hauria d'haver partit dels noms dels sants del fons de l'església universal (és a dir, santa Maria, apòstols i màrtirs i primitius); en canvi, crec que em vaig equivocar posant en el mateix sac tots els sants del cel, perquè hi ha cultes i devocions típiques de l'època de la Reconquesta. En fi, les coses són molt complicades, com sabeu; sovint em resultava difícil de detectar si un culte de sant era posterior, encara que el sant fos de veneració molt antiga.

RAMON CERDÀ: Jo voldria intentar resumir una mica una visió molt externa a la que han mostrat els protagonistes de totes aquestes sessions,

i no sé fins a quin punt no podria ser, en principi, una presentació o una visió que podria representar un ressò dels qui aquí no són especialistes en la lingüística substratística i en les disciplines de la història i, més en concret, dels fets que ens han anat presentant aquí.

Jo voldria intentar de fer alguna precisió o una interrogació d'ordre metodològic per veure si és que es podria fer alguna possible reducció sobre quins han estat els plantejaments que s'han fet, en definitiva, i quins podrien ser els resultats o les conclusions que en podrien treure aquells que han vingut aquí, pensant que seria una reflexió mútua o recíproca entre persones de diverses disciplines.

A mi em fa l'efecte que els historiadors han tingut la veu cantant, i que ens han deixat als lingüistes —jo, en aquest sentit, naturalment, no em sento molt afectat, però sí que espiritualment, això sí que ho haig de confessar—, que ens han anat començant a indicar des del primer moment que s'havia d'afinar molt, i, pràcticament, ens han deixat sense armes i no sé per què, però ens han omplert de dades que al final a mi no m'han permès, per exemple, d'escatir ben bé quina podria ser la conclusió final, que no l'espero, no és que la necessités ni tampoc havia pensat aquí trobar cap conclusió final, però sí que m'hauria agradat que en tot cas s'hagués produït una clarificació de posicions, i jo, sincerament, haig de confessar que en aquest aspecte els arqueòlegs m'han fet una demostració extraordinària, però, en definitiva, no he vist ben bé el vincle que hi podia haver entre els plantejaments dels lingüistes i dels arqueòlegs. M'agradaria intentar de fer en veu alta una espècie de resum per veure si és més o menys correcte, i, si pot ser —i per això he gosat venir aquí— sí podria ser útil en aquest aspecte.

Em fa l'efecte que els lingüistes sempre han anat a remolc dels arqueòlegs en aquesta qüestió i que en un moment determinat es va presentar un model arqueològic de la situació pre-romana al territori de parla catalana, fet per Bosch Gimpera especialment, i que va encantar o que va suggerir unes idees que es podien traslladar al camp de l'explicació dialectal, en Sanchis Guarnier.

Després, això va ser canviat substancialment fins a un cert punt per *Les arrels de Catalunya* del professor Tarradell, i això va fer que al doctor Badia aquí present li semblés que hi havia unes correlacions.

I a mi em sembla que el problema que se'ns està plantejant en definitiva és que aquí hi ha una sèrie de correlacions, i entre les històriques,

entre les purament històriques, em sembla que ens faria falta d'una manera molt essencial la romanització. El problema del substrat no es pot plantejar sense plantejar, molt seriosament, el problema de la romanització, que aquí s'ha tocat només d'una manera molt esporàdica.

Però és igual; les connexions o les correlacions a què jo em volia referir —i m'agradaria sobre això que em diguessin les persones enteses què en pensen—, és que, per un costat, tenim l'ètnia, entesa com a terme antropofísic, la llengua i la cultura. La cultura que pot ser tant... no sé, potser és importantíssim, potser no, de distingir-ne la material de l'espiritual, allò que es refereix a formes d'enterrament, a creences, al que sigui, i l'altra serien les ceràmiques, els atuells que es fan servir en la vida quotidiana.

És a dir, nosaltres estem, en definitiva, cercant si hi ha una correlació entre ètnia, llengua i cultura. I en la mesura que la trobem, els lingüistes, que en principi ho veuen des de l'àmbit de la llengua, veuen que si els seus paràmetres sobre divisions lingüístiques s'acosten als paràmetres sobre divisions ètniques i culturals que fan els historiadors en general, si s'assemblen, aleshores, treuen una conclusió de correlació; i a mi em fa l'efecte que aquí s'ha dit que, bé, no s'ha plantejat així amb aquests termes tan genèrics, sinó que s'han donat dades, dades, dient, a més, que era molt important afinar cada vegada més, i a mi això m'allunyava —amb una certa recança per la meua banda— d'aquesta pregunta general: què en pensen vostès sobre si hi ha, històricament o d'una manera més o menys necessària, es pot parlar d'una correlació entre llengües, cultures i ètnies?

Ho dic perquè a vegades sembla que es pot canviar de cultura, sense canviar de llengua, i hi ha hagut ètnies, i hi ha ètnies que poden haver canviat potser de llengua, sense canviar necessàriament de cultura. Això també ha estat motiu de gran preocupació dins la història de la lingüística, per exemple en el mètode de paraules i coses, en d'altres metodologies i potser amb un abast molt més petit.

Jo recordo que alguna vegada s'ha dit que els actuals búlgars són d'ètnia turca, però que van ser cristianitzats, i ara parlen una llengua eslava; això em sembla curiós. Els lingüistes, per exemple, dins el camp de la genètica, han arribat a establir —alguns— la hipòtesi, en principi, que les llengües indoeuropees —imaginin quin abast més fantàstic, el de les llengües indoeuropees—, doncs bé, han arribat alguna

vegada a suggerir la hipòtesi que la família camito-semítica i la llengua o les llengües indoeuropees tenien un origen comú. Hi ha un llibre de Hjemlev, publicat a la Gredos, *El llenguaje*, on fins i tot s'arriba a parlar que Pedersen, Holger Pedersen, un danès que formava part d'una escola molt antiga en el camp de la genètica lingüística, havia arribat a postular la família nostràtica, que aquesta encara era més fantàstica, perquè aquesta família nostràtica incloïa les llengües indoeuropees, les camito-semítiques i les bantus. I aleshores, resulta que sortien coses ben curioses, com ara que..., jo què sé, un gallec i un bantu tindrien una base, almenys lingüística, molt més pròxima que no pas un gallec i un basc, perquè el basc no hi entrava, a la família nostràtica. I a mi això em fa pensar que les religions han anat canviant de lloc els objectes, la vida material; s'han produït grans revolucions, grans canvis, i em demano quin, en definitiva, és el més representatiu del que podríem dir la identitat d'un poble. Es pot arribar fins i tot a canviar la llengua? És molt probable, em sembla que en tenim constància d'això, però, en fi... és una qüestió que volia... Em fa l'efecte que hem entrat en una enorme casuística i no negaria de cap manera, en absolut, al contrari, agraeixo moltíssim això, la importància de la casuística i la necessitat d'aprofundir encara més en tot això.

Però jo voldria pensar si té cap sentit de plantejar també d'una manera una mica més abstracta aquestes correlacions, perquè els lingüistes notin que els senyors arqueòlegs han estat maldant per una visió que s'assembla a la que lingüísticament es pot reflectir en un moment posterior de la història dels fets observats.

Bé, i volia només fer una petita pregunta al doctor Badia, concretament, perquè aquesta altra és més general i més així; potser és només una lamentació que no té contesta, i no sé tampoc si és prou correctament exposada; no n'estic segur, però faig la pregunta així, fins i tot sobre la mateixa pregunta, però sobre la qüestió del català oriental i de l'occidental. A mi sempre m'ha cridat l'atenció que el vocalisme del català oriental ha trastocat en la sèrie palatal el vocalisme llatí, cosa que no ha fet l'occidental, cosa que podria, en un moment determinat, fer o relativitzar la visió, la valoració global de qui ha estat més fidel, de qui no ha estat més fidel, etcètera.

I què dir de la lenició cèltica, que és un fet que agafa en l'àmbit romànic una extensió externa que supera tot això que dèiem aquí, que

ens hem estat fixant en aquests territoris petits, no sé, perquè aquests fets són d'un gran abast també, i suposo que tenen importància.

FATÁS: Yo quiero hacer un turno de defensa; nos están preguntando por dos mil años de sucesos; eso es lo primero, y eso nos hace ser muy cautos.

Segundo, para poder hablar respondiendo con sentido común a preguntas con implicaciones tan ricas como las cuatro, y sobre todo las dos últimas, que hay aquí, necesitaríamos conocer para diversos momentos masas de hechos interrelacionados. El problema del historiador de la Edad contemporánea, su problema básico de método, es cuántas toneladas de información no manejable debe desechar para poder trabajar con el resto sin que la síntesis científica resultante dañe gravemente a la verdad objetiva, en fin, dicho así un poco escolarmente.

El nuestro es el contrario. ¿Cómo puedo imaginar de la manera más barroca, ficticia y artificiosa posible esa pregunta que todavía no se le ha hecho a esta única parte de vestigios sobre tal o cual problema gigantesco? Entonces, en nombre mío y de mis colegas, creo que estamos exactamente en nuestro papel cuando, primero, sin ser lingüistas ni poder apurar a fondo la implicación última de las preguntas que se nos hacen, contestamos con lo único con lo que debemos contestar: con casuística. Porque, claro, nuestro panorama es extraordinariamente ralo y extraordinariamente vacío de informaciones, pero se nos piden contestaciones globales. A la primera pregunta —mi opinión—, si hay varias lenguas en el territorio de origen de la lengua catalana, cuando ésta empieza a originarse. Creo que sí, y que por lo menos de tres clases o de dos clases... y media.

Dos de la familia vasco-ibérico-paleo-hispánica, o llámesela como quiera; desde luego, no está el euskera. Y en donde seguramente se podrán discernir una habla del tipo ibérico propiamente dicho y otra a la que pertenecerían sus parientes lejanos, los cerretanos, que aún no me atrevo a clasificar.

Y un segundo bloque dependiente del indoeuropeo. Si eso es concretar, que yo creo que no, o muy poco, pues se puede concretar esa pregunta.

¿Se puede cambiar de cultura sin cambiar de lengua? ¿Qué quiere decir esa pregunta, querido colega? Un guaraní, un quechua o un ubi,

que pueden ser o no castellanófonos, todos ellos, si viven en los territorios originarios, han cambiado de cultura —en una medida u otra— aunque no hablen español; y si hablan castellano, o español, en bastante medida, pero no totalmente. Es decir, los castellanohablantes o hispanohablantes de la República de Guinea lo que no han cambiado es que el poder lo maneja el clan de Mongomo; punto. Y esto es un elemento cultural tan importante como adscribirse a la fe cristiana y a una mentalidad, en fin, teológico-trinitaria. Entonces, ¿qué es eso de que si se cambia de lengua, se cambia de cultura? No acepto la pregunta. Si quiere que le responda, las preguntas a las que puede responder una gota de agua en un océano de dudas tienen que ser muy concretas, aunque sería cómodo contestar a las cuatro, ¿no? ¿Qué origen tenía cada una de ellas? Bueno, pues, las indoeuropeas, pues eso, desde el Mahabharata hasta..., pues sí, origen indoeuropeo, y las otras, autóctonas. No sabemos mucho más.

¿Y si yo le digo que hay colegas —pero yo no entiendo bastante— que dicen que la lenición de «eme» en «be» se da en ibero, en muchas palabras ibéricas, pero que son claramente indoeuropeas?, es una cosa característica del ibero y que es un rasgo indoeuropeo. Y hacen una estadística bastante impresionante; yo no me atrevo a decirlo aquí, porque no soy el dueño de los datos ni manejo estas estadísticas; pero no me atrevería a decir que no haya una influencia no sé si ya de adstrato, de substrato del indoeuropeo no-ibero; y se sabe de quien dice que es indoeuropeo, básicamente, el ibero. Y no estoy hablando de hace cien años, estoy hablando de hace diez meses.

De modo que yo pienso que no se nos puede reprochar el que no contestemos tajantemente, sobre todo a las preguntas tres y cuatro. Hemos dicho: encontramos esta cosa y esta otra, y un rasgo de celtismo, y un indoeuropeísmo por acá. El caso ilergete, como complejo cultural, con una hegemonía política unitaria durante un período de tiempo en el enorme puzzle en que podemos poner cincuenta piezas de las mil quinientas, si lo que nos está pidiendo es que le hagamos el puzzle, es usted muy exigente con los arqueólogos y los historiadores, que no valemos para tanto. La historia ha de hacerse sobre lo concreto. Esa es su servidumbre y su gloria. No sé qué es lo que tengo que decir, pero sí que sé muy bien lo que no tengo que decir.

MORAN: En primer lloc voldria manifestar, com a membre de la Comissió Gestora de la Secció de Llengua i Literatura, que aquest colloqui està orientat a saber alguna cosa sobre el caràcter del substrat del català, no pas a explicar-ne la transcendència, ni a la romanització. Sobre aquestes qüestions, si som elegits a la Junta nova, hem previst de celebrar un altre colloqui.

I respecte a la qüestió de la transcendència del substrat, crec que hauria estat oportú que comptéssim ara amb algun fonetista acreditat que ens parlés de la pervivència dels hàbits articularis anteriors, en la pronúncia d'una llengua nova. Això ho podem observar individualment quan parlem o sentim parlar una llengua estrangera pel deix que es traspuia, i col·lectivament també, per exemple, en algunes àrees lingüístiques d'Hispanoamèrica, on es palesa la influència asteca o guaraní en l'espanyol de Mèxic i Paraguai respectivament. En tractar aquesta qüestió, doncs, opino que no solament hi hauran d'intervenir els qui hi entenen quant a la història lingüística, sinó també potser els especialistes en fonètica articular.

BADIA: Molt breument, sobre el català oriental i el català occidental. Certament, per a mi, el català occidental ha estat aturat com a conseqüència de la influència del substrat. Aquella paraula que ha fet servir Joan Sanmartí diverses vegades, parlant del caràcter del català occidental, per a mi és la clau: el català oriental, sense traves del substrat, ha pogut partir del llatí originari i l'ha pogut desenvolupar amb més llibertat, fins i tot per a arribar a vegades a una contradicció respecte al seu punt de partença. Això ho tinc escrit en el meu llibre.

L'altra pregunta em fa recordar una cosa que he dit algunes vegades, una mica tocant a penedits: en tot el que va de segles, els catalans segurament hem parlat massa de dialectologia; la nostra lingüística ha estat pràcticament només dialectologia, i semblava que volguéssim donar una prova de manca d'unitat de la llengua. Així, recordem que la llengua catalana és una de les més unitàries —si no la més unitària— de la Romània, bé que potser no és cap mèrit perquè té una extensió molt reduïda. Doncs bé; aquest debatut problema del català oriental i occidental en realitat descansa sobre dos trets fonamentalment, que són la història de la «e» tancada del llatí vulgar, i la relaxació de les vocals no accentuades. Per tant, em sembla que això no ens ha de deformar la

visió de les coses; el català és una llengua molt unitària i només hi ha hagut dos punts concrets en els quals hi ha una discrepància, la qual per a mi s'explica pel fre que ha estat l'acció del substrat.

Quan, en el meu llibre, parlo de l'acció del substrat, hi dic això que em dispo a llegir —i perdoneu que quedi en solució de continuïtat respecte al paràgraf anterior, que no puc llegir per manca de temps—:

«El fenomen reportat no és únic, cosa que no deixa d'enfortir-ne l'argumentació. Per no desviar-me massa del tema, només alludiré a dues situacions concretes: la primera, l'indigenisme dialectal d'Amèrica, que explica diverses formes de llenguatge, sons, entonacions, ritmes, etcètera, en què es manifesta la llengua castellana implantada d'ultramar, idèntiques o (molt semblants) a les d'una llengua ameríndia preexistent, com un préstec d'aquesta a aquella. Malgrat que avui se n'han corregit força exageracions, hom no deixa de reconèixer validesa a la teoria indigenista. I, bé, en els nostres dies, no és rar de constatar que un castellà d'Amèrica, en aprendre francès, poso per cas, i que arreplegui alguns trets idiomàtics del seu mateix castellà, que en darrer terme són propis d'un parlar americà pre-colombí.» I el mateix es pot dir —i ja no ho llegeixo— del francès parlat a Toulouse, que fou l'objecte d'un llibre de Jean Séguy el 1950. Addueixo tot això per a fer veure que hi pot haver dos graus en la influència del substrat: el deix indoeuropeu, indoibèric, i fins a quina mesura això pot atacar el llatí que després es transforma en català.

Gràcies.

XAVIER LAMUELA: La meua intervenció constarà de dues parts. La primera és notablement ingènua, de persona que no coneix el tema, i són preguntes especialment dirigides al doctor Fatás, potser una mica a tota la taula, però especialment a ell. A propòsit de la llengua dels ceretans i també de la llengua dels aquitans; es podria dir que aquesta llengua era especialment afí al basc o bé fins i tot que tenia una relació genètica amb el basc? La dels ceretans d'una banda, la dels aquitans de l'altra? O fins i tot ens hem d'estar de dir això? Aquesta és una pregunta.

Una altra es refereix als fenòmens de convergència entre les llengües pre-romanes. Em sembla que s'alludeix sovint a fenòmens realment sorprenents, és a dir, qui té una certa familiaritat amb famílies de llen-

gües molt més modernes, com les romàniques —que és el meu cas—, sap que, per exemple, en l'ordre fonètic, llengües molt pròximes o fins i tot varietats molt pròximes, que es pot considerar que fan part d'una mateixa llengua, presenten diferències molt grans. Aquesta afinitat fonètica entre l'iber i el basc és realment sorprenent, sabent —i sabent-ho positivament com ho sabem— que no hi ha una relació genètica.

Després, per exemple, la qüestió del vocalisme. També preguntaria incidentalment fins a quin punt les interpretacions que es fan dels textos ibèrics permeten de donar precisions sobre la fonètica i la fonologia de l'ibèric, perquè si ens refiéssim de la grafia de l'anglès modern —ja sé que el cas no és el mateix, però vull posar un exemple extrem— tindria un sistema vocàlic de sis unitats, quan resulta que té un sistema vocàlic de divuit unitats, no?

I, després, hi ha fenòmens de convergència absolutament indiscutibles en el vocabulari. Voldria demanar als arqueòlegs quina mena de condicions culturals, en la mesura que es pugui dir alguna cosa a propòsit d'això, van permetre aquestes convergències de vocabulari, penso —si és que efectivament en el resultat modern, com sembla, són degudes a substrat—, penso en coses com la paraula «esquerra», que té una arrel que comparteixen el galaico-portuguès, l'espanyol, el català i la part meridional de l'occità, comprenent-hi, evidentment, el gascó.

Sembla que en la mesura que s'ha arribat a llegir textos ibèrics, hi ha contribuït el coneixement de vocabulari berber; sembla que si això és correcte, hi ha hagut també una convergència lingüística, ni que sigui al nivell superficial de vocabulari, en una zona geogràfica molt extensa. L'arqueologia o la història, què ens permeten de saber a propòsit d'això?

La segona part són unes notes i una consideració a propòsit de com l'estudiós del català o l'estudiós de llengües romàniques pot plantejar-se les qüestions de substrat.

Aquí, com ens ha dit el professor Moran, s'ha plantejat què pot fornir la història i la prehistòria als lingüistes per interpretar els fets de substrat. Potser ens hauríem d'acontentar amb això.

Ara bé, fins a on poden arribar els lingüistes, els romanistes, els catalanistes, en matèria de substrat? Em sembla que en la situació actual, tot i que no tenen les dificultats que tenen els arqueòlegs d'interpretació dels materials —perquè nosaltres tenim materials directament lingüístics realment abundants—, som gairebé al mateix lloc. És a dir, quan parlem

de substrat tot són nebuloses, no només perquè les dades arqueològiques són difícils d'interpretar, i gairebé impossibles d'interpretar en termes lingüístics, sinó perquè falta potser una metodologia prou organitzada d'acostament als problemes de substrat: la reducció en la cronologia d'allò que efectivament pot tenir a veure amb un substrat. Si es discuteix el problema de la divisió entre català oriental i occidental, al segle XII, és a dir, molt més ençà que els moments en què hi podia haver un substrat actiu, les diferències entre català occidental i català oriental eren una cosa radicalment diferent del que coneixem ara. En l'ordre del fonetisme, amb sort —perquè podria ser que fins i tot no hi hagués aquest caràcter diferencial—, es limitava simplement al comportament de les *e* tancades del llatí vulgar en posició tònica, i probablement en posició àtona —això seria una cosa a discutir, perquè les confusions en *a* es fan al XIV, però potser en posició àtona ja hi havia un relaxament de l'articulació de la *e* tancada del llatí vulgar; seria una cosa a discutir. Llavors, naturalment, és important aplicar una metodologia enrere, de reconstrucció lingüística, amb tots els elements que tinguem, documentals, comparatius, i de reconstrucció interna, per arribar a determinar quins són els fenòmens que en última instància es poden relacionar amb una realitat de substrat. El problema adquireix llavors unes dimensions completament diferents.

A part això, també hi ha altres coses —aquesta seria l'observació d'ordre metodològic fonamental del que volia dir—, se m'ocorren algunes altres observacions. Per exemple, el comportament de la innovació lingüística en molts trets, justament en trets de morfologia i de fonètica, les diferències entre el català oriental i el català occidental són innovacions del català oriental, i al llarg de tota la història del nostre territori, la zona oriental —pel que jo sé— ha estat una zona d'innovacions. Des del punt de vista de la romanització i de l'evolució posterior de les llengües romàniques, les entrades d'innovacions es feien, naturalment, pel pas pirinenc oriental, és a dir, que el nucli oriental de la zona de formació del català era un nucli essencialment innovador respecte a la zona interna del domini. Llavors, potser en aquest caràcter innovador —que coneixem perfectament— de l'època històrica controlada lingüísticament, hi ha realment un factor determinant d'aquesta diferenciació.

D'altra banda, la innovació lingüística permet d'explicar molts fenò-

mens abans d'haver d'arribar a l'explicació última, que és una mica al final del camí aquest de reconstrucció, a l'explicació última del substrat. En aquest sentit de les innovacions i de les línies de difusió de la innovació lingüística, se m'ocorre d'apuntar una cosa —jo no sóc especialista d'això i, per tant, pot ser que m'equivoqui— però sembla, s'ha destacat almenys, que en les divisions de l'Església es reproduïxen en una mesura important les divisions administratives romanes. Potser en molts casos el que hi ha és una actuació del substrat, que no és pròpiament una actuació del substrat lingüístic, sinó del que podríem anomenar el substrat social o, si es vol, el substrat ètnic, en la mesura —que no sé quina pot ser— que les divisions tradicionals del territori s'ajustessin a divisions ètniques és normal —i a més ho coneixem dels casos d'evolució lingüística i de variació lingüística estudiades directament— que una determinada innovació o una determinada solució dins de la variació lingüística s'adopti per part d'una determinada comunitat. Això seria interessant d'estudiar-ho en la mateixa perspectiva que estudiem el substrat, i, pròpiament, no és un fenomen de substrat lingüístic, és un fenomen, si voleu, de substrat social. És a dir, la innovació lingüística tendeix a organitzar-se territorialment, com, de fet, també en estrats socials, d'acord amb els sentiments de comunitat, és a dir, amb els sentiments d'identitat lingüística d'una determinada comunitat. Em sembla que aquesta és una consideració metodològica que té un cert interès perquè moltes vegades determinar quin repartiment de la població hi havia pot, efectivament, explicar fenòmens d'evolució lingüística, sense necessitat de recórrer en absolut a la llengua d'aquella població i a la relació que pugui tenir amb la seva manera de parlar el llatí un cop romanitzada.

MODERADOR: Moltes gràcies a les interessants preguntes i suggeriments del professor Lamuela. Si algú de la taula té una especial inclinació als temes que ha suggerit, i vol prendre la paraula, que m'ho indiqui. Llavors, i abans de donar la paraula...

FATÁS: Puedo parecer descortés, pero me hace usted tres preguntas y dos son para lingüistas, netamente. Si el vasco y el aquitano —le contestaré por boca de otro— parecen parientes muy próximos, según todo el mundo dice, del cerretano no se sabe nada, prácticamente, y yo

postularía algún parentesco con el vasco-aquitano, no tan próximo como el que hay entre el vasco y el aquitano, y pienso que será una lengua distinta del ibérico «típico», pero ibérica, mejor que «vasca».

Las interpretaciones de los textos ibéricos, en cuanto a lo semántico, están relacionadas muy principalmente a mi juicio con el tipo de objeto en que están. En fin, una inscripción sobre un vaso, o describe esa escena, o lleva el nombre del pintor. Una inscripción sobre una estela funeraria habla de lo que hablaban las estelas funerarias, etcétera. Y en cuanto a la fonética, también contestaré por boca de otro; pero observo que el ibero no sólo se escribía en alfabeto ibérico; tenemos interpretaciones romanas y griegas, y, bueno, pudieron haber cogido del rodio, una épsilon, tal...; pues no, pues no; seguramente habrá más razones que éstas, y la última es la que sí que podía contestar, pero entonces le tengo que pedir al Institut que organice otro coloquio especial.

Las condiciones históricas del préstamo de interinfluencias, desde luego que existen y son tan viejas que no es posible precisarlas; pero haberlas, haylas. Es decir, ¿de qué otro modo se explica —y dejo fuera los términos llamados de cultura propiamente— que haya «Iliberris» o «Elimberris» en Granada y en Auch, en la civitas Ausciensis? ¿De qué manera se puede explicar el «arte» vasco y el «arte» de Tartesos en la traducción, muy bien vista, cuando Justino dice que era una ciudad cercada, un «saepum», y resulta que ese radical está en vasco? ¿Qué tengo que hacer? ¿Llevar tartesios al territorio del suletino? ¿Llevar guipuzcoanos o navarros septentrionales a la ría de Huelva? En absoluto.

Y estos casos que pongo aquí —dos—, son veinte, treinta, cuarenta, muchos, muy abundantes. De modo que hubo allí yo no pienso que una misma lengua, pero acaso un viejo tronco que ha prestado milenariamente. ¿Cuánto de eso tiene lo que hoy llamamos euskera?, y ¿quién lo detecta, y cómo? No lo sé, pero eso existió y en el caso del euskera y de la lengua que hablasen los vascones (que, desde luego, era una antepasada de la actual) y el ibero y el celtíbero, hubo contacto secular ininterrumpido en territorios conocidos, con pruebas de mezcla de lenguas en lo que concierne a la antroponimia, documentables con toda exactitud a partir del año 100 antes de la era, hasta el final del Alto Imperio. En esa zona en particular podemos atestiguarlo con documen-

tos fehacientes y bien datados. Más lejos, ¿quién contesta? Pero verá usted como siempre se explicaba lo de la «Iliberris», diciendo además que, claro, «ili, ilu» es término de cultura y, por lo tanto, viaja el nombre de la ciudad: el que no la tiene lo toma prestado y de ahí le puede venir al vasco; muy bien; pero, por ejemplo, ¿por qué es un término de cultura el que designa una fuente o el que dice «nuevo»? Y ahí cesan las explicaciones; y, claro, nadie se atreve a dar el siguiente paso, que es ser coherente del todo, y decir, vasco por allí abajo... ya no se puede, tan al Sur. Pero eso existió en algún momento, claro. Y no tiene por qué remitirse a lo «vasco» de hace más de dos mil años, algo que, simplemente, se entiende hoy gracias a la fascinante longevidad del vasco actual.

MODERADOR: Muchas gracias, doctor Fatás.